

Stockholms
universitet

Stockholm Studies in Economic History 70

Lärlingsfrågan

Institutionell förändring, ekonomiska föreställningar och historiska begrepp i den svenska debatten om lärlingsutbildningen, 1890-1917

Sandra Hellstrand

Lärlingsfrågan

Institutionell förändring, ekonomiska föreställningar och historiska begrepp i den svenska debatten om lärlingsutbildningen, 1890-1917

Sandra Hellstrand

Akademisk avhandling för avläggande av filosofie doktorsexamen i ekonomisk historia vid Stockholms universitet som offentligen kommer att försvaras fredagen den 27 mars 2020 kl. 13.00 i Nordenskiöldsalen, Geovetenskapens hus, Svante Arrhenius väg 12.

Abstract

The apprentice question. Institutional change, economic perception and historical concepts in the Swedish debate of apprentice training, 1890-1917

The turn of the 20th century was a formative period of industrialisation and class formation, and a key period in the development of European systems of vocational education and training. At that time, apprenticeship training was frequently debated in Sweden, just as it was in many other parts of Europe. However, even though the apprentice question was seen as important enough to be repeatedly examined in public inquiries in the decades around 1900, Sweden did not get an apprenticeship law.

The purpose of this thesis is to investigate why Sweden did not get an apprenticeship law in the period 1890–1917, with a focus on the debate about what, if anything, to do about apprentice training. Using language-oriented analysis, the thesis contributes new knowledge about the development of the Swedish system of vocational education and training. The studies are based on primary sources from multiple actors – from the craft employers’ organisations to public inquiries and consultation statements by industry employers, unions and parliament. However, the focus is on the craft employers, who were the main proponents of apprentice legislation.

The first article analyses agreement and disagreement in political argumentation. Many of these arguments contain an economic aspect, and the second article investigates economic perceptions of apprentice training. The first and second article, in line with much of the existing literature, emphasises the impact of class conflicts and the growth of industry on the politics of apprenticeship. The third article therefore takes a closer look at how these structural changes are imprinted on the craft employers’ language in the debate on apprenticeship, by analysing historical concepts connected to *yrke* and *fack* (both of which can be roughly translated as vocation, occupation or trade, although *fack* is also a Swedish term for trade union), *klass* (class) and *stånd* (estate).

The main findings highlight a previously overlooked level of support for the *idea* of apprenticeship legislation among both employers and unions, combined with strong disagreements concerning the *content* of the proposed legislation. It is clear that there was both a craft/industry divide and a worker/employer divide. The latter has in previous research been emphasised as detrimental to the prospects for apprenticeship legislation. In the Swedish case, this class conflict reduced the chances of such legislation, as the state was also either unwilling or unable to introduce an apprentice law without agreement between employers and workers. The first article outlines much of these findings, while the second and third articles, in exploring other aspects of the apprentice question, further reinforce and nuance the main results.

Keywords: *apprenticeship, apprentice, institutions, institutional change, educational history, Sweden, vocational education and training, crafts, industry, economics, human capital, on-the-job training, 1890-1917, conceptual history, trade, occupation, vocation, class, estate, employer, producer, master craftsman.*

Stockholm 2020

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-179092>

ISBN 978-91-7911-006-2
ISBN 978-91-7911-007-9
ISSN 0346-8305

Institutionen för ekonomisk historia och
internationella relationer

Stockholms universitet, 106 91 Stockholm

Stockholms
universitet

LÄRLINGSFRÅGAN

Sandra Hellstrand

Stockholms
universitet

Lärlingsfrågan

Institutionell förändring, ekonomiska föreställningar och historiska begrepp i den svenska debatten om lärlingsutbildningen, 1890-1917

Sandra Hellstrand

©Sandra Hellstrand, Stockholms universitet 2020

ISBN tryckt 978-91-7911-006-2

ISBN PDF 978-91-7911-007-9

ISSN 0346-8305

Tryckeri: Universitetsservice US-AB, Stockholm 2020

Tillägnas det livsviktiga
doktorandkollektivet

Stockholm Studies in Economic History

Nr 69

Hegelund, Erik (2020). *Empirical essays on unemployment and business cycles*. Stockholm: Stockholms universitet.

Nr 68

Malmén, Stina (2019). *I företagshistoriens marginaler: Familj, fostran och fortlevnad i sekelskiftets dynastier*. Stockholm: Stockholms universitet.

Nr 67

Ahnland, Lars (2017). *Financialization in Swedish capitalism: Debt, inequality and crisis in Sweden, 1900-2013*. Stockholm: Stockholms universitet.

Nr 66

Lewén, Aurora (2017). *Resfeber: Berättelser från semesterns barndom 1938-1959*. Stockholm: Stockholms universitet.

Innehåll

Förord	1
Introduktion	3
Disposition	8
Tidigare forskning	10
Den europeiska lärlingsutbildningens historia	10
Den svenska lärlingsfrågan i komparativt perspektiv	15
Lärlingsutbildningens ekonomi	23
Klass, yrke, fack, stånd och lärlingsfrågan	25
Sammanfattning av tidigare forskning	32
Syfte och forskningsfrågor	35
Avgränsningar	36
Teori.....	39
Historisk institutionalism och lärlingsutbildningen.....	40
Ekonomiska föreställningar i lärlingsfrågan	41
Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan från ett begreppshistoriskt perspektiv.....	45
Material	48
Material knutet till frågan om en lärlingslag	48
Material knutet till frågan om statsbidrag till lärlingsutbildning inom hantverket	52
Material kopplat till hantverksarbetsgivarnas organisering och organisationer	53
Andra organisationer	56
Variationer i källanvändning	56
Metod	58
Resultaten i relation till tidigare forskning	60
Attempting institutional change: Apprenticeship in Sweden, 1890–1917	60
Frågor för vidare forskning	63
Perceptions of the economics of apprenticeship in Sweden c. 1900	64
Frågor för vidare forskning	66
Mästare, idkare, arbetsgivare? Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan i Sverige 1891–1913.....	66
Frågor för vidare forskning	69
Sammanfattande slutsatser	70

Summary.....	76
Litteraturlista	85

Förord

På en workshop om akademisk produktivitet sa Åsa Burman (författare till boken *Bli klar i tid och må bra på vägen*) att hon var tvungen att göra upp med bilden av hur en forskare ska vara för att kunna komma tillbaka till akademien efter att ha jobbat med annat ett tag. Själv var jag kanske tvungen att göra upp med bilden av hur en forskarutbildning ska genomföras, för att till sist kunna nå slutet på min. Det är därför inte heller en forskarutbildning som följt mallen (om det nu finns någon forskarutbildning som gör det), men jag har lärt mig många saker på vägen, om både forskning och annat.

Det allra största tacket vill jag rikta till Jonas och mina barn. Till Jonas för ett kärleksfullt evigt samtal och för att du hjälpt till att göra lagkänslan och nyfikenheten till ledstjärnor i vårt gemensamma liv. Till mina barn, Lydia och Eli, för att ni gjort avhandlingsarbetet lite mindre viktigt (och därmed möjligt att slutföra), men allra mest för kramar, skratt, tävlingar, pyssel och bara världens mesta och bästa liv.

Jag vill tacka mina föräldrar, för kärlek och stöd, men också för att ni alltid ifrågasatt många saker. Mina syskon för att ni finns och för oändligt många, mer eller mindre hetsiga, men ändå alltid kärleksfulla diskussioner. Att ingå i min familj har varit bra träning inför Högre seminariet!

Tack också till mina följeslagare i den Uppsala-resa som var ingången till universitetsvärlden: till Josefin för Flogsta-häng och fredagspizzor; till Erica för en vänskap ovanpå ett systemskap och för att ha sträckt ned handen till mig och hjälpt mig upp när jag befunnit mig i mitt livs djupaste dalar. Tack även till Richard, Agnes, Olof, Lars-Åke, Bibi, Carola, Maria och Jonas med flera för (1) alldeles lagom gigantiska mängder fika på kafé och annorstädes, (2) för att tidigt ha visat mig att doktorander, post-docs och lektorer bara är helt vanliga, vardagliga personer och (3) för att ni bidrog till att göra att Uppsala-flytten och universitetsstudierna paradoxalt nog blev en upplevelse av att komma hem.

Stort tack också till Jonas familj samt Oskar och Unni för sällskap och stöd i småbarnslivet. Att så många av er finns i Eriksberg är guld värt för både det så kallade livspusslet och för den allmänna lyckonivån.

Ett tack också till Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, där jag tog min magisterexamen och fick testa på att vara forskningsassistent: för mycket bra lärare, särskilt handledare, och en inkörspport till ett brett, viktigt och roligt ämne.

På Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer vid Stockholms universitet vill jag först tacka Högre seminariet för den roligaste delen av forskning! För 11–12 år av skratt- och (ibland) frustrationsfyllda vid-sidan-av-samtal vill jag tacka alla mina tidigare och nuvarande kollegor på min institution. Några vill jag särskilt nämna: Matilda Baraibar för många år av vänskap och stöd i allt – forskning, undervisning och livet i allmänhet. Ylva Sjöstrand, Markus Lundström, Lisa Segnestam, Emma Rosengren, Elin Jakobsson, Stina Malmén, Per Simonsson, Daniel Berg, Daniel Silberstein, Kajsa Hammargård med flera, för ungefär samma saker.

Tack till den administrativa personalen för alla schemaändringar för att få ihop undervisning med föräldraskap, tiotusen tjänstledighets- och föräldrale-dighetsblanketter (för att inte tala om blanketter för att återkalla sagda ledig-heter) samt extremt komplexa förlängningsuträkningar. Tack för ert tålamod!

Doktorandrådet på institutionen vill jag tacka för att jag redan från min första termin blev invald och fick starta ett arbete för att förstå och förbättra doktorandernas situation, ett arbete som fortfarande pågår. För ett andra hem på campus och möjligheten att fortsätta det fackliga arbetet vill jag tacka Fackförbundet ST vid Stockholms universitet.

Tack också till Åsa Broberg, Fay Lundh Nilsson och Anders Nilsson för sällskap i yrkesutbildningshistorien.

Många personer har läst och kommenterat mina texter genom åren och jag har fått med mig en grundmurad tro på forskning som en kollektiv process. Tack för er läsning och era kommentarer! Ett extra tack till mina tappra korr-läsare i slutfasen Matilda, Merja, Markus och Jonas.

Tack Rodney för en hjälpsam och konstruktiv tredje läsning och Måns Jansson för detsamma på mitt slutseminarium.

Till sist, tack till alla mina handledare för längre eller kortare tid: Yvonne Svanström, Johan Söderberg, Anders Nilsson och Camilla Elmhorn. Ett sär-skilt stort tack för de (många) senaste åren, Pernilla Jonsson och Mats Mo-rell, för att ni alltid siktat framåt och aldrig förebrått mig mina tillkortakom-manden. För att ”skicka”-klicket i mejlprogrammet inte behövde åtföljas av ångest utan kunde ske i tillit. Mer konstruktivt inriktade handledare tror jag inte står att finna! Extra kul att ni nu, med vissa längre eller kortare avbrott och i olika roller följt mig från grundutbildning i Uppsala till doktorsgrad i Stockholm.

Alla misstag som finns kvar är mina och endast mina, med lite tur är de inte allvarligare än att de kan de utgöra grunden för ett fortsatt, livslångt lärande.

Sandra Hellstrand
På tåget från Stockholm till Uppsala,
den 13 februari 2020

Introduktion

Från slutet av 1800-talet och fram till idag har lärlingsutbildningen varit aktuell i samhällsdebatten i Sverige. Först handlade det om att bevara, stötta eller förbättra den lärlingsutbildning som fortgick i verkstäder och fabriker, exempelvis genom införandet av en lärlingslag. Senare övergick det till att handla om att utöka eller återinföra inslaget av lärlingsutbildning i ett yrkesutbildningssystem som kommit att domineras av utbildning i skolform. Frågan om lärlingsutbildning har återkommande lyfts upp på dagordningen, till den grad att forskare inom yrkesutbildningshistoria börjat publicera verk med titlar som ”Lärlingsutbildning – ett återkommande bekymmer eller oprövad möjlighet?”.¹

Det politiska intresset för lärlingsutbildning i Sverige resulterade nyligen i skapandet av en gymnasial lärlingsutbildning. Argumenten idag för lärlingsutbildning är många och delvis motstridiga, som till exempel att både höja yrkesutbildningens status och att motverka social marginalisering av skoltrötta elever.²

Inom både svensk och internationell forskning har utvecklingen av yrkesutbildningssystem varit ett forskningsområde som fått mycket uppmärksamhet under de senaste decennierna. Några av de centrala frågorna har varit varför olika länder utvecklat vitt skilda system för att utbilda skicklig arbetskraft, varför företag under vissa omständigheter väljer att medfinansiera sina anställdas yrkesutbildning och hur olika typer av yrkesutbildning kan ha påverkat den ekonomiska utvecklingen.

Samtidigt som lärlingsutbildningens dåtida och nutida roll diskuteras av både forskare och politiker så finns förvånansvärt lite forskning om den period då lärlingsutbildningen fortfarande var den dominerande formen av yrkesutbildning i Sverige. I den tidigare forskningen finns en övervikt mot perioden efter 1918 (då ett nationellt system av yrkesskolor infördes), ofta med fokus på yrkesskolornas utveckling. Den tidigare forskningen som ändå finns om lärlingsutbildningen före 1918 tenderar att ha långa tidsperspektiv

¹ Olofsson, Jonas & Wadensjö, Eskil (2006). *Lärlingsutbildning: Ett återkommande bekymmer eller en oprövad möjlighet?* Stockholm: Finansdepartementet, Regeringskansliet. Det politiska intresset för lärlingsutbildning har även varit stort internationellt, särskilt sedan 1970-talet. Wolter, Stefan C & Ryan, Paul (2011). *Apprenticeship*. I: Hanushek, Eric A, Machin, Stephen & Woessmann, Ludger, red. (2011). *Handbook of the economics of education Vol. 3*. Amsterdam: North-Holland, s. 523.

² SOU 2010:19, *Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv*. SFS 2014:421, *Lag om gymnasial lärlingsanställning*. SFS 2010:800, Skollag, 16 kap, 11 §, Gymnasial lärlingsutbildning.

och/eller studera både lärlingsutbildningens och yrkesskolornas utveckling.³ Någon djupare studie av sekelskiftets lärlingsutbildning har inte funnits tidigare, trots att det vid den tiden fanns en omfattande debatt om lärlingsutbildningen, den så kallade *lärlingsfrågan*.

Det innebär att kunskapen om hur och varför lärlingsfrågan utvecklades som den gjorde eller ens *vad* exakt som hände i de olika vändorna av offentliga utredningar, remisser och debatter mellan 1890 och 1917 har varit begränsad.

Ursprungligen hängde lärlingsutbildningen starkt samman med skråsystemet, även om det fanns en liknande utbildningstradition vid exempelvis järnbruket.⁴ Inom det skråstyrda hantverket följdes lärlingsutbildningen av

³ Lindell, Ingrid (1992). *Disciplinering och yrkesutbildning: Reformarbetet bakom 1918 års praktiska ungdomsskolereform*. Stockholm: Stockholms universitet. Lundahl, Lisbeth (1997). *Efter svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken 1944–90*. Umeå: Boréa. Olofsson, Jonas & Schånberg, Ingela, red. (2000). *Yrkesutbildningen i går och i dag: om tillväxt, välfärd och kön*. Lund: Studentlitteratur. Larsson, Lars (2001). *Industri- och hantverksutbildning under två sekel*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. Hedman, Anders (2001). *I nationens och det praktiska livets tjänst: Det svenska yrkesskolesystemets tillkomst och utveckling 1918 till 1940*. Umeå: Umeå universitet. Olofsson, Jonas (2005). *Svensk yrkesutbildning: Vägval i internationell belysning*. Stockholm: SNS förlag. Olofsson & Wadensjö (2006). Pettersson, Lars (2006). *År Danmark bättre än Sverige? Om dansk och svensk yrkesutbildning sedan industrialiseringen*. Malmö: Öi förlag. Lundh Nilsson, Fay (2007). *Lönande lärande: Teknologisk förändring, yrkesskicklighet och lön i svensk verkstadsindustri omkring 1900*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. Nilsson, Anders (2008). *Yrkesutbildningen i Sverige 1850–1910*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. Nilsson, Anders (2010). From one model to the other: Swedish vocational education and training in the twentieth century. I: Larsson, Esbjörn & Johannes Westberg, red. (2010). *Utbildningens sociala och kulturella historia: Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*. Uppsala: SEC, Uppsala Universitet. Håkansson, Peter & Nilsson, Anders, red. (2013). *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*. Lund: Nordic Academic Press. Pettersson, Lars (2013). Därför valde Sverige en annan väg än Danmark. I: Håkansson, Peter & Nilsson, Anders, red. (2013). *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*. Lund: Nordic Academic Press. Olofsson, Jonas (2014). *Lärlingsutbildning: Svenska erfarenheter och initiativ i europeiskt perspektiv*. Stockholm: Svenska institutet för europapolitiska studier. Dobbins, Michael & Busemeyer, Marius R. (2015). Socio-economic institutions, organized interests and partisan politics: The Development of Vocational education in Denmark and Sweden, *Socio-Economic Review* 13:2. Wederhake, Annika (2016). *Staatszentrierte Berufsbildung in Frankreich und Schweden: Eine historisch-vergleichende Analyse*. Köln: Universität Köln. Olofsson, Jonas & Persson Thunqvist, Daniel (2018). Sweden: the formative period for VET 1850–1945. I: Michelsen, Svein och Stenström, Marja-Leena, red. (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*. London och New York: Routledge. Karlsson, Tobias, Lundh Nilsson, Fay & Nilsson, Anders (2018). Vocational education and industrial relations: Sweden 1910–1975, *Nordic journal of educational history*, 5:1.

⁴ Hellstrand, Sandra & Lundh Nilsson, Fay (2015). Yrkesutbildning. I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, red. (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2:a upplagan. Lund: Studentlitteratur, s. 160–163. Magnusson, Ulf (1996). *Från arbetare till arbetarklass: klassformering och klassrelationer i Fagersta - ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870–1909*. Uppsala: Uppsala universitet.

ett gesällprov. Efter godkänt prov blev lärlingen gesäll. Gesällerna utförde ofta så kallade gesällvandringar för att under en tid arbeta på en annan plats, åt någon annan mästare, vilket också var en sorts kunskapsöverföring. Efter ett antal år som gesäll följde ett mästarprov som gav möjlighet att driva en egen verkstad om skråna – som hade monopol på hantverksproduktion i städerna – tillät det. Både gesällprovet och mästarprovet var en form av kompetenskrav, ett villkor för att bli yrkesarbetare respektive driva egen verkstad. Idealet var att alla individer skulle avancera enligt den här modellen från lärling till gesäll och vidare till mästare. Lärlingar och gesäller skulle även ingå i mästarens hushåll. Redan under skråtiden började dock systemet på olika sätt urholkas, till exempel genom att allt färre gesäller blev mästare. Det är också viktigt att ha i åtanke att förutom ett system för utbildning så var också uppdelningen i lärling, gesäll och mästare ett system av under- och överordning. Lärlingen var i beroendeställning gentemot mästaren.⁵

Under mitten av 1800-talet avskaffades skråsystemet i de flesta europeiska länder. I Sverige skedde en första reform 1846. Skråna ersattes av lokala hantverksföreningar som, till skillnad från skrånas yrkesbaserade organisationer, samlade hantverksidkare från alla yrken på en ort. Hantverksföreningarna tog över ansvaret för lärlingsutbildningen, samtidigt upphörde det att vara obligatoriskt att ha genomgått lärlingsutbildning och gesällprov för att få arbeta i en verkstad. Det innebar att andra arbetare än lärlingar och gesäller fick tillgång till arbete i mästarnas verkstäder. Mästarprov krävdes fortfarande för rätt att driva hantverksrörelse som arbetsgivare och begreppen gesäll och lärling fanns kvar i lagstiftningen. Det systemet varade i 18 år, fram till år 1864 då Sverige införde näringsfrihet, vilket innebar att det inte längre fanns något kompetenskrav, utan i stort sett vem som helst kunde nu bli hantverksarbetsgivare.⁶

På många håll i Europa var hantverksarbetsgivarna (och ibland även hantverksarbetarna) missnöjda med avregleringens effekter på lärlingsutbildningen. I exempelvis Tyskland, Danmark och Norge, infördes lärlingslagar i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.⁷ De svenska hantverksarbetsgi-

⁵ Lundh, Christer (2010). *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2010*. 2:a upplagan. Stockholm: SNS förlag, s. 53–61. Hellstrand & Lundh Nilsson (2015), s. 160–163. Edgren, Lars (1987). *Lärling - gesäll - mästare: hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*. Lund: Dialogos, s. 27–31, 157–203. Nilsson (2008), s. 76. Skarin Frykman, Birgitta (1987). *Från yrkesfamilj till klassgemenskap: om bagare i Göteborg 1800–1919*. 2:a upplagan. Göteborg: Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet, s. 215–217. Det saknas inte uppgifter om lärlingarnas utsatta position, se exempelvis Skarin Frykman (1987), s. 127–128.

⁶ Hellstrand & Lundh Nilsson (2015), s. 160–163. Lundh (2010), s. 61–78.

⁷ Se till exempel: Thelen, Kathleen (2004). *How institutions evolve: the political economy of skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge: Cambridge University Press. Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena, red. (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*. London och New York: Routledge. Busemeyer,

varna var inget undantag, de var också missnöjda, men någon större kraftsamling i frågan skedde inte förrän år 1891. Då inledde hantverksarbetsgivarna ett arbete för att ta fram ett förslag till lärlingslag. Det blev upprinnelsen till en debatt om lärlingsutbildningen som sträckte sig över flera decennier och som fördes parallellt med ett omfattande statligt utredningsarbete. Startpunkten för denna undersökning är 1890, det vill säga året innan den stora kraftsamlingen. I fokus för avhandlingen är hantverksarbetsgivarna, som var de huvudsakliga förespråkarna för lärlingslagstiftning och representerade den sektor där lärlingsutbildningen hade störst omfattning.⁸

Inom hantverket har andelen lärlingar uppskattats till ungefär 3,5–4, procent av alla 15–19-åringar 1850–1910. Samtidigt ökade antalet lärlingar inom industrin kraftigt, men från låga nivåer. Sammanlagt kan hantverks- och industrilärlingar ha utgjort ungefär 7 procent av åldersgruppen 15–19 år vid början av 1910-talet, men det finns inga säkra siffror.⁹

Längden på lärlingsutbildningen skiljde sig åt mellan olika yrken, men den mest vanligt förekommande utbildningstiden var 4 år. Det tycks ha varit ovanligt att bestämma utbildningstiden i förväg, istället avgjorde arbetsgivaren när en lärling var färdigutbildad. Det är också oklart i vilken mån lärlingstiden ägnades åt utbildning, det var vanligt att lärlingar var tvungna att utföra hushållssysslor eller springa ärenden.¹⁰

Ersättningen till lärlingarna ändrade karaktär under 1800-talet som ett led i samhällsförändringen. Hantverkslärlingarna fick i början av århundradet huvudsakligen betalt i form av kost och logi, men under seklets gång så kompletterades den ersättningen med kontant lön i allt större utsträckning. Hantverkslärlingar ingick fortfarande i relativt hög, men minskande grad, i arbetsgivarens hushåll och fick delvis betalt i natura, fick det växande antalet industrilärlingar generellt sett enbart kontant lön.¹¹

Marius R. & Trampusch, Christine, red. (2012). *The political economy of collective skill formation*. Oxford: Oxford University Press.

⁸ Nilsson (2008), s. 77–84, 120–123. Nilsson (2010), s. 86–90. Söderberg, Tom (1965). Hantverkarna i genombrottsskedet 1870–1920. Stockholm: Vasatryckeriet, s. 127–128, 134–149, 153–154, 159–162, 170–181, 185–188, 201–204, 224, 242–249, 266–269, 330–342. För en beskrivning av ett tidigare försök att lyfta frågan, men utan samma organisatoriska kraftsamling, se även: Edgren, Lars (2004). *Craftsmen and political consciousness in Sweden 1850–1900. The Scandinavian middle classes 1840–1940*. I: Ericsson, Tom, Fink, Jørgen & Myhre, Jan Eivind, red. (2004). *The Scandinavian middle classes 1840–1940*. Oslo: Unipub forlag - Oslo Academic Press, s. 155–156.

⁹ Nilsson (2008), s. 80–85, 177. I en studie av den mekaniska verkstadsindustrin runt år 1900 visade det sig att ungefär 2 procent av det totala antalet arbetare i alla åldrar angav sin ställning som ”lärling”, men det är möjligt att antalet lärlingar underrapporterades. Lundh Nilsson (2007), s. 79–80, 106, 111, 113, 122, 184.

¹⁰ Nilsson (2008), s. 75. Söderberg (1965), s. 242–245.

¹¹ Lindberg, Folke (1964). *Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid 2:a upplagan*. Stockholm: Prisma, s. 78. Söderberg (1965), s. 144, 242–245. Nilsson (2008), s. 76, 78–80. Edgren (1987) konstaterar att Malmös hantverkslärlingar fortfarande år 1845 uteslutande bodde hos sina mästare, s. 213.

I den här situationen, där lärlingsutbildningen varit formellt oreglerad i ett par årtionden startade hantverksarbetsgivarna ett påverkansarbete för att få till en lärlingslag. Detta ledde till omfattande debatt, ett riksdagsbeslut om utredning och ett antal utredningar och remissrundor. I slutändan blev det dock ingen svensk lärlingslag. I flera andra europeiska länder påbörjades likartade processer, men med olika utfall.¹²

Detta var en period präglad av industrialisering och urbanisering. Arbetare och arbetsgivare organiserade sig på nya sätt, först lokalt och sedan nationellt. I mitten på 1890-talet bildade hantverksarbetsgivarna Centralstyrelsen för Sveriges hantverks- och industriföreningar (CSHIF); den första i sitt slag som kom att likna det vi idag kallar centralorganisationer. Därefter följde arbetarnas nationella organisering i Landsorganisationen (LO) år 1898. År 1902, som en reaktion på efter arbetarnas rösträttsstrejk, bildades Sveriges arbetsgivarförening (SAF) för industriarbetsgivare. Den redan existerande Svenska verkstadsföreningen (VF) lade också om sin verksamhet och blev en nationell arbetsgivarorganisation för den mekaniska verkstadsindustrin. År 1905 delades CSHIF upp i Sveriges hantverksorganisation (SHO) och Centrala arbetsgivarförbundet (CA). Kollektivavtal växte fram som ett nytt sätt att reglera arbetsmarknaden. I riksdagen var de olika borgerliga grupperna splittrade, vilket förhindrade omfattande statliga regleringar av arbetsmarknaden. Den svenska staten var även, jämfört med andra länder, mestadels icke-repressiv gentemot fackföreningsrörelsen.¹³

Forskningsprojektet kommer att bidra med ny kunskap om svenska yrkesutbildningssystemets utveckling. Mer specifikt är syftet att undersöka varför Sverige inte fick någon lärlingslag trots att lärlingsfrågan sågs som tillräckligt betydelsefullt för att utredas upprepade gånger under perioden 1890–1917. För att uppfylla syftet görs språkinriktade analyser av debatten med fokus på (1) enighet och oenighet i politisk argumentation, (2) föreställningar om lärlingsutbildningens ekonomi och (3) den pågående samhällsombildningens avtryck i begreppsbruket i lärlingsfrågan.

¹² Nilsson (2008), s. 30–39, 77–80, 119–123. Nilsson (2010), 84–90. Thelen (2004). Michelsen & Stenström (2018). Busemeyer & Trampusch (2012).

¹³ År 1902 och 1909 skedde två storstrejker, den första en politisk strejk för allmän rösträtt, den andra en kraftmätning mellan LO och SAF. Förutom urbanisering, industrialisering och att arbetsmarknadens parter organiserade sig, skedde också under tiden 1890–1917 förändringar i det politiska systemet, partier växte fram och rösträtten utvidgades för män år 1909. Kjellberg, Anders (2001). Arbetsgivarstrategier i Sverige under 100 år. I: Strøby Jensen, Carsten & Kjellberg, Anders, red. (2001). *Arbejdsgivere i Norden: En sociologisk analyse af arbejdsgiverorganiseringen i Norge, Sverige, Finland og Danmark*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd, s. 163–166. Lundh, Christer (2010). *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2010*. 2:a upplagan. Stockholm: SNS förlag, s. 81–82, 88–143. Lindbom, Tage (1938). *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900*. Stockholm: Tiden, s. 216–218. Se även: Michelsen, Svein (2018). Conclusions. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena, red. (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*. London & New York: Routledge.

I ett bredare perspektiv kan avhandlingen bidra med en insikt i vad som kan göra att ett lärlingsutbildningssystem som uppskattas, men som inte anses fungera bra, ändå inte reformeras. En fråga som är aktuell även idag i och med att lärlingsutbildning ibland ses som en lösning på många problem inom den nutida yrkesutbildningen.¹⁴

Disposition

Nästa avsnitt presenterar tidigare forskning, tematiskt indelad i studier om politik och institutioner, lärlingsutbildningens ekonomi och begreppshistoriskt relevant forskning. Beskrivningen av forskningsläget visar bland annat att internationell forskning pekat ut studiens tidsperiod (1890–1917) som som formativ för utvecklingen av yrkesutbildningssystem. Genomgången visar också att Sverige på flera sätt är ett intressant fall i ett komparativt perspektiv. Ytterligare ett tema som tas upp är hur lärlingsutbildningens ekonomiska dynamik kan knytas till lärlingsfrågans politiska utveckling. Den pågående samhällsomvandlingens begreppsliga uttryck bäddar för en begreppshistorisk analys av hantverksarbetsgivarnas debatt om lärlingsfrågan.

Därefter specificeras syfte och frågeställningar. Där presenteras det övergripande syftet för avhandlingen som helhet och de olika syften samt frågeställningar som styr de tre undersökningarna av i tur och ordning (1) enighet och oenighet som en faktor i koalitionsbygge för institutionell förändring, (2) ekonomiska föreställningar om lärlingsutbildningen respektive (3) begrepps-användning i debatten om lärlingsfrågan.

Nästa avsnitt berör teoretiska vägval. Det teoretiska perspektivet varierar i enlighet med de tre artiklarnas olika inriktning. I den första artikeln används en form av historisk institutionalism särskilt inspirerad av Kathleen Thelen. Inom perspektivet betonas den pågående kampen bland berörda aktörer (såsom stat, arbetsgivare och arbetare) över institutioners utformning samt behovet av koalitioner mellan aktörer för att åstadkomma ett institutionellt ramverk till lärlingsutbildningen.¹⁵ I den andra artikeln används nationalekonomiska teorier om arbetsplatsbaserat lärande som ett verktyg för att åskådliggöra dåtida förståelser av lärlingsutbildningens ekonomiska dynamik. Den tredje artikeln använder ett sammansatt paket av teori och metod i form av begreppshistoria utifrån Reinhart Koselleck.¹⁶ Betoningen i tillämpningen ligger dels på själva de historiska begreppen, men också på erfarenheter och förväntningar – såsom de uttryckts i materialet av hantverksarbetsgivarna.

¹⁴ Olofsson & Wadensjö (2006), s. 3–4, 31–37. Nilsson (2010), s. 100–102. Hellstrand & Lundh Nilsson (2015), s. 168–170.

¹⁵ Thelen (2004), s. xi–38.

¹⁶ Se till exempel: Koselleck, Reinhart (2004a). *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tidens semantik*. Göteborg: Daidalos.

Efter det teoretiska avsnittet följer ett avsnitt om metod. I den första artikeln används en kvalitativ textanalys av politiska krav och argument i primärkällor. Metoden skiljer sig från den gängse metoden inom fältet (där forskning ofta baseras på tidigare forskning och sekundärkällor). Textanalysen passar dock väl ihop med det teoretiska ramverkets betoning av att intressen inte är något som går att anta *a priori* utan som måste undersökas genom att studera aktörernas politiska krav. En likartad metod används i den andra artikeln, men denna gång med ekonomiska föreställningar i fokus. Här ingår också en sorts analys av bakomliggande premisser i de argument som förs fram. Detta för att kunna visa vilken sorts antaganden om ekonomi de tycks bygga på. När det gäller den tredje artikeln utgör den begreppshistoriska kombinationen av teori och metod utgångspunkten. En viktig metodaspekt som lyfts fram är urvalet av begrepp som ingår i studien

Därefter följer ett avsnitt om källor och källkritik, där bland annat en del tidigare outnyttjade eller underutnyttjade källor beskrivs och analyseras.

Till sist sammanfattas de tre artiklarna och uppslag för vidare forskning tas upp i relation till respektive artikel. Avslutningsvis diskuteras det bidrag avhandling i sin helhet gör till forskningsfältet.

Tidigare forskning

De tre delstudierna tillhör delvis olika forskningsfält och nedan följer framställningen de olika undersökningarnas respektive inriktning. I slutet sammanfattas forskningsläget och hur avhandlingsprojektet kompletterar den existerande forskningen.

Den europeiska lärlingsutbildningens historia

Det finns relativt gott om komparativ forskning om utvecklingen av olika yrkesutbildningssystem i de europeiska länderna.¹⁷ I forskningen används en rad olika modeller, de flesta med starka antaganden om spårbundenhet, som producerar olika typologier. Uppdelningarna handlar i stor utsträckning om hur fördelningen och samspelet mellan lärlingsutbildning och skolbaserad yrkesundervisning ser ut, kombinerat med hur ansvaret är fördelat mellan staten och arbetsmarknadens parter. En vanligt förekommande typologi delar in yrkesutbildningssystem utifrån tre idealtyper: (1) en brittisk, liberal, marknadsbaserad idealtyp där lärlingsutbildningen mestadels är oreglerad och yrkesskolorna oftast inte ingår i nationellt, statligt styrt system; (2) en fransk, statsstyrd idealtyp med ett nationellt system av yrkesskolor och; (3) en tysk idealtyp dominerad av lärlingsutbildning reglerad i lag kombinerad med undervisning i yrkesskolor, där parterna på arbetsmarknaden har ett starkt inflytande.¹⁸

¹⁷ För en koncis sammanfattning av framväxten av forskningsfältet, se: Thelen, Kathleen (2011). Foreword. I: Busemeyer, Marius R. & Trampusch, Christine, red. (2011). *The political economy of collective skill formation*, s. v–x. Oxford: Oxford University Press.

¹⁸ Greinert, Wolf-Dietrich (2005). *Mass vocational education and training in Europe: Classical models of the 19th century and training in England, France and Germany during the first half of the 20th*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Iversen, Torben & Stephens, John D. (2008). Partisans politics, the welfare state, and three worlds of human capital formation, *Comparative Political Studies* 40:4/5. Ashton, David, Sung, Johnny & Turbin, Jill (2000). Towards a framework for comparative analysis of national systems of skill formation, *International Journal of Training and Development* 4:1. Nilsson (2010), s. 86–92. Nilsson (2008), s. 120–123.

Ibland läggs andra kategorier till i den här typologin eller så används andra, snarlika grupperingar.¹⁹

Den tyska idealtypen kallas också för det duala systemet, vilket syftar på att det finns en samverkan mellan arbetsgivarna och staten i administrationen och utvecklingen av systemet. Ett annat namn för detta system är kollektiv yrkesutbildning. Oavsett vilket begrepp som använts, så har mycket uppmärksamhet i den europeiska komparativa forskningen ägnats åt dessa system. Utöver Tyskland, finns denna typ i till exempel Danmark och Österrike. Ett utmärkande drag är att lärlingsutbildning förblev ett betydande inslag och kombinerades med undervisning i yrkesskolor.²⁰

Generellt sett har mindre uppmärksamhet ägnats andra typer av yrkesutbildningssystem. Många länders yrkesutbildningssystem utvecklades i andra riktningar, till exempel mot skolbaserade, statsstyrda eller mer marknadsstyrda varianter. Det stora intresset för kollektiva yrkesutbildningssystem tycks också ha påverkat vilka europeiska länder som fått mest uppmärksamhet i den komparativa forskningen. Bortsett från Storbritannien eller mer specifikt England, som varit föremål för omfattande forskning, har de europeiska länder som inte utvecklade kollektiva yrkesutbildningssystem fått mindre utrymme i den komparativa forskningen. I den mån yrkesutbildningens historia studerats i dessa andra länder, där lärlingsutbildningen inte fick samma starka ställning som i det kollektiva systemet, så har lärlingsutbildningens historiska utveckling fått mindre uppmärksamhet än yrkesskolornas framväxt. Även här utgör Storbritannien som ett undantag. På senare år finns det dock studier av lärlingsutbildning även i andra länder än de som under 1900-talet (och 2000-talet) fortsatt att domineras av den utbildningsformen.²¹

¹⁹ Greinert (2005). Iversen & Stephens (2008). Ashton et al (2000). Wederhake (2016). Finegold och Soskice placerar det svenska systemet (från 1970-talet och framåt) i en skandinavisk variant av yrkesutbildningssystem jämte ett germanskt och ett brittiskt. Finegold, David & Soskice, David (1988). The failure of training in Britain: Analysis and prescription, *Oxford review of Economic policy*, 4:3, s. 40.

²⁰ Busemeyer & Trampusch, red. (2011). Thelen (2004). Thelen, Kathleen & Kume, Ikuo (1999). The rise of nonmarket training regimes: Germany and Japan compared. *Journal of Japanese Studies*, 25:1. Trampusch, Christine (2010). Co-evolution of skills and welfare in coordinated market economies? A comparative historical analysis of Denmark, the Netherlands and Switzerland, *European Journal of Industrial Relations* 16:3.

²¹ Thelen (2004). Deisinger, Thomas (1994). The evolution of the modern vocational training systems in England and Germany: a comparative view, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 24:1. Kelly, Morgan, Mokyr, Joel & Ó Gráda, Cormac (2014). Precocious Albion: A new interpretation of the British industrial revolution, *Annual review of Economics*, 6. Elbaum, Bernard (1989). Why apprenticeship persisted in Britain but not in the United States, *The Journal of Economic History*, 49:2. Elbaum, Bernard & Singh, Nivikar (1995). The economic rationale of apprenticeship training: Some lessons from British and U.S. experience, *Industrial relations*, 34:4. Janis Vossiek studerar till exempel tre sentida försök från efterkrigstiden och framåt, att återintroducera lärlingsutbildning, i anglosaxiska länder där lärlingsutbildningen förlorat sin dominanta position. Vossiek, Janis (2018). *Collec-*

Ett annat starkt drag i den internationella forskningen om yrkesutbildningssystem är att använda sig av ”Varieties of Capitalism”-perspektiv (VoC) som kopplar ihop institutioner för yrkesutbildning med en bredare uppsättning institutioner, som anses vara ömsesidigt förstärkande. Dessa paket av institutioner klassificeras sedan som i huvudsak två olika sorters kapitalistiska samhällen, LMEs (liberal market economies) och CMEs (coordinated market economies). Företagen eller arbetsgivarna och deras relationer till andra aktörer (som staten, andra företag, fackföreningar och de anställda) är i fokus för VoC. Eftersom dessa relationer är av stor betydelse för företagen, möter de hela tiden olika sorters koordinationsproblem som behöver lösas på ett eller annat sätt.²²

I LMEs är relationerna distanserade och sker främst genom marknaden eller genom hierarkiska förhållanden. Det hänger ofta ihop med ett rättssystem inriktad på att upprätthålla kontrakt. En del av företagets strategi blir då att skapa så fullständiga kontrakt som möjligt. I CMEs är relationerna mer samarbetsinriktade. Där finns det andra sätt att lösa koordinationsproblem som bygger på tillit, långa relationer och informationsutbyte. För detta krävs institutioner som skapar förutsättningar för trovärdiga åtaganden (*credible commitment*) som minskar osäkerheten kring hur andra aktörer kommer att agera. Denna forskning visar att just när det gäller lärlingsutbildning finns det tydliga risker för koordinationsproblem. Företag behöver känna sig säkra på att lärlingarna kommer att lära sig saker som är användbara och även att andra företag inte kommer att rekrytera de upplärda arbetarna i förtid. Potentiella lärlingar behöver känna sig säkra på att de inte kommer att exploateras och att det kommer löna sig att genomgå en lärlingsutbildning. Informationsutbyte, överenskommelser och sanktioner mot de som inte sköter sig gör det mycket mer sannolikt att både företaget och lärlingen känner sig säkra på att alla parter kommer uppfylla sina åtaganden. För det krävs i sin tur ofta starka arbetsgivarorganisationer (och fackföreningar), omfattande sociala skyddsnet och långsiktiga finansiella arrangemang. Det vill säga, länder som har starka inslag av lärlingsutbildning är oftast CMEs.²³

tive skill formation in liberal market economies? The Politics of Training Reforms in Australia, Ireland and the United Kingdom. Peter Lang Ag, Internationaler.

²² Hall, Peter A. & Soskice, David (2001). An introduction to Varieties of Capitalism. I: Hall, Peter A. & Soskice, David, red. (2001), *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford: Oxford University Press. Culpepper, Pepper D. & Thelen, Kathleen (2008). Institutions and collective actors in the provision of training: Historical and cross-national comparisons. I: Mayer, Karl Ulrich & Solga, Heike, red. (2008). *Skill formation interdisciplinary and cross-national perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. Culpepper, Pepper D. (2007). Small states and skill specificity: Austria, Switzerland, and interemployer cleavages in coordinated capitalism, *Comparative Political Studies*, 40:6.

²³ Hall & Soskice (2001), s. 1–12. Trampusch (2010), s. 197–198. Culpepper (2007), s. 611–613.

I en undersökning av Janis Vossiek studeras dual lärlingsutbildning (kollektiv yrkesutbildning) i tre LMEs, utvalda just för att de ses som ”least likely cases”²⁴ för den sortens yrkesutbildning. Vossiek visar på varierande framgång för de sentida försöken som gjorts att introducera dual yrkesutbildning från efterkrigstiden och framåt. Med Vossieks studie tog den komparativa forskningen om lärlingsutbildning i LMEs ett steg framåt, men den säger inte mycket om hur utvecklingen i CMEs som *inte* utvecklade stabila lärlingsutbildningsbaserade yrkesutbildningssystem såg ut. Sverige anses vara en CME, men samtidigt utgör lärlingsutbildning endast ett svagt inslag i yrkesutbildningssystemet. Denna, ur ett VoC-perspektiv, oväntade kombination gör Sverige till ett intressant fall när det gäller lärlingsutbildningens historiska tillbakagång och varför det inte blev någon lärlingslag.²⁵

Christine Trampusch har studerat den sammankopplade utvecklingen av yrkesutbildningssystem och arbetslöshetsförsäkring i tre europeiska CMEs: Danmark, Nederländerna och Schweiz. Hon fokuserar bland annat på frågan om hantverksyrkenas fackföreningar eller andra typer av hantverksorganisationer använde krav på genomgången lärlingsutbildning som ett sätt att begränsa urvalet av medlemmar och öka sitt inflytande. I det danska fallet satte både hantverksarbetarnas yrkesförbund och arbetsgivarnas hantverksföreningar på lärlingsutbildningen. Tillsammans utgjorde de en koalition som gav stöd till införandet av en dansk lärlingslag år 1889. I Nederländerna orsakade en kombination av svag organisering bland hantverksarbetsgivare och att arbetarna var samlade i industriförbund (snarare än yrkesförbund) en annan utveckling, med ett starkare inslag av heltidsundervisning i yrkesskolor, enligt Trampusch. I Schweiz var det staten och hantverksarbetsgivarna som utgjorde basen för ett yrkesutbildningssystem där lärlingsutbildningen var ett starkt inslag. Den splittrade fackföreningsrörelse var, enligt Trampusch, mestadels ointresserade av yrkesutbildning medan de stora arbetsgivarna inom exportindustrin var emot statliga interventioner.²⁶ Det här kan ses som exempel på vilka koalitioner som kan ge stöd till återreglering av lärlingsutbildning efter skråsystemets avskaffande.

Frågan om olika koalitioners roll för lärlingsutbildningens utveckling har lyfts fram i Kathleen Thelens tongivande bidrag *How institutions evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Thelen följer den historiska utvecklingen vid slutet av 1800-talet och början på 1900-talet i Japan, Storbritannien, USA och Tyskland. Thelen kategoriserar systemen som segmentalistiskt (Japan), marknadsbaserat

²⁴ Vossiek, Janis (2018), s. 14.

²⁵ Vossiek (2018). Hall & Soskice (2001), s. 9–12, 18, 25–27. Busemeyer, Marius R. & Vossiek, Janis (2016). Global convergence or path dependency? Skill formation regimes in the globalized economy. I: Mundy, Karen, Green, Andy, Lingard, Bob & Verger, Antoni, red. (2016). *The handbook of global education policy*, Hoboken: John Wiley and Sons, s. 147–49. Culpepper (2007), s. 612–14, 631. Thelen (2004), s. 2–4.

²⁶ Trampusch (2010).

(Storbritannien och USA) och kollektivistiskt (Tyskland). Teoretiskt vilar studien på en form av historisk institutionalism. I Tyskland skapades det kollektivistiska systemet genom att staten allierade sig med hantverksarbetsgivarna, som ett sätt att stävja den sociala oron som uppfattades följa med industrialiseringen. En lärlingslag infördes under slutet av 1800-talet som reglerade utbildningen och samtidigt gav hantverksskammare rätten att certifiera arbetare som genomgått en lärlingsutbildning. Både industriarbetsgivare och fackföreningar hölls inledningsvis utanför, men under 1900-talets gång kom båda dessa grupper så småningom att göras delaktiga i systemet.²⁷

I Japan upplöste staten de traditionella hantverksorganisationer och förhindrade uppkomsten av yrkesvisa fackföreningar inom hantverket, två aktörer som i andra länder ingick i koalitioner för lärlingsutbildningens reglering. I stället uppstod ett system där enskilda hantverkare hyrdes in av storföretag för att utföra det arbete som krävde skicklighet, hantverkarna tog då med sig sina lärlingar. Eftersom hantverkarna var väldigt rörliga på marknaden, vidareutvecklades systemet genom omfattande interna arbetsmarknader inom storföretagen som ett sätt för dem att behålla den skickliga arbetskraften.²⁸

I både USA och Storbritannien tog inledningsvis yrkesvisa fackföreningar kontroll över lärlingsutbildningen, vilket också gav dem kontroll över inflödet av arbetskraft i yrket. Slutförd lärlingsutbildning var ett krav för medlemskap i fackföreningarna och gentemot de enskilda arbetsgivarna ställde facken krav på så kallad *closed-shop*, det vill säga att arbetsgivaren endast skulle anställa medlemmar av facket. Arbetsgivarna reagerade så småningom kraftigt emot system och gick till sist segrande ur konflikten, men utfallet skiljde sig åt i de två länderna. I USA var hantverket svagare och yrkesförbunden hade uppstått senare. Där förstördes grunden för de skickliga arbetarnas organisationer och företagen valde att strategiskt satsa på teknik som på olika sätt gjorde skicklighet överflödigt för den vanliga arbetaren.²⁹

I Storbritannien var yrkesförbunden inom hantverket starkare och arbetsgivarnas seger inte lika långtgående. Fackföreningarna kunde fortsätta utöva inflytande, om än från en svagare position. Lärlingsfrågan blev en del av ett sammansatt paket av olika frågor i kollektivavtalsförhandlingarna och fortsatte att vara starkt påverkat av förändringar i maktfördelningen mellan arbetsgivares och arbetares organisationer. Thelen drar slutsatsen att en viktig distinktion är om lärlingsfrågan har karaktären av en kamp mellan arbetsgivare och arbetare (som i Storbritannien och USA) eller en kamp mellan industrisektorn och hantverkssektorn (som i Tyskland). Det förstnämnda minskar chanserna för att lärlingslagstiftning införs (vilket i sin tur minskar chansen att lärlingsutbildning förblir den huvudsakliga formen av yrkesutbildning). Det sistnämnda kan tvärtom vara gynnsamt, enligt Thelen, och

²⁷ Thelen (2004), s. 20–23, 31–37, 39–55.

²⁸ Thelen (2004), s. 148–166.

²⁹ Thelen (2004), s. 20–23, 177–202.

leda till att arbetsgivarna i de olika sektionerna måste visa att de tar ansvar för yrkesutbildningen.³⁰

Utifrån bidragen från det europeiska komparativa forskningsfältet, ter det sig synnerligen intressant att ställa sig frågan hur det såg ut med konfliktlinjerna i Sverige under samma period. En del forskare har försökt att undersöka detta, som vi kommer se i nästa avsnitt. Avhandlingen kommer sedan att ta den frågan vidare ytterligare ett steg.

Den svenska lärlingsfrågan i komparativt perspektiv

Under de senaste årtiondena har intresset för den svenska yrkesutbildningens historia ökat, efter att tidigare ha varit ett mindre uppmärksammat område av svensk utbildningshistoria.³¹

Medan forskningen i yrkesutbildningens historia växer i omfattning och ses mer och mer som en självklar del av utbildningshistoria³² i allmänhet, finns det fortfarande områden som inte blivit tillräckligt belysta. Ett av dessa områden är lärlingsutbildningens historia, särskilt innan 1918. Större delen av den forskning som utförts har fokuserat på perioden efter 1918 års skapande av ett nationellt system för yrkesskolor eller ännu senare tidsperioder, oavsett om studierna behandlat yrkesskolor, lärlingsutbildning eller både och.³³ Det har också funnits ett större fokus på yrkesskolor än på lärlingsutbildningen. En orsak kan vara att yrkesskolor från 1950-talet och framåt kom att dominera den svenska yrkesutbildningen, vilket kan ha påverkat även den forskning som har tidsperioder som egentligen ligger före skiftet till huvudsakligen skolbaserad utbildning.³⁴

³⁰ Thelen (2004), s. 20–23, 92–133. Culpepper & Thelen (2008), s. 26–29.

³¹ Lindell (1992). Lundahl (1997). Hedman (2001). Olofsson (2005). Pettersson (2006). Olofsson & Wadensjö (2006). Lundh Nilsson (2007). Nilsson (2008). Nilsson (2010). Lundh Nilsson, Fay & Nilsson, Anders, red. (2010). *Två sidor av samma mynt?: folkbildning och yrkesutbildning vid de nordiska folkhögskolorna*. Lund: Nordic Academic Press. Håkansson, Peter & Nilsson, Anders, red (2013). *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*. Lund: Nordic Academic Press. Broberg, Åsa (2014). *Utbildning på gränsen mellan skola och arbete: pedagogisk förändring i svensk yrkesutbildning 1918–1971*. Stockholm: Stockholms universitet. Dobbins & Busemeyer (2015). Wederhake (2016). Olofsson & Persson Thunqvist (2018). Olofsson & Wadensjö (2006). Karlsson, Lundh Nilsson & Nilsson (2018).

³² År 2011 publicerades det dock en bred översikt över svensk utbildningshistoria utan att yrkesutbildningen täcktes in. Detta trots att yrkesutbildning i olika former alltid omfattat en stor del av befolkningen. Denna brist åtgärdades dock efter att lärobokens första upplaga publicerats. Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes red. (2011). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 1:a upplagan. Lund: Studentlitteratur. Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, red. (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.

³³ Håkansson & Nilsson, red. (2013). Lundahl (1997). Olofsson (2005). Olofsson & Wadensjö (2006). Broberg (2014). Dobbins & Busemeyer (2015).

³⁴ Hedman (2001). Olofsson (2005). Broberg (2014). Lindell (1992). Dobbins & Busemeyer (2015).

Den forskning som täcker både yrkesskolorna och lärlingsutbildningen före 1918 använder sig främst av källor som härrör från utredningar om yrkesskolorna, utan att komplettera med källor som mer direkt handlar om lärlingsutbildningen. I vissa fall har till och med studier som fokuserar på lärlingsutbildning i stor utsträckning använt sig av källor och/eller periodiseringar som framför allt är kopplade till utvecklingen inom yrkesskolssystemet.³⁵

Åsa Broberg har visat att arbete och skola har olika associationer och olika meningsskapande praktiker. Det finns viss anledning att misstänka att ett studium av lärlingsutbildningen utifrån ett skolperspektiv inte ger samma bild som när lärlingsutbildning beskrivs utifrån sin egen logik eller arbetsplatsens logik. Det är därför av stor vikt i studier av yrkesutbildning (både skolbaserad och arbetsplatsbaserad) att diskutera materialval och anpassa slutsatserna till det material som studierna bygger på.³⁶

En av de frågor som debatterats inom forskningen om institutionell förändring, politik och olika aktörers ställningstaganden i svensk yrkesutbildningshistoria är huruvida det finns en svensk yrkesutbildningsmodell och när den i sådana fall etablerades.

Nilsson menar att Sverige sticker ut i relation till de olika internationella typologierna på grund av att det svenska yrkesutbildningssystemet ändrat karaktär flera gånger under de senaste 150 åren. Det element av spårbundenhet som betonas i kategoriseringarna är därför inte lika starkt framträdande i det svenska fallet. Nilssons analys utgår ifrån de brittiska, franska och tyska idealtyperna. När typologin tillämpas på Sverige argumenterar Nilsson för att det fanns ett brittiskt, oregerat system innan år 1918. Detta följdes av ett par decennier med ett ofullbordat tyskt system (där lagreglering av lärlingsutbildningen saknades, men där ett nationellt yrkesskolssystem var tänkt att komplettera utbildningen i verkstäderna). Därefter, från 1950-talet och framåt, kom det att landa i ett franskt, skolbaserat och statsstyrt system.³⁷

Anders Nilsson menar vidare att anledningen till att Sverige hade ett oregerat, brittiskt system innan 1918 var att hantverks- och industriarbetsgivare inte kunde förena sina intressen. Orsakerna till detta ger Nilsson endast antydningar om, genom att säga att hantverksarbetsgivarna oroade sig över rekryteringen av lärlingar och fackföreningarna var misstänksamma mot lärlingsutbildningen. Det är också oklart varför hantverks- och industriarbetsgivare enligt Nilsson behövde förena sina intressen, eftersom processen

³⁵ Olofsson (2014), s. 76–90. Olofsson & Wadensjö (2006), s. 24–31. Olofsson (2005), s. 43–60. Olofsson & Persson Thunqvist (2018), 50–51. Se även: Pettersson (2013), s. 155–184, som analyserar remissyttranden över ett lärlingslagförslag från 1913, men som inte använder sig av någon av de publicerade utredningarna av och remissrapporterna om lärlingslagstiftning från perioden innan 1924. Istället används skolutredningar för att beskriva även synen på lärlingsutbildningen.

³⁶ Broberg (2014), s. 55–58, 226, 232–236.

³⁷ Nilsson (2010), 86–92. Nilsson (2008), 120–123.

fram till en lärlingslag i till exempel Tyskland inte såg ut så. Där var det istället staten och hantverksarbetsgivarna som ingick i en koalition tillsammans för att driva igenom lärlingslagstiftning.³⁸ Ingrid Lindell, som huvudsakligen studerat processen fram till 1918 års yrkesskolreform, nämner i linje med Nilsson att 1913 års förslag om lärlingslag aldrig realiserades på grund av oenighet.³⁹

Lars Petterson spårar ursprunget till det svenska skolbaserade yrkesutbildningssystemet som etablerades under 1950-talet till mitten av 1800-talet, i sin jämförelse av Sverige och Danmark. Han betonar, till skillnad från Nilsson, spårbundenheten i båda fallen. Analysen utgår ifrån begreppet ”produktionsregimer” där Danmark karaktäriseras av små företag och hantverksmässig produktion medan Sverige utmärks av stora industriföretag. De stora industriföretagen inom process- och mekanisk industri var den kraftfulla aktör⁴⁰ som formade svensk yrkesutbildning, enligt Petterson, och de, liksom fackföreningarna, var ointresserade av lärlingslagstiftning. Pettersons slutsats om den starka spårbundenheten sedan 1870-talet vilar på en jämförelse av en svensk och en dansk utredning, där lärlingsutbildning är mer central i den danska medan den svenska utredningen fokuserade på lägre tekniska skolor. Utredningarna⁴¹ hade dock skilda uppdrag.⁴²

Att Petterson beskriver industriarbetsgivarna och fackföreningarna som förenade i sitt motstånd mot lärlingslagstiftning, baseras bland annat på en analys av remissomgången som följde på 1913 års utredning om lärlingslag.⁴³ Uttalanden från de arbetar- och arbetsgivarorganisationer som var mer positivt inställda till en potentiell lärlingslag tas antingen inte upp eller tonas ned av Petterson.

Micheal Dobbins och Marius R. Busemeyer, som också studerat just Danmark och Sverige, håller i stort med Petterson om att det var dominansen av stora industriföretag som gjorde att yrkesskolor fick en mer framträdande roll än lärlingsutbildning i Sverige. De lägger till att den svenska hantverkssektorn var svagare än den danska och att den inte lyckades skapa något alternativ till massproduktion. De beskriver mycket kortfattat den svenska yrkesutbildningen runt sekelskiftet 1900, men utan att nämna lär-

³⁸ Nilsson (2010), s. 86–92. Nilsson (2008), s. 120–123. Thelen (2004), s. 39–40, 43–47.

Enligt Thelen var det snarare en kamp mellan fackföreningar och arbetsgivare som i störst utsträckning minskade chanserna att införa lärlingslagstiftning, som i det brittiska fallet.

³⁹ Lindell (1992), s. 35, 38–40.

⁴⁰ Ett begrepp Petterson hämtar från Thelen (2004).

⁴¹ *Underdånigt betänkande och förslag angående den lägre tekniska undervisningen i riket.* (1874). Stockholm: Hæggström. *Betænkning afgiven af den ifølge kgl. Resolution af 20de september 1875 till undersøgelse af arbejderforholdene i Danmark nedsatte kommission* (1878). Två sammanfattningar skrivna på 1920-talet styr också i viss mån framställningen om tiden runt sekelskiftet: SOU 1924:41. *Utredning med förslag till lag om lärlingsväsendet i vissa yrken.* Ljunggren, Carl (1922). *Hantverkets stora problem.* Stockholm: Norstedt.

⁴² Petterson (2013), s. 155–161, 178–181.

⁴³ Petterson (2013), s. 161–169.

lingsutbildningen. Endast yrkesskolorna, det vill säga, den lägre tekniska undervisningen omnämns.⁴⁴

I ett nordiskt komparativt projekt ingår flera studier av yrkesutbildningens historia i de fyra nordiska länderna Finland, Sverige, Norge och Danmark. Skilda orsaker presenteras till de tre andra ländernas lärlingslagar. I Marja-Leena Stenström och Maarit Virolainens beskrivning av det finska fallet framstår 1923 års lärlingslag som framför allt ett statligt initiativ.⁴⁵ I det norska fallet, som studerats av Svein Michelsen och Håkon Høst, tycks 1894 års lärlingslag ha byggt på en koalition mellan hantverks- och industriarbetsgivare.⁴⁶ I Danmark var det en koalition av stora industriarbetsgivare och små hantverksarbetsgivare som möjliggjorde återregleringen av lärlingsutbildningen år 1889, enligt Christian Helms Jørgensen och Gudmund Bøndegaard. Samtidigt antyds det att lärlingsutbildningen inte var en konfliktfråga mellan arbetsgivare och fack. Traditionen av samarbete mellan mästare och gesällskap från skråtiden följde med över till en tid av helt andra organisationsformer för arbetare och arbetsgivare.⁴⁷ Jonas Olofsson och Daniel Persson Thunqvists menar för Sveriges del att de storindustriella företagens intressen övervägde, vilket ledde till en expansion av yrkesskolor, samtidigt berör de egentligen inte alls lärlingsfrågans utveckling i Sverige innan 1920-talet.⁴⁸ Svein Michelsens avslutar verket med en komparativ ansats. Där betonas som förklaring till den svenska utvecklingen att Sveriges ekonomi dominerades av stora, exportorienterade företag samt att Sveriges fackföreningar huvudsakligen organiserade sig i industriförbund. Industriförbund antas ofta vara mindre intresserade av yrkesutbildning än yrkesförbund.

⁴⁴ Dobbins & Busemeyer (2015), s. 269–70, 276–77. Mer om betydelsen av storleken på företagen kopplat till olika yrkesutbildningsinstitutioner går att finna i: Culpepper (2007), s. 611–637.

⁴⁵ Stenström, Marja-Leena & Virolainen, Maarit (2018). I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 37–39. Se även: Kivinen, Osmo & Peltimäki, Mikko (1999). On the job or in the classroom? The apprenticeship in Finland from the 17th century to the 1990s, *Journal of education and work*, 12:1, som Stenström och Virolainen delvis baserar sin framställning på.

⁴⁶ Michelsen, Svein & Høst, Håkon (2018). The case of Norwegian VET – origins and early development. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 72–73.

⁴⁷ Jørgensen, Christian Helms & Bøndegaard, Gudmund (2018). Historical evolution of vocational education in Denmark until 1945. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*. London och New York: Routledge, s. 87–93. Ytterligare stöd åt förståelsen av den danska lärlingslagstiftningen år 1889 som befriad från konflikt mellan fack och arbetsgivare finns i: Nelson, Moira (2011). Continued collectivism: The role of trade self-management and the social democratic party in Danish vocational education and training. I: Busemeyer, Marius R. & Trampusch, Christine, red. (2011). *The political economy of collective skill formation*. Oxford: Oxford University Press, s. 187–191.

⁴⁸ Olofsson & Thunqvist (2018), s. 50–51. Se vidare sidorna 57–59 för utvecklingen av lärlingsfrågan från 1920-talet och framåt.

Michelsen påpekar också att Sverige demokratiserades sent och att få arbetsmarknadsregleringar stiftades av den splittrade borgerligheten i den svenska riksdagen under perioden.⁴⁹

Lars Edgren har studerat hantverksarbetsgivarnas politiska perspektiv under andra halvan av 1800-talet.⁵⁰ Han menar att de var, *restrictionist*, det vill säga inriktade på att få till restriktioner av näringsfriheten inom hantverket, till exempel genom lärlingslagstiftning. Det finns, enligt Edgren, många likheter mellan den tyska hantverksrörelsen och den svenska, men den svenska nådde inte samma framgång. Det, i sin tur, kan ha berott på att de svenska hantverksarbetsgivarna till skillnad från de tyska inte ingick i någon politisk allians. Edgrens beskrivning av hantverksarbetsgivarnas försök att få till bland annat lärlingslagstiftning år 1876 kan illustrera denna slutsats. Frågan skickades av staten på remiss till lokala myndigheter och hantverksföreningar, men trots ett positivt gensvar agerade regeringen inte i frågan.⁵¹

Annika Wederhake jämför i sin studie Sverige med Frankrike, utifrån att de båda oftast kategoriseras som länder med yrkesutbildningssystem som styrs och finansieras huvudsakligen av staten, men i övrigt skiljer sig mycket åt i fråga om det institutionella ramverket. Wederhake erbjuder en fyllig beskrivning av sekelskiftets svenska yrkesutbildning, som till stor del baserar sig på en tidigare version av den första artikeln i denna avhandling, som presenterades på en konferens år 2015.⁵²

Wederhakes komparation sträcker sig från slutet av 1800-talet fram till att det statsstyrda och statligt finansierade yrkesutbildningssystemet etablerades på 1970-talet. Hon konstaterar att en skolifiering av yrkesutbildning inte var det ursprungliga syftet. Istället var det resultatet av en långsam process där heltidsutbildning i statligt styrda skolor av olika skäl uppstod som ett alternativ till lärlingsutbildning, och till slut skiftade företagets preferenser till att föredra yrkesskolor. Även Wederhake betonar att Sveriges ekonomi dominerades av exportorienterade, massproducerande storföretag som var ointresserade av yrkesutbildning och motståndare till lärlingslagstiftning. Att arbetsgivarna inom den mekaniska verkstadsindustrin, intresserade sig för en lärlingslag under tidigt 1900-tal ses som ett undantag. Facken anses utmärkas av liknande ointresse och motstånd. Detta knyter Wederhake i likhet med Michelsen till LO:s principbeslut år 1912, om industriförbund som den hu-

⁴⁹ Michelsen (2018), s. 192–194, 200–206.

⁵⁰ Edgren (2004) lyfter fram att det just var en rörelse främst bestående av dem som hade anställda och drev en relativt stor verkstad, snarare än de mindre hantverksproducenterna som saknade anställda, även om Edgren väljer att kalla den för *masters' movement*, s. 149, 171, 177.

⁵¹ En stark majoritet av hantverksföreningar var positivt inställda och de lokala myndigheter-na gav stöd åt åtminstone någon form av åtgärd. Edgren (2004), s. 149–158, 174–177.

⁵² Wederhake (2016). Hellstrand, Sandra (2015). Attempting institutional change: Apprentice training in Sweden 1890–1917. Konferenspaper presenterat vid Sjätte nordiska utbildnings-historia konferensen, Uppsala, 20–21 augusti 2015.

vudsakliga organisationsformen för LO-förbund. Precis som Dobbins och Busemeyer menar också Wederhake att hantverkssektorn var för svag för att kunna få en modellbildande effekt på industrins preferenser. Wederhake för också ett resonemang om att arbetsmarknadernas parter hade stort inflytande på Sveriges relativt oberoende statliga förvaltning och därigenom även på politiken som fördes. När det gäller den tidiga perioden så tydliggörs det dock inte vilken effekt parternas inflytande på myndigheterna hade på yrkesutbildningens utformning.⁵³

Tobias Karlsson, Fay Lundh Nilsson och Anders Nilsson intresserar sig också för relationerna mellan arbetsmarknadens parter som bakomliggande förklaring till det svenska yrkesutbildningssystemets historia. Utifrån en uppdelning i två perioder undersöker de partsrelationernas konsekvenser för yrkesutbildningssystemet. Den första perioden (1910–1930) karaktäriseras av kollektivavtalsförhandlingar och konflikter och den andra (1930–1975) av svenska modellen och samarbete. De menar att det inte fanns något egentligt yrkesutbildningssystem innan 1930-talet och går i polemik med Dobbins och Busemeyer genom att hävda att den statliga involveringen i yrkesutbildningen vid den här tiden var mycket begränsad. Det går alltså, enligt Karlsson, Lundh Nilsson och Nilsson, inte att se något spår av ett statsstyrt system. Tiden mellan 1930 och 1960 ser de som ett embryo till ett tyskt system, medan 1960- och 1970-talen är början till ett statsstyrt system.⁵⁴ Deras slutsatser om periodiseringen är därmed i linje med Nilssons tidigare resultat om brist på spårbundet i det svenska fallet.⁵⁵ Beskrivningen av den tidiga delen av författarnas undersökningsperiod baserar sig delvis på den första artikeln i denna avhandling.⁵⁶

Flera forskare har också studerat vägen fram till 1918 års införande av ett nationellt system av yrkesskolor. Innan 1918 erbjöds yrkesundervisning huvudsakligen på deltid i en mångfald av lägre tekniska söndags- och aftonskolor, som fokuserade på grundläggande färdigheter såsom räkning, skrivande och ritning. År 1918 skapades ett mer enhetligt nationellt system av yrkesskolor för teoretisk yrkesundervisning, men det var fortfarande undervisning på deltid, främst tänkt att komplettera den utbildning som skedde på arbetsplatserna. Ingrid Lindell menar att motivet till reformen var dels att öka yrkesskickligheten och dels disciplinering av arbetarna och att reformen hade stöd från en bred koalition. Där ingick både hantverks- och industriarbetsgivare samt lärare, staten, konservativa, liberala och socialdemokratiska politiker.⁵⁷

⁵³ Wederhake (2016), s. 23–28, 53–55, 157–8, 164, 174, 200–201, 219, 224–225.

⁵⁴ Karlsson, Lundh Nilsson & Nilsson (2018), s. 27–50.

⁵⁵ Nilsson (2010), 86–92; Nilsson (2008), s. 120–123.

⁵⁶ Karlsson, Lundh Nilsson & Nilsson (2018), s. 34.

⁵⁷ Lindell (1992), s. 35–36, 46, 71–72, 211–228.

Anders Hedman som studerat samma reform, menar att industriarbetsgivarernas intresse var kortlivat, medan hantverksarbetsgivarerna hade ett ständigt engagemang i frågor om yrkesskicklighet, oavsett om det rörde lärlingsutbildning eller yrkesskolor. Fackföreningarna, å sin sida, var mestadels ointresserade av reformen, enligt Hedman. Tre år senare, år 1921, gjordes ytterligare en reform som lade till verkstadsskolor där eleverna fick både praktisk och teoretisk utbildning på heltid och som därmed ersatte lärlingsutbildningen för ett mindre antal elever. Det var något principiellt nytt, som ofta lyfts fram av de forskare som menar att Sverige har en lång tradition av skolbase-rad yrkesutbildning. Det är dock tydligt att yrkesskolornas dominans inte kom som någon direkt konsekvens av 1918 och 1921 års reformer. De praktiska ungdomsskolorna som skapades var snarare i huvudsak tänkta att utgöra ena halvan av ett (ofullbordat) tyskt system, där den andra halvan, en lärlingslag, saknades. Strax efter reformen startade en utredning för att få till den saknade halvan av systemet, en lärlingslag, men inte heller den utredningsprocessen resulterade i någon lag.⁵⁸

Som framgår av denna forskningsöversikt har tidigare forskning framför allt fokuserat på konflikter kring, och motstånd mot, lärlingslagstiftning. Utifrån detta perspektiv kan det framstå som förvånande att den svenska staten ägnade resurser åt att utreda frågan om en lärlingslag upprepade gånger. Pettersson väljer till och med att ställa frågan ”Varför dröjde det så länge innan den offentligt finansierade och reglerade skolförklarade utbildningen implementerades på allvar som svensk yrkesutbildningsmodell?”⁵⁹ istället för: ”Varför fick Sverige ingen lärlingslag?”

Motståndet mot lärlingslagstiftning från arbetsgivarorganisationerna inom industrin betonas ofta och/eller ses som orsaken till att det inte blev någon lärlingslag i Sverige. Det är dock viktigt att ha i åtanke att det är oklart i vilken mån Sveriges ekonomi mellan 1890–1917 redan dominerades av stora, massproducerande företag generellt och deras arbetsgivarorganisation, Svenska arbetsgivareförening (SAF) specifikt. Åsikterna om detta går isär och utvecklingen skilde sig radikalt åt mellan olika branscher och sektorer. Även inom industrin fanns det branscher som var i stort behov av yrkesskickliga arbetare, till exempel den mekaniska verkstadsindustrin, medan pappersbruken och sågverken inte hade samma behov. De flesta arbetsgivarorganisationer skapades inte heller förrän 1902. I det läget var SAF (som setts som den huvudsakliga motståndaren till lärlingslagstiftning) en av flera nybildade arbetsgivarorganisationer. Det var först mot slutet av 1910-talet, efter slutet av denna avhandlings tidsperiod, som SAF uppnådde den starka,

⁵⁸ Lindell (1992), s. 35–36, 46, 71–2, 211–228. Hedman (2001), s. 40, 54–55, 241–44. Nilsson (2010), s. 90–95. SOU 1924:41.

⁵⁹ Pettersson (2013), s. 163.

samlade position som organisationen sedan kom att inneha under resten av 1900-talet.⁶⁰

Ibland betonas också att de svenska fackföreningarnas struktur, i form av industriförbund snarare än yrkesförbund, gjorde att de var mindre intresserade av yrkesutbildning generellt och lärlingsutbildning specifikt. Principbeslutet inom LO år 1912 om att industriförbund skulle vara den huvudsakliga organisationsformen fick dock inte någon omedelbar effekt. Istället samsades yrkesförbund och industriförbund inom LO även därefter. Särskilt inom hantverkssektorn förblev yrkesförbund en vanlig företeelse.⁶¹

På frågan om det finns en svensk yrkesutbildningsmodell svarar de flesta forskare jakande när det gäller tiden från slutet på 1950-talet och framåt. Denna modell är ännu tydligare från det att yrkesskolorna integreras i gymnasiet år 1971. Först då fanns en skolbaserad, statligt reglerad och skattefinansierade svensk yrkesutbildningsmodell. När det gäller slutet av 1800-talet och första halvan av 1900-talet finns det däremot olika hållningar. Vissa menar att Sverige har haft flera olika modeller under denna tid, men att tiden fram till 1918 kännetecknades av en oregerad, marknadsbaserad modell. Andra, som Pettersson samt Dobbins och Bussemeyer, spårar åtminstone någon form av embryo till dagens yrkesskolmodell hela vägen tillbaka till 1800-talet.⁶² Jonas Olofsson menar i sin tur att Sverige hade en oregerad yrkesutbildningsmodell från slutet av 1800-talet hela vägen fram till dess att yrkesskolorna blir dominerande i mitten på 1900-talet. Den typiskt svenska modellen för yrkesutbildning förstås dock som det skolbaserade systemet som växte fram mot slutet av 1950-talet, inte som den oregerade modellen som fanns dessförinnan.⁶³

Det är tydligt att det finns viss oenighet om vad som egentligen utmärkte det svenska yrkesutbildningssystemet innan 1918, samt vad som var huvudströmmen mellan 1918 och 1950-talets slut. Samtidigt är forskningen om perioden innan 1918 begränsad, särskilt när det gäller lärlingsutbildningen. Den forskning som finns har i hög grad betonat ointresse, motstånd och konflikter.

⁶⁰ Hedman (2001), s. 40–41, 54–55, 241–46. Dobbins & Bussemeyer (2015), s. 269–70, 276–77. Erixon, Lennart (1997). *The Golden Age of the Swedish Model: The Coherence between Capital Accumulation and Economic Policy in Sweden in the Early Postwar Period*. Stockholm: Stockholm University, Department of Economics, s. 18. Magnusson, Lars (2000). *An Economic History of Sweden*. London: Routledge, s. 121–23, 138. Ericsson, Tom (1988). *Mellan kapital och arbete: Småborgerligheten i Sverige 1850–1914*. Umeå: Umeå universitet, s. 14–15, 20, 74–77, 169–70. Kjellberg (2001), s. 164–66. Nilsson (2010), s. 86–92. Nilsson (2008), s. 120–123.

⁶¹ Lundh (2010), s. 96–97.

⁶² Pettersson (2013), s. 155–169. Dobbins & Bussemeyer (2015), s. 269–70, 276–77. Se även: Wederhake, (2016).

⁶³ Olofsson (2005), s. 43–98. Olofsson (2014), s. 76.

Lärlingsutbildningens ekonomi

Den tidigare forskningen om lärlingsutbildningens ekonomi vilar ofta på ett antagande om utbildning som ett sorts kapital, så kallat humankapital. Detta är något som ökar en persons produktivitet och som inte går att skilja från personen. Lärlingsutbildningens ekonomi har också analyserats utifrån andra ekonomiska teorier, som institutionell teori eller teorier om kontrakt och informationsasymmetrier.⁶⁴

En central fråga i forskningen om lärlingsutbildningens ekonomi är vem som betalar för utbildningen, den enskilda lärlingen eller arbetsgivaren, samt om marknaden kan antas leverera en tillräckligt hög (och lagom låg) nivå av yrkesskicklig arbetskraft. Den internationella historiska forskningen om lärlingsutbildningens ekonomi har i vissa fall haft tillgång till omfattande databaser med statistik över lärlingsutbildningen. I andra fall har forskare antingen kombinerat ekonomisk teori med tidigare forskning eller med kvalitativt material.

En forskningsdebatt, inom vilken lärlingsutbildningen blivit aktuell kretsar kring frågan om skråsystemets eventuella ekonomiska fördelar. I äldre ekonomisk forskning har ofta skråna setts som hinder för en välfungerande ekonomi. Under senare tid har dock flera studier baserade på stora databaser med statistik kopplad till lärlingssystemet, argumenterat för att lärlingsutbildningen på olika sätt var mer flexibel och mer samhällsekonomiskt fördelaktig än vad som tidigare påstås.⁶⁵ Studier med andra metoder har också kommit till samma slutsats, ibland till den grad att forskarna menar att skråna framför allt skapades och upprätthölls för att förse hantverket med överförbara (bransch- eller yrkesspecifika) kunskaper.⁶⁶ Ibland görs motsvarande studier av lärlingsutbildningens effektivitet, men utan koppling till debatten om skråna.⁶⁷

⁶⁴ För en översikt se: Wolter & Ryan (2011).

⁶⁵ Zeev, Nadav Ben, Mokyr, Joel & van der Beek, Karine (2017). Flexible supply of apprenticeship in the British industrial revolution. *The Journal of Economic History*, 77:1, s. 209–210, 244–245. Se också: de la Croix, David, Doepke, Matthias & Mokyr, Joel (2018). Clans, guilds, and markets: Apprenticeship institutions and growth in the preindustrial economy, *The Quarterly Journal of Economics*, 133:1. Wallis, Patrick (2008). Apprenticeship and training in premodern England, *The Journal of Economic History*, 68:3. Wallis, Patrick (2012). Labor, law, and training in early modern London: Apprenticeship and the city's institutions, *Journal of British Studies*, 51:Okt. Wallis, Patrick, Webb, Cliff & Minns, Chris (2010). Leaving home and entering service: the age of apprenticeship in early modern London, *Continuity and Change*, 25:3.

⁶⁶ Epstein, S. R. (1998). Craft guilds, apprenticeship, and technological change in preindustrial Europe. *The Journal of Economic History*, 58:3. Epstein, S. R. (2008). Craft guilds in the premodern economy: a discussion, *Economic History Review*, 61:1.

⁶⁷ Hamilton, Gillian (1995). Enforcement in apprenticeship contracts: Were runaways a serious problem? Evidence from Montreal. *The Journal of Economic History*, 55:3. Hamilton, Gillian (2000). The decline of apprenticeship in North America: Evidence from Montreal. *The Journal of Economic History*, 60:3.

Några gemensamma drag från den här forskningen är att lärlingsutbildningens ekonomi ofta diskuteras som ett led i en institutionell stabilitet eller institutionell förändring, med forskningsfrågor som berör varför skråsystemets institutioner bevarades så länge eller varför de övergavs. Den fokuserar också huvudsakligen på en tidigare tidsperiod (den tidigmoderna perioden) än den här avhandlingen. I många fall finns antaganden om aktörers rationalitet och institutioners effektivitet i botten på analysen till varför institutioner uppstår och fortlever. Många av studierna positionerar sig mot både ett tidigare forskningsläge där skråsystemet (och även lärlingsutbildningen) sågs som mestadels begränsande och destruktiva institutioner. Det finns dock en del nutida studier som i linje med äldre ekonomisk forskning menar att skråsystemet fungerade hämmande för ekonomin.⁶⁸

Den tidigare historiska forskningen om den svenska lärlingsutbildningens ekonomi är relativt begränsad och baseras inte på den sortens omfattande databaser som använts i mycket av den internationella forskningen. När det gäller slutet av 1800-talet och början av 1900-talet använder Nilsson ekonomisk teori för att tolka resultaten av sin studie av yrkesutbildningens omfattning 1850–1910. Samma teorier används också som ett ramverk för att diskutera hur teknisk förändring, ekonomisk tillväxt och yrkesutbildning hänger samman.⁶⁹

Fay Lundh Nilsson har studerat den mekaniska verkstadsindustrin runt år 1900 och testat ett antal hypoteser baserade på humankapitalteori, rörande teknologisk förändring, yrkesskicklighet (inklusive lärlingsutbildning) och lön. I en delstudie av den mekaniska verkstadsindustrin i Stockholm uppgav drygt 2 procent av arbetarna att de var ”lärlingar” eller ”elever”, enligt Lundh Nilsson en anmärkningsvärt låg andel. Samtidigt argumenterar hon för att det sannolikt var en stor andel av de yngre arbetarna, upp till 18 års ålder, som befann sig ”i en lärsituation, som innebär att de senare kan gå vidare till att bli yrkesmän”⁷⁰. Det här tolkar hon som ett tecken på att det fanns både en formell och en informell lärlingsutbildning. I ett företag inom den mekaniska verkstadsindustrin på landsbygden fanns en högre andel lärlingar, 4,8 procent av arbetarna, och alla arbetarna under 17 års ålder fick en lärlingsanställning. Lärlingarna hade lägre lön än jämnåriga eller jämförbara arbetare. Störst var lönegapet mot slutet av utbildningstiden. Lärlingarna tog sedan igen lönegapet och hade vid 19 års ålder lika hög eller högre lön. Lundh Nilsson menar att detta visar en påtaglig investering från lärlingarnas sida i sin utbildning i vilken mån företaget också betalade för en del av ut-

⁶⁸ Ogilvie, Sheilagh (2004). Guilds, efficiency, and social capital: evidence from German proto-industry, *Economic History Review*, LVII:2. Ogilvie, Sheilagh (2008). Rehabilitating the guilds: a reply, *Economic History Review*, 61:1.

⁶⁹ Nilsson (2008), s. 98–100, 130–133.

⁷⁰ Lundh Nilsson (2007), s. 113.

bildningen är oklart.⁷¹ I huvudsak är inte ekonomiska föreställningar något som ingår i studien, som istället utnyttjar ett statistiskt material med tillämpning av kvantitativa metoder.

Sammanfattningsvis är forskningen om lärlingsutbildningens ekonomi i Sverige mellan 1890–1917 begränsad. Den forskning som finns visar att när kontant lön hade börjat förekomma, följde lönerna strukturen att de ökade från år till år allteftersom lärlingen lärde sig mer, både inom hantverk och industri. Investeringen verkar ha lönat sig, enligt den begränsade information som finns, samtidigt som det var de unga personernas ekonomiska bakgrund som avgjorde om de kunde avstå den initialt högre lönen för okvalificerat arbete till fördel för en lärlingsutbildning.⁷² När det gäller den samhällsekonomiska nyttan av lärlingsutbildningen och frågan om det underinvesterades i yrkesutbildning mellan 1890–1917, så finns det i nuläget inget tillförlitligt underlag att basera en sådan bedömning på. I tidigare studier finns det däremot vissa tentativa svar. Larsson argumenterar för att sekelskiftet var en period av sjunkande yrkesskicklighet, men hans slutsatser har ifrågasatts, inte minst för att han hävdar att lärlingsutbildningen i stort sett upphört vid det laget, vilket har motbevisats. Söderberg menar att det rädde brist på skicklig arbetskraft inom hantverket i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet, men det verkar vara en återgivning av hantverksarbetsgivarnas uttalanden. Karlsson, Lundh Nilsson och Nilsson menar att det finns vissa saker som tyder på en ökad efterfrågan på yrkesskickliga arbetare i början på 1900-talet.⁷³

Klass, yrke, fack, stånd och lärlingsfrågan

Internationellt, framför allt i Tyskland, finns begreppshistorisk forskning som undersöker begreppen klass, yrke, fack och stånd, inklusive hur samhällsomvandling under 1800-talet och början av 1900-talet speglades i användningen av dessa begrepp. Projektet *Geschichtliche Grundbegriffe*, i vilket det skapades ett uppslagsverk över historiska grundbegrepp, innehåller artiklar som till exempel *Stand*, *Klasse* (stånd, klass) och *Beruf* (yrke). I projektet med att sammanställa de historiska grundbegreppen analyserades bland annat ordboksdefinitioner, lagtexter, organisationers avgränsningar av medlemskap och politiska, religiösa och filosofiska texter. Av språkskäl är

⁷¹ Lundh Nilsson (2007), s. 43–47, 78–80, 96, 103–106, 113, 122, 144–146, 152, 183–187.

⁷² Nilsson (2008), s. 49, 76–80, 83. Söderberg (1965), s. 143–144. Lundh Nilsson (2007), s. 76, 78–80, 144–146, 183–184, 187.

⁷³ Larsson (2001), s. 103. Nilsson (2008), 99, 130–134. Karlsson, Lundh Nilsson & Nilsson (2018), s. 31–32.

inte någon direkt jämförelse eller koppling till detta omfattande begreppshistoriska projekt möjligt i denna avhandling.⁷⁴

I forskningen om lärlingsfrågan runt sekelskiftet 1900 saknas begreppshistoriskt inriktade bidrag. En begreppshistorisk utveckling som trots detta lyfts fram i flera studier är hur skrå-begreppen lärling, gesäll och mästare försvinner ur lagstiftningen i samband med införandet av näringsfrihet år 1864. När det gäller lärlingsbegreppet betonas också att detta successivt luckrades upp efter näringsfrihetens införande.⁷⁵

I forskningen om den svenska lärlingsutbildningen under slutet på 1800-talet och början på 1900-talet är yrke, fack och stånd aspekter som till stor del förbisetts. Klass uppmärksammas i högre grad, men då utifrån vetenskapliga definitioner, snarare än vilken betydelse begreppet klass tillskrevs i den dåtida debatten. Den nutida definitionen har i dessa fall varit en uppdelning i arbetsgivare och arbetare, det vill säga parterna på arbetsmarknaden. Oftast undersöks dock parternas hållning utan att det nutida klass-begreppet används.⁷⁶

Svensk begreppshistorisk forskning har istället inriktats på andra begrepp och sammanhang, men lyfter vikten av ökad begreppshistorisk medvetenhet kring framför allt begreppet klass.⁷⁷

⁷⁴ Conze, Werner (1972). *Beruf*. I: Brunner, Otto, red. (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, A–D, s. 490–507. Stuttgart: Klett-Cotta. Walther, Rudolf (1990). *Stand, Klasse*. I: Brunner, Otto, red. (1990). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 6, St–Vert, s. 155–284. Stuttgart: Klett-Cotta.

⁷⁵ Nilsson (2013), s. 88–90. Pettersson (2013), s. 164–165. Hellstrand, Sandra & Lundh Nilsson, Fay (2019). *Yrkesutbildning*. I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, red. (2019). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 3:e upplagan Lund: Studentlitteratur, s. 187–188. Nilsson (2008), s. 78–79, 98–99. Skarin Frykman (1987), s. 17, s. 186–187.

⁷⁶ Dobbins & Busemeyer (2015) är ett exempel på en studie med en nutida, vetenskaplig definition av klass som i arbetare och arbetsgivare och följer terminologin från Thelen (2004) och Thelen & Culpepper (2008). Studier med parterna i centrum, men utan klass-terminologi är till exempel: Nilsson (2008). Nilsson (2010). Pettersson (2013). Olofsson (2005) och Lundahl (1997).

⁷⁷ Se till exempel: Kurunmäki, Jussi (2000). *Representation, nation and time: the political rhetoric of the 1866 parliamentary reform in Sweden*. Jyväskylä: Yliopisto. Stråth, Bo (1990). *Language and the construction of class identities: the struggle for discursive power in social organisation: Scandinavia and Germany after 1800: Report from the DISCO II Conference on Continuity and discontinuity in the Scandinavian democratisation process in Kungälv 7–9 September 1989*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet. Stenius, Henrik (2018). *Concepts in a Nordic periphery*. I: Steinmetz, Willibald, Freedon, Michael & Fernández Sebastián, Javier (red.) (2017). *Conceptual history in the European space*, s. 263–280. New York: Berghahn Books. Lindberg, Bo (2007). *Begreppshistoria i Sverige*, *Historisk tidskrift för Finland*, 92:1. Leif Runefelt kallar en snarlik metod för ordbrukshistoria för att komma bort från bland annat kravet på att det ska vara ett centralt begrepp, ett grundbegrepp, som analyseras: Runefelt, Leif (2016). Att tolka en text som man tror man begriper. I: Josephson, Peter & Lundgren, Frans, red. (2016). *Historia i praktiken*, s. 65–78. 1:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.

I den tyskspråkiga världen har yrkesbegreppets betydelse betonats i stor utsträckning och dess historiska utveckling har spårats inom ramen för *Geschichtliche Grundbegriffe*. I Sverige har inte samma uppmärksamhet ägnats åt begreppet yrke, vare sig begreppshistoriskt eller inom yrkesutbildningshistoria. Jonas Olofsson har dock lyft fram att yrkesbegreppet inte spelar samma roll inom svensk yrkesutbildning och arbetsmarknad som det gör i länder där lagreglerad lärlingsutbildning fortfarande dominerar. Han betonar att det här sannolikt fått konsekvenser för möjligheterna att återinföra ett starkt lärlingssystem i Sverige. Det visar på den betydelse som yrkesbegreppet, och de institutioner som är kopplade till det (till exempel distinktionen mellan facklärd och icke-facklärd arbetare i kollektivavtal och yrkeslegitimering), anses ha för lärlingsutbildningens villkor.⁷⁸

Thomas Deissinger använder sig till exempel av uttrycket yrke som organiserande princip, för att beskriva det tyska yrkesutbildningssystemet. Detta kan jämföras med en mer modern trend av ökad modularisering och individualisering av innehållet i yrkesutbildning, där olika kurser och moment kan plockas ihop till en unik samling kompetenser, som kanske inte matchar något givet yrke, men ändå gör personen attraktiv på arbetsmarknaden. En sådan person har då inte ett givet yrke, men däremot kanske ett jobb eller ett arbete.⁷⁹

Christian Helms Jørgensen har lyft fram de många olika funktioner som begreppet yrke fyller, för både individen och samhället, i system (som det danska) där yrkesbegreppet strukturerar såväl utbildningen, anställningsmöjligheterna på arbetsmarknaden och partsorganisationerna. För att systemet ska fungera, måste det finnas en yrkeskultur, så att begreppet yrke uppfattas som en meningsfull kategori. Under skråtiden var yrket en helhet där (1) det specialiserade arbetet, (2) en särskild uppsättning yrkesskicklighet och (3) yrkesutbildningen ingick. Helms Jørgensen menar att efter skråsystemet upplöstes, har dock dessa tre delar allt mer separerats från varandra. Stora delar av utbildningen sker inte längre inom ramen för det specialiserade arbetet på arbetsplatsen, utan i yrkesskolor. Skråets samlade organisation, där

⁷⁸ Olofsson (2014), s. 14–15, 44, 56, 71.

⁷⁹ Deissinger (1994), s. 22–27. Deissinger, Thomas (2008). Cultural patterns underlying apprenticeship: Germany and the UK. I: Aarkrog, Vibe & Jørgensen, Christian Helms, red. (2008). Divergence and convergence in education and work, s. 33–55. Bern, Switzerland: Peter Lang. S. 34–36, 39. Se också: Greinert, Wolf-Dietrich (2007). The German philosophy of vocational education. I: Clarke, Linda & Winch, Christopher, red. (2007). *Vocational education: international approaches, developments and systems*. New York, NY: Routledge. Nelson (2011), s. 181–183, 198–199. Greinert, Wolf-Dietrich (2004). European vocational training "systems": Some thoughts on the theoretical context of their historical development, *European Journal: Vocational Training*, 32.

lärlingar, gesäller och mästare ingick i en gemenskap (om än också i en hierarki) har delats upp i arbetar- och arbetsgivarorganisationer.⁸⁰

Relationen mellan begreppet yrke och begreppet klass är ett återkommande inslag i studier av de tidiga europeiska fackföreningarna. E. P. Thompson, som studerade hur den engelska arbetarklassen kom till, noterade att de tidiga fackföreningarna i hög grad byggde på en uppdelning mellan yrkesskickliga och icke-yrkesskickliga arbetare. Det var bland de yrkesskickliga arbetarna som de första fackföreningarna bildades. De ägnade sig åt att begränsa konkurrensen och skydda yrket. Genomgången lärlingsutbildning inom yrket (*the trade*) var ofta ett krav för att kunna bli medlem i fackföreningarna (*trade unions*). Det fanns inget antagande om antagonism mellan arbetare och arbetsgivare. Antagonism uppstod istället tillfälligt när endera parten inte respekterade de ömsesidiga skyldigheterna och rättigheterna som styrde relationen dem emellan. Thompson menade att den här ordningen höll tillbaka uppkomsten av klassmedvetande. Det vill säga, lönearbetarnas medvetenhet om sig själva som en arbetarklass med motsatta intressen mot arbetsgivarna. Förutsättningarna för klassmedvetande skapades, enligt honom, av förändringar i produktionsförhållandena.⁸¹ Klass är i den här modellen ett teoretiskt begrepp, men yrke teoretiseras inte på samma sätt.

I viss mån Thompson, men i ännu högre grad hans efterföljare har senare kritiserats för att ha en rigid idé om hur framväxten av det moderna klasssamhället såg ut, där lönearbetarna i någon bemärkelse förväntas följa en särskild uppsättning steg. Garth Stedman Jones har argumenterat för en mer analys som är med lyhörd för språkliga uttryck kan bidra till att undvika anakronistiska analyser, när det gäller klassformering.⁸²

Thompsons inflytelserika modell har av svenska forskare tillämpats på utvecklingen i Sverige, med vissa justeringar. Skarin-Frykman har till exempel valt att teoretisera motsatsen till klassmedvetande, genom det teoretiska begreppet yrkesfamiljen. I hennes studie av bagaryrket i Göteborg var mästarna som yrkets fäder och både gesäller och lärlingar var som yrkets barn. Skarin Frykman menar att gesäller och lärlingar objektivt sett utgjorde en

⁸⁰ Jørgensen, Christian Helms (2013). The role and meaning of vocations in the transition from education to work. *International journal of training research*, 11:2, s. 170–175.

⁸¹ Thompson, Edward Palmer (1980). *The making of the English working class*. 2:a upplagan. Harmondsworth: Penguin, s. 9–15. Salmonsson, Göran (1998). *Den förståndiga viljan: Svenska Järn- och metallarbetareförbundet 1888–1902*. Uppsala: Uppsala Universitet, s. 18–21, 40–51. Jämför också Lindboms beskrivningar av den tidiga svenska fackföreningsrörelsen: Lindbom (1938), s. 298–308.

⁸² Somers, Margaret R. (1992), Narrativity, narrative identity, and social action: Rethinking English working-class formation, *Social Science History*, 16:4, s. 591–630. Lorenz, Chris (2008), Representations of identity: Ethnicity, race, class, gender and religion. An introduction to conceptual history. I: Berger, Stefan och Lorenz, Chris, red. (2008). *The contested nation: ethnicity, class, religion and gender in national histories*, s. 24–59. Basingstoke: Palgrave-Macmillan. Stedman Jones, Gareth (1984). *Languages of class: studies in English working class history, 1832–1982*. Cambridge: Cambridge U. P.

egen klass. Yrkesfamiljen var ett maktmedel, en indoktrinering. I detta blev till exempel yrkesära, yrkesstolthet och yrkeskunnande centrala begrepp.⁸³

I Skarin Frykmans studie klargörs också en koppling mellan yrke och kön. I och med näringsfriheten öppnades möjligheten för kvinnor att driva bagerier, men endast de manligt drivna bagerierna betecknas som ”yrkesbagerier”⁸⁴.⁸⁵

Det analytiska begreppet yrkesprotektionistisk har använts för att visa på vikten av att skydda yrket hos både den tidiga fackföreningsrörelsen och hantverksarbetsgivarnas organisationer.⁸⁶ Göran Salmonsson har lyft fram yrke som en bakomliggande tankefigur i Järn- och metallarbetareförbundets tidiga organisering, via det för fackförbundet mycket centrala begreppet facket (som Salmonsson menar motsvarar det engelska *the trade*). Facket var från början synonymt med yrket och definierade den grupp arbetare som kunde bli medlemmar. Fackbegreppet utvecklades, i förbundets tolkning, allt mer i riktning mot en gemenskap baserad på att alla arbetade med samma material (järn- och metall). Andra fackföreningar valde att behålla den snävare yrkes- och fack-definitionen som grund för sin organisering och hade då i många fall genomgången lärlingsutbildning som villkor för medlemskap, precis som de tidiga engelska fackföreningarna. Salmonsson lyfter också fram att facket var starkt manligt kodat oavsett hur pass väl det avspeglade den faktiska könssammansättningen av arbetare i yrket, facket, branschen eller organisationen.⁸⁷

Tom Söderberg har lyft fram en liknande tvetydighet kring vad som skulle utgöra grunden för hantverksarbetsgivarnas organisering. Under en period vilade rörelsen på dubbla grunder, där den ena var hantverksförening-

⁸³ Skarin Frykman (1987), s. 16–22, 29, 57–58, 66–68, 127, 131, 172–177.

⁸⁴ Skarin Frykman (1987), s. 173.

⁸⁵ Skarin Frykman (1987), s. 172–174.

⁸⁶ Lindbom (1938), s. 298–308. Söderberg (1965), s. 246, 262. Edgren, Lars (1990). Hantverkarna och arbetarkulturen: En aspekt av klassförmering. *Scania*, 56:2, s. 250. Lundh (2010), s. 91. För en diskussion forskningsläget kring frågan om varför hantverksarbetarna var de första att organisera sig i fackföreningar, där yrkesgemenskap, yrkesutbildning och yrkesprotektionism spelar in i olika grad, se: Magnusson (1996), s. 16–21. Magnusson drar slutsatsen att yrkesprotektionismen hos hantverksarbetarna övergick i klassmedvetande, s. 215.

⁸⁷ Salmonsson (1998), s. 20, 40–93, 95–123. Se även: Stråth, Bo (1983). Workers' radicalism in theory and practice, *Scandinavian Journal of History*, 8:1–4, för ett exempel på hur dynamiken mellan yrkesskickliga och icke-yrkesskickliga kunde yttra sig i fackföreningar. För ett exempel på hur lärlingsutbildningen i England öppnades upp för kvinnor under en lång tid för att sedan återgå till att vara enbart manligt kodad, med yrkesförbunden som aktiva deltagare i att bevaka yrkets manliga dominans, se: Clarke, Linda (2007). The emergence and reinforcement of class and gender divisions through vocational education in England. I: Clarke, Linda & Winch, Christopher, red. (2007). *Vocational education: international approaches, developments and systems*, s. 62–76. New York, NY: Routledge, s. 62–69, 74.

arnas sektorsgemenskap (för arbetsgivare) och den andra var de nya yrkesvisa arbetsgivarorganisationerna.⁸⁸

Klass var också på många sätt under 1800-talet ett mångtydigt begrepp, något som inte generellt sett speglas i den komparativa forskningen om olika yrkesutbildningssystem. Istället definieras det oftast som en uppdelning i arbetare och arbetsgivare, det vill säga parterna på arbetsmarknaden. Stort intresse har, som vi sett ovan, ägnats åt frågan om möjliga koalitioner mellan grupper som kan agera stöd för införandet av en lärlingslag. I de fall lärlingsutbildningen blir en konfliktfråga mellan klasserna (det vill säga, parterna) anses chanserna vara låga för att det ska bli en koalition som möjliggör för lärlingsutbildningen att regleras i lag.⁸⁹ Dåtida förståelser av begreppet klass och dess eventuella koppling till lärlingsfrågan har inte undersökts.

Begreppet stånd var liksom klass ett aktuellt och mångtydigt begrepp i det politiska samtalet i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet. Längre tillbaka var detta ett begrepp för organiserade grupper som inkluderas i det politiska livet. Under tiden med ståndsriksdagen innebar detta i Sverige exempelvis adeln, prästerskapet, borgarna och bönderna (de fyra stånden). Ursprunget spåras närmast till tyskans *Stand*. Dessa associationer till en förmodern och förindustriell samhällsordning av det som antogs vara naturligt indelade grupper kvarstod sannolikt även runt sekelskiftet 1900, men begreppet fylldes också med nya betydelser och användes i mer eller mindre nya konstruktioner, som till exempel begreppet medelstånd (på tyska *Mittelstand*), som samlade små, självständiga företagare som själva deltog i arbetet inom hantverk och detaljhandel. I Tyskland var lärlingslagstiftningen ett led i en medveten politik under slutet av 1800-talet och början på 1900-talet för att stärka medelståndet. Inom dessa näringar antog de styrande att konflikten mellan arbetsgivare och arbetare var mindre framtonad än i de stora industriföretagens fabriker. Tom Ericsson har studerat den svenska medelstånds-rörelsen där hantverksarbetsgivarna ingick och visar på liknande krav, i form av exempelvis återinförda kompetenskrav inom hantverket.⁹⁰ Edgren menar att det fanns stora likheter mellan det svenska och det tyska medelståndet. En skillnad var dock att det svenska medelståndet inte ingick i någon politisk allians. Denna brist på inflytande över riksdagspolitikerna var, enligt Edgren, anledning till att den svenska medelstånds-rörelsen inte fick igenom sin politik.⁹¹

⁸⁸ Den tudelade organiseringen (hantverksföreningar och yrkesföreningar) togs upp redan på 1870-talet och var sedan aktuell ända fram till att organisationen delades upp i två år 1905. Söderberg (1965), s. 146–147, 157–161, 164, 167, 170–172, 181–185, 188, 196–225.

⁸⁹ Thelen (2004), s. 42–47. Culpepper & Thelen (2008), s. 28–29. Dobbins & Busemeyer (2015).

⁹⁰ Ericsson, Tom (1984). The Mittelstand in Swedish class society 1870–1914. *Scandinavian journal of history*, 9:4. Se även: Söderberg (1965), s. 314–316.

⁹¹ Edgren (2004), s. 160–161, 171. Blackbourn, David (1977). The Mittelstand in German Society and Politics, 1871–1914, *Social history*, 2:4, s. 411–412. von Saldern, Adelheid

När det gäller partsrelationer ger Anders Kjellberg stöd till idén om att hantverksarbetsgivarna (och arbetsgivarna i de mindre företagen) hade en annan inställning och en annan strategi gentemot facken i förra sekelskiftets Sverige jämfört med industriarbetsgivarna. De var mer inriktade på samarbete jämfört med den mer antagonistiska relationen mellan fack och arbetsgivare inom industrin.⁹² Edgren lyfter fram att hantverksarbetsgivarna ansåg att näringsfriheten påverkat relationen till hantverksarbetarna negativt. Samtidigt menar han att hantverksgivarna inte egentligen motsatte sig arbetarnas organisering. Kanske för att de ansåg att hantverksarbetsgivare och hantverksarbetare i stort hade samma intressen. Däremot var det kritiska till mycket av det som fackföreningarna gjorde (om än inte nödvändigtvis deras själva existens).⁹³ Motsvarande åsikter om gemensamma, snarare än motsatta intressen, fanns även inom den tidiga svenska fackföreningsrörelsen inom hantverket, vilket påpekats av Tage Lindbom. Det hindrade dock inte att det samtidigt kunde råda konflikter mellan parterna. Lindbom visar också att det inom många fackföreningar under 1880-talet lyftes fram krav som liknade hantverksarbetsgivarnas, som till exempel kompetenskrav för att få driva hantverksyrke. Under 1890-talet förlorade dock denna strömning inom fackföreningsrörelsen sin kraft, även om de tidiga fackföreningarna, enligt Lindbom, var fortsatt mestadels positiv till reglering av lärlingsutbildningen i antingen lag eller avtal.⁹⁴

Jussi Kurunmäki har genomfört en begreppshistorisk studie av debatten inför riksdagsreformen år 1866, då ståndsriksdagen ersattes av tvåkammarriksdagen. I centrum för analysen sätter Kurunmäki begreppen nation och representation. Samtidigt blir det tydligt att stånd och klass utgjorde relaterade men åtskilda, mycket betydelsefulla begrepp. Stånden utgjorde en sorts klasser och i samhället fanns också andra, kanske nyare, orepresenterade klasser. Medelklassen var en sådan klass, enligt vissa debattörer. Generellt visar dock inte Kurunmäkis analys vilka klasser det här ansågs handla om eller hur deras relation till varandra såg ut, enligt dåtidens debattörer. På ett mer principiellt plan menar Kurunmäki att klass bör ses som ett intressant begrepp för historikern att studera, snarare än som ett faktum att basera sin studie på.⁹⁵ Han menar att "Class identities may have been real for historical actors, because the classes were felt as real categories, not because they existed without their articulation"⁹⁶ och därför är frågan om vem som använder

(1992). The old Mittelstand 1890–1939: How "backward" were the artisans?, *Central European History*, 25:1.

⁹² Kjellberg (2000), s. 170, 172.

⁹³ Edgren (2004), s. 159–160.

⁹⁴ Lindbom (1938), s. 298–308, 323–327.

⁹⁵ Kurunmäki (2000), s. 21–23, 131–133. Se även Kurunmäkis diskussion av medelklassbegreppets roll i debatten om riksdagsreformen samt om klassval och klasser, s. 140–145, 156–164.

⁹⁶ Kurunmäki (2000), s. 23.

sig av begreppet klass, på vilket sätt och i vilken situation av stor vikt. Detta stämmer också väl med Bo Stråths uppmaning att se på klassidentitet inte som en effekt av hur produktionen är organiserad, utan som ”something produced and given existence through their very expression”⁹⁷, vilket leder till en analys baserad på hur klass-kategorier formuleras diskursivt.⁹⁸ Av den anledning är det angeläget att närmare undersöka tidigare delvis förgivet-tagna kategorier som yrke, fack, klass och stånd även i debatten om lärlingsfrågan.

Sammanfattning av tidigare forskning

I framställningen har vissa, för forskningen om yrkes- och lärlingsutbildningens historia centrala frågor presenterats och diskuteras. Det har varit (1) den institutionella utvecklingen av olika yrkesutbildningssystem och vilka koalitioner av olika politiska aktörer som skapats för att stödja en utveckling i den ena eller andra riktningen i ett komparativt perspektiv. Stort fokus har riktats mot att undersöka om lärlingsutbildningen var ifrågasatt utifrån klasslinjer eller mellan (arbetsgivare i) sektorer som industri och hantverk. Men också (2) vem som betalar för den investering som lärlingsutbildningen kan sägas utgöra och hur risktagandet i den investeringen fördelas mellan parterna i ett lärlingsavtal samt vilken påverkan dessa två aspekter har fått på tillgången på (olika typer av) yrkesskicklig arbetskraft. Dessa två frågor har också ofta kombinerats.

I den komparativa forskningen har så kallade duala eller kollektiva yrkesutbildningssystem där lärlingsutbildning kombineras med undervisning i yrkesskolor och där arbetsmarknadens parter i samverkan med staten haft stort inflytande över systemets utveckling fått mycket uppmärksamhet. Andra typer av yrkesutbildningsmodeller med starkare inslag av marknadsbaserade lösningar eller statsstyrda, mestadels skolbaserade utbildningar har studerats i mindre utsträckning. Särskilt lärlingsutbildningens utveckling i de länder som inte utvecklat kollektiva system, har i viss mån hamnat i skymundan jämfört med yrkesskolornas historia.

Sverige utgör också ett intressant fall i ett komparativt perspektiv, eftersom landet klassas som en CME, *coordinated market economy*, med tät samverkan mellan arbetsgivarna och andra aktörer, långsiktiga relationer och hög grad av tillit. Ofta är länder med kollektiva yrkesutbildningssystem just CMEs. Många länder med liknande struktur på företagens interaktion med andra aktörer har ett lärlingsdominerat yrkesutbildningssystem, som växte fram under slutet av 1800-talet, men här blev utvecklingen annorlunda. Det svenska fallet är alltså intressant för att det kan visa på vilka förutsättningar

⁹⁷ Stråth (1990), s. 2.

⁹⁸ Stråth (1990), s. 1–5.

som kan ha krävts för att en lärlingslag skulle kunna införas. Samtidigt illustrerar det också en del institutioner som utvecklades istället för en lärlingslag, till exempel åtgärder av Sveriges hantverksorganisation, visst statligt stöd och regleringar i kollektivavtal.

Sverige sticker också ut för att det svenska yrkesutbildningssystemet inte tycks ha utmärkts av samma grad av spårbindenhet som många andra system, utan istället haft olika modeller under olika perioder av 1900-talet.

I fråga om tidsperioder har det i internationell forskning om lärlingsutbildningens utveckling (efter skråsystemet upplöstes) legat en betoning på tiden runt sekelskiftet 1900. I den svenska forskningen har istället tiden efter 1918 fått mer uppmärksamhet, medan sekelskiftet i de flesta fall endast behandlats som en period bland många. I dessa studier har också både lärlingsutbildningens och yrkesskolornas utveckling analyserats. Det har resulterat i mestadels en översiktlig beskrivning av en period som annars har pekats ut som formativ för yrkesutbildningens utveckling i andra europeiska länder.

Sekelskiftet var också en formativ period för arbetsmarknadens parter. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet organiserade arbetare och arbetsgivare sig. Först yrkesvis och lokalt, inom hantverket, sedan också på yrkes- och branschövergripande, på nationell nivå. Viss kunskap om parternas ställningstaganden i lärlingsfrågan vid denna tid har skapats i tidigare forskning, men den bild som framträder karaktäriseras i huvudsak av motstånd och kritik. Varför upprepade utredningar gjordes i en fråga där hantverksarbetsgivarna framstår som ensamma (och dessutom svaga) förespråkare har inte fullt ut kunnat förklaras av dessa studier. För att finna svaret på varför Sverige inte fick någon lärlingslag har det i flera fall hänvisats till ställningstaganden och organisationsstruktur bland arbetare och arbetsgivare. Här har SAF:s negativa inställning till lärlingslagstiftning och LO:s principbeslut om industriförbund fått särskild uppmärksamhet, men argumentationen har vissa anstrykningar av historia-baklänges. Det vill säga, att historien berättas med utgångspunkt i vad vi vet hände sedan, snarare än utifrån den berörda periodens specifika förutsättningar. Särskilt under den första delen av undersökningsperioden 1890–1917 fanns inte några nationella arbetsgivarorganisationer och under den senare delen var arbetsgivarna splittrade i flera olika organisationer, med olika hållning i många frågor. I slutet på 1800-talet var också yrkesförbund fortfarande den dominant formen av fackföreningar och inte ens efter 1912 hände särskilt mycket förrän under mellankrigstiden. Många fackföreningar, framför allt inom hantverket, förblev yrkesförbund även efter den första vågen av omorganiseringar och detta ändrades endast successivt under 1900-talets gång.

Hantverksarbetsgivarnas organisering var samtida med lärlingsfrågan och speglade den öppenhet för olika grunder för parternas organisering som fanns i slutet på 1800-talet, där olika avgränsningar och inriktningar på både arbetarnas och arbetsgivarnas organisationer samexisterade. I den tidigare forskningen om lärlingsfrågan har dock klass varit den gruppering som fått

mest uppmärksamhet och det oftast utifrån nutida, mer slutna definitioner. Andra former av gemenskap och grupperingar som yrke, fack och stånd samt de dåtida förståelserna av begreppet klass inte har undersökts i lika hög grad.

Generellt sett har inte språket varit en vanlig ingång i forskningen om lärlingsfrågan och språkets centrala funktion i samhället är inte något som betonats inom fältet. Att fokusera på debatten i sig är därmed ett nytt grepp. Visserligen baseras många studier åtminstone delvis på kvalitativt material, men då oftast i kombination med mer kvantitativt underlag och utifrån nutida, vetenskapliga samhällsteorier. En djupdykning i debatten och den dåtida förståelsen av de olika aspekterna av lärlingsutbildningen kan därför ge delvis nya resultat, utifrån den möjlighet som denna ingång ger till att ställa andra sortens frågor om till exempel lärlingsutbildningens ekonomi eller samhällsgrupper och samhällsomvandling.

Det här avhandlingsprojektet kan också vara intressant ur vissa andra aspekter. Att hantverksarbetsgivarna är i fokus innebär att detta också blir ett bidrag till den relativt begränsade forskningen med arbetsgivarperspektiv i centrum (vilket särskilt gäller den tredje artikeln). Arbetsgivarnas inställning har också stor påverkan på fackföreningarnas positioner, något som inte heller alltid beaktats. Likaledes har det konstaterats att det finns ett behov av studier som undersöker de begrepp som är knutna till medelklassen, till skillnad från arbetarklassen eller överklassen.⁹⁹

⁹⁹ Eriksson, Per (2006). Recension: Tom Ericsson, Jørgen Fink & Jan Eivind Myhre (eds), *The Scandinavian middle classes 1840–1940*, Oslo Academic Press, Oslo 2004. *Historisk tidskrift*, 2006, 4, s. 871–873. Berg, Jan O. (2011). *På spaning efter en svensk modell: idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. Stockholm: Stockholms universitet, s. 14. Stråth (1983), s. 263–4.

Syfte och forskningsfrågor

Forskningsprojektet kommer att bidra med ny kunskap om svenska yrkesutbildningssystemets utveckling. Det övergripande syftet för avhandlingen som helhet är att undersöka varför Sverige inte fick någon lärlingslag trots att lärlingsfrågan sågs som tillräckligt betydelsefull för att utredas upprepade gånger under perioden 1890–1917. Avhandlingens övergripande syfte uppfylls genom mer specifika syften och forskningsfrågor i tre olika artiklar.

Syftet i den första artikeln, *Attempting institutional change: Swedish apprenticeship, 1890–1917*, är att bidra till svensk yrkesutbildningshistoria i ett europeiskt perspektiv genom att nyansera bilden av varför Sverige inte får någon lärlingslag under tidsperioden utifrån aktörernas ställningstaganden (enighet/oenighet) och möjlighet att bygga koalitioner. Forskningsfrågorna är: I vilken utsträckning fanns det enighet mellan aktörerna? Vilken betydelse fick det för institutionell förändring i allmänhet och lärlingslagen i synnerhet? Hur kan utfallet jämföras med utvecklingen i Tyskland och Storbritannien när det gäller koalitionsbyggande?

I den första artikeln framgår det att många uttalanden i debatten var av ekonomisk karaktär, därför fokuserar den andra artikeln, *Perceptions of the economics of apprenticeship in Sweden c. 1900*, på föreställningar om ekonomi i lärlingsdebatten. Syftet är att bidra till den existerande forskningen om den svenska lärlingsutbildningen efter skråtidens slut genom att analysera dåtida föreställningar om lärlingsutbildningens ekonomi, med nationalekonomiska teorier om arbetsplatsbaserad utbildning som ett raster. Forskningsfrågorna är: Hur såg den dåtida förståelsen av lärlingsutbildningens ekonomi ut? Hur ser den förståelsen ut jämfört med de modeller som erbjuds av teorin om humankapital och andra ekonomiska teorier om arbetsplatsbaserad utbildning?

I både den första och den andra artikeln, liksom i tidigare forskning, blir det tydligt att samhällsomvandlingen i form av till exempel arbetsgivares och arbetares organisering samt expansionen av industrisektorn är centrala i lärlingsfrågans utveckling. Den tredje artikeln, *Mästare, idkare, arbetsgivare? Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan i Sverige 1891–1913*, tar sig an temat klassformering, klassorganisering och industrialisering i debatten om lärlingsfrågan och ger ett begreppshistoriskt bidrag till svensk yrkesutbildningshistoria. Mer specifikt är syftet att fördjupa förståelsen av hur debatten av lärlingsfrågan i Sverige 1891–1913 färgades av den pågående

samhällsomvandlingen. Det är hantverksarbetsgivare som är i fokus för denna studie av hur begrepp kopplade till yrke, fack, klass och stånd (som i sin tur är knutna till partsrelationerna) användes i debatten om lärlingsfrågan. De aspekter av samhällsomvandlingen som i första hand analyseras är industrisektorns tillväxt och parternas organisering. Frågeställningarna är: Hur speglar partsrelationernas begreppsliga uttryck i lärlingsfrågan den pågående industrialiseringen och klassorganiseringen? Hur beskrev hantverksarbetsgivarna sitt erfarenhetsrum och sin förväntanshorisont gällande lärlingsfrågan? Mer specifikt analyseras hantverksarbetsgivarnas begreppsbruk inom partsrelationernas semantiska fält genom en analys av språkbruket kring (1) yrke, fack, klass och stånd, (2) den anställande och den anställda parten i ett arbetsavtal eller lärlingsavtal, (3) vilka grupper som hantverksarbetsgivarna anser sig tillhöra och vilka de inte anser sig tillhöra. Hantverksarbetsgivarnas erfarenhetsrum och förväntanshorisont analyseras genom deras beskrivningar av dåtid, nutid och framtid.

Sammantaget bidrar forskningsprojektet med ny kunskap om svenska yrkesutbildningssystemets utveckling. Avhandlingen åskådliggör lärlingsfrågans nyanser genom att lyfta fram de alternativ till lärlingslagstiftning som togs upp i debatten. I ett bredare perspektiv ger avhandlingen en insikt i vad som kan göra att ett lärlingsutbildningssystem som ses som värdefullt, men som inte anses fungera bra, ändå inte reformeras. En fråga som är aktuell även idag i och med att lärlingsutbildning ibland ses som en lösning på många problem inom den nutida yrkesutbildningen.¹⁰⁰

Avgränsningar

Tidsperioden för avhandlingsarbetet är 1890–1917, vilket omfattar den tid under vilken lärlingsfrågan var som mest aktuell efter det att utbildningen avreglerades 1864 och innan lärlingsfrågan allt mer kom att formas av yrkeskolesystemets utveckling i samband med 1918 års införande av praktiska ungdomsskolor. Det är också en period som i mindre grad täckts av tidigare forskning, trots att det samtidigt är en period som tidigare forskning pekat ut som formativ för många europeiska länders yrkesutbildningssystem.¹⁰¹

Startpunkten, år 1890, är strax innan den tidpunkt då det nationella industriidkaremötet år 1891 utsåg en kommitté för att utforma ett förslag till lärlingslag, som så småningom, via ett riksdagsbeslut, ledde fram till ett statligt utredningsuppdrag. Det är också startpunkten för ett allt mer intensivt organisationsarbete bland hantverksarbetsgivarna, de huvudsakliga förespråkarna för både lärlingslagstiftning och statsbidrag till lärlingsutbildningen.

¹⁰⁰ Olofsson & Wadensjö (2006), s. 3–4, 31–37. Nilsson (2010), s. 100–102. Hellstrand & Lundh Nilsson (2015), s. 168–170.

¹⁰¹ Se exempelvis: Thelen (2004), s. xi–xiii, 4–5, 20–23.

Slutpunkten, år 1917, infaller när Riksdagen införde begränsade statsbidrag till hantverksarbetsgivare som utbildade lärlingar, ett beslut med intressanta principiella drag. Valet av slutår baseras också på att det nationella systemet av yrkesskolor, så kallade praktiska ungdomsskolor, infördes året efter, år 1918. Den reformen förändrade förutsättningarna för lärlingsutbildningen på ett genomgripande sätt och nästa utredning av en lärlingslag, som startade 1921 hade till exempel fokus på skolornas behov av ett ordnat lärlingsväsende.¹⁰²

Varför då inte täcka in denna förändring? Yrkesutbildningens historia är mer grundligt utforskad efter 1918 års beslut och det gäller både yrkesskolorna och lärlingsutbildningen, medan tidsperioden i den här avhandlingen 1890–1917 är mycket mindre uppmärksam. Det är både en styrka och en svaghet att övergången inte täcks av studien. En svaghet för att det kanske gjort det mindre sannolikt att spår av den förändring som var på gång i slutet av perioden fångas upp i materialet, men också en styrka för att det gör det mindre sannolikt att den form av historia-baklänges som färgat mycket av forskningen om det svenska yrkesutbildningssystemet smittar även detta projekt. Det vill säga, det minskar risken att ökad dominans av yrkesskolor ses som den enda möjliga vägen från mitten av 1800-talet och framåt.

En annan avgränsning som har gjorts i avhandlingsarbetet är att källor knutna till yrkesskolsystemet inte ingår. Omfattande utredningsrapporter publicerades också på detta område under 1910-talet.¹⁰³ I huvudsak beror det på att frågan i denna avhandling är direkt inriktad på lärlingsutbildning och att den inte täcker in yrkesskoldebatten. Trots det hade yrkesskolutredningarna kunnat vara av intresse även i en studie inriktad på lärlingsutbildning eftersom de också diskuterar lärlingsutbildning och särskilt kopplingen mellan lärlingsutbildningen och de lägre tekniska skolorna eller (senare) de praktiska ungdomsskolorna. Samtidigt har yrkesskolorna och debatten runtomkring de reformer av yrkesundervisningen som genomfördes analyserats i tidigare forskning och det gäller även dessa utredningars uttalanden om lärlingsutbildningen. Läget har varit ett helt annat när det gäller källorna knutna till lärlingsutbildningen, där det funnits en tydlig kunskapslucka.

¹⁰² SOU 1924:41. För ytterligare en lärlingslagsutredning på 1930-talet: SOU 1938:38. *Betänkande jämte lagförslag angående lärlingsutbildningen inom hantverket och den mindre industrin.*

¹⁰³ *Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande. 1: Utlåtande och förslag* (1912). Örebro. *Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande. 2: Den lägre tekniska undervisningen i Sverige* (1911). Örebro. *Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande. 3: Den lägre tekniska undervisningen i utlandet* (1912). Örebro. Kommerskollegium. (1916). *Utlåtande angående den lägre tekniska undervisningens ordnande. 1: Utlåtande*. Stockholm: Nord. bokhandel. *Betänkande angående fortsättningsskolan, den lägre tekniska undervisningen, den lägre handelsundervisningen och närliggande undervisningsområden* (1917). Stockholm: Kungliga boktryckeriet. SFS 1918:771. SFS 1921:705–707.

Gällande yrkesskolorna finns i stället möjligheten att knyta an till resultaten i tidigare forskning, eftersom den som sagt i viss mån förlitat sig på dessa utredningar, även när de diskuterat lärlingsutbildningen.¹⁰⁴

Det är också mycket möjligt att intressanta resultat hade kunnat produceras genom att följa andra organisationer på samma sätt som Sveriges hantverksorganisation och dess föregångare studeras i detta avhandlingsprojekt. Både Verkstadsförening och Svenska arbetsgivarföreningen skulle kunnat vara av intresse, liksom LO och ett flertal olika fackförbund. Det hade dock krävt en arbetsinsats som går bortom vad som är möjligt inom ramen för ett avhandlingsprojekt. Nu ingår dessa aktörer endast i den mån de yttrat sig i remissrundorna.

Valet av hantverksarbetsgivarna gjordes på flera olika grunder varav flera redan nämnts. Ytterligare ett skäl till att studera just de främsta förespråkarna för lärlingslagstiftning och andra åtgärder i lärlingsfrågan är att det på flera sätt tidigare varit oklart hur själva processen kring lärlingslagstiftning egentligen sett ut och att följa just de som arbetat mest med frågan ger en bättre inblick i den processen.

¹⁰⁴ Till exempel: Olofsson (2005), s. 43–60. Olofsson & Wadensjö (2006), s. 24–31. Olofsson & Persson Thunqvist (2018), s. 50–51. Pettersson (2013), s. 155–184.

Teori

I avhandlingens tre artiklar används skilda teorier, men det teoretiska antagandet om att språket erbjuder en väg in till den föreställningsvärld som formade människors tankar och agerande, löper som en röd tråd genom samtliga undersökningar. Med början i den språkliga vändningen (the linguistic turn) har humaniora och samhällsvetenskap i hög grad genomgått ett skifte mot att allt mer riktas in på meningsskapande. I denna vetenskapliga inriktning ses inga kategorier som automatiskt givna av en objektivt och neutralt undersökt verklighet, utan förståelsen, meningen, skapas genom språket. Språkets antas ha en central roll i att både forma och spegla människors förståelse av samhället. Den språkliga vändningen gav upphov till en rad olika teorier (och metoder), som kan användas för att närma sig svaret på hur dåtida människor förstod sin omgivning (eller hur vi nutida människor förstår vår omgivning idag).¹⁰⁵

Antagandet om att språket erbjuder en väg in till den föreställningsvärld som formade dåtida människors tankar och agerande motiverar valet av ett induktivt angreppssätt, som utgår i första hand från källorna och arbetar sig därifrån upp mot generaliseringar och modeller. Fokus på språket underlättar också arbetet med att skriva historia framlänges, att inte anta att utvecklingen, såsom vi idag vet att den såg ut, inte framstod som självklar, uppenbar eller oundviklig för dem som debatterade lärlingsfrågan mellan 1890 och 1917. I språket, i texterna, kan vi nå dåtidens perspektiv och förståelse av lärlingsutbildningen.¹⁰⁶

I den tidigare forskningen har det i vissa fall funnits en tendens till att skriva historia baklänges, genom projicera det svenska yrkesutbildningssystemets karaktär under senare tidsperioder tillbaka hela vägen till slutet på 1800-talet och början på 1900-talet. Det vill säga, att skriva historia baklänges. Detta har lett till att yrkesskolornas dominans från 1950-talet och framåt, projicerats bakåt i tiden och/eller i att förespråkare för andra former av yrkesutbildning antagits vara marginaliserade och bakåtsträvande. Därför

¹⁰⁵ Berg, Daniel (2016). *Giftets värde: Apotekares förståelse av opium i Sverige, 1870–1925*. Göteborg: Makadam förlag, 87–92. Salmonsson (1998), s. 17–21. Kurunmäki (2000), s. 60–61. Se även: Sjöberg, Maria (2018). Textanalys. I: Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne, red. (2018). *Metod: guide för historiska studier*, s. 69–96. Lund: Studentlitteratur. Marjanen, Jani (2018). Begreppshistoria. I: Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne, red. (2018). *Metod: guide för historiska studier*, s. 97–132. Lund: Studentlitteratur.

¹⁰⁶ Kurunmäki (2000), s. 14–15.

finns det ett behov av ett angreppssätt som undersöker tidsperioden utifrån dess egna förutsättningar, snarare än utifrån vad som hände sedan.

Den första och andra artikeln har en teorikonsumerande ansats, vilket innebär att analysen är empiridriven. Istället för att testa de använda teorierna används teorierna för att åskådliggöra och strukturera resultaten av kvalitativ textanalys. I fokus för analysen är aktörernas argumentation. Under nedanstående genomgång av artiklarnas teoretiska ramverk tydliggörs det hur teori kan användas på detta sätt.¹⁰⁷

I den tredje artikeln utgör begreppshistoria en kombination av teori och metod.

Historisk institutionalism och lärlingsutbildningen

Den första artikeln, *Attempting institutional change: apprenticeship in Sweden 1890–1917*, använder sig av institutionell teori, i form av Kathleen Thelens historiska institutionalism. Thelen har, tillsammans med Wolfgang Streeck), definierat institutioner som:

[...] *building-blocks of social order*: they represent socially sanctioned, that is, collectively enforced expectations with respect to the behavior of specific categories of actors or to the performance of certain activities. Typically they involve *mutually related rights and obligations* for actors, distinguishing between appropriate and inappropriate 'right' and 'wrong', 'possible' and 'impossible' actions and thereby organizing behavior into predictable and reliable patterns.¹⁰⁸

Thelens institutionalism saknar de antaganden om institutioners effektivitet eller nytta som finns i en del andra institutionella perspektiv. Inom exempelvis *new institutional economics* förklaras institutioners ursprung ibland med den fördelaktiga eller effektivitetshöjande funktion som de senare kom att fylla. Den idén kan i sin tur kopplas till en idé om att rationella aktörer väljer institutionerna just på grund av att de är fördelaktiga. Thelen menar istället att det är viktigt att inte blanda ihop den funktion en institution fyller när den väl är på plats med avsikterna bakom införandet av institutionen. Vi måste undersöka avsikterna i sig, eftersom det som ligger bakom upphovet till institutionen kan vara något helt annat än dess funktion i ett senare skede. Inom historisk institutionalism ses institutioner som ett utfall av tidsspeci-

¹⁰⁷ Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena, red. (2012). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 4:e upplagan. Stockholm: Norstedts juridik, s. 37, 41–42.

¹⁰⁸ Streeck, Wolfgang & Thelen, Kathleen (2005). Introduction: Institutional change in advanced political economies. I: Streeck, Wolfgang & Thelen, Kathleen, red. (2005). *Beyond continuity: Institutional change in advanced political economies*. Oxford: Oxford University Press, Incorporated, s. 9. Kursivering i original.

fika, politiska kamper. Thelen framhåller att frågan om olika aktörers intressen är en empirisk fråga som går att besvara genom att undersöka vilka politiska krav aktörerna för fram, istället för att betona mer abstrakta aspekter som makt.¹⁰⁹

Thelens sätt att betona de politiska kraven och det empiriska förhållnings-sättet till aktörernas intressen, gör hennes teoretiska modell lämplig att kombinera med ett textanalytiskt tillvägagångssätt. Thelens studie är dock komparativ och förlitar sig i hög grad på sekundärkällor i form av tidigare forskning och ligger på en mer övergripande nivå, vilket matchar väl med hennes ambition att skapa en modell som kan förklara generella drag i hur (yrkesutbildnings-)institutioner skapas och utvecklas.

I fråga om den historiska utvecklingen av institutioner för yrkesutbildning har Thelen pekat ut vissa element som avgörande. Framför allt menar hon att för att lärlingsutbildning ska förbli den dominanta formen av yrkesutbildning krävs någon form av formell reglering. Den vanligaste formen för denna reglering är lärlingslagstiftning. För att lärlingslagstiftning ska komma till stånd behövs i sin tur en koalition mellan två eller flera av följande aktörer: staten, arbetsgivare och arbetare i äldre kunskapsintensiva sektorer (hantverk) eller nyare kunskapsintensiva sektorer (i huvudsak den mekaniska verkstadsindustrin) runt sekelskiftet 1900. Hur staten hanterade hantverksarbetsgivarna i samband med att skråordningen upplöstes (och därefter) har lyfts fram som en viktig aspekt.¹¹⁰

Undersökningen i *Attempting institutional change: apprenticeship in Sweden 1890–1917*, består av ett fall och baserar sig på primärkällor. Det innebär att resultaten inte på samma sätt utgör en grund för generalisering. Textanalysen och primärkällorna ger däremot större möjligheter till att studera de politiska kraven och de politiska argumenten som aktörerna använde sig av. Där framkommer både enighet och oenighet, som i sin tur påverkar förutsättningarna för överenskommelser och eventuellt koalitionsbyggande, vilket är en central faktor i Thelens modell.

Ekonomiska föreställningar i lärlingsfrågan

I *Perceptions of the economics of apprenticeship in Sweden c. 1900* används centrala begrepp och resonemang från humankapital¹¹¹ teori och institutionell teori som en jämförelsepunkt till de ekonomiska föreställningarna om lärlingsutbildningen i sekelskiftets Sverige. Ansatsen är teorikonsumerande, där moderna nationalekonomiska teorier används som ett verktyg för att kunna

¹⁰⁹ Thelen (2004), s. 24–25.

¹¹⁰ Thelen (2004), s. 20–38. Se också: Culpepper & Thelen (2008). Wolter & Ryan (2011), s. 559.

¹¹¹ Med eller utan antaganden om perfekt konkurrens.

åskådliggöra ekonomiska föreställningar om lärlingsutbildningen i primärkällorna. De nationalekonomiska modellerna tillämpas därmed inte på den dåtida lärlingsutbildning och prövas inte heller mot beskrivningarna av lärlingsutbildningens sekelskiftesekonomi.

Grundläggande för de ekonomiska teorierna är att betrakta lärlingsutbildningen som investering, det vill säga att det kostar att lära upp arbetare och att någon behöver betala för den kostnaden. Lärlingsavtalet förstås då som ett kostnadsfördelande kontrakt, som är både ett utbildningsavtal och ett anställningsavtal. Detta avtal har tre olika syften. För det första att förse lärlingen med en utbildning, för det andra att lärlingen får någon form av försörjning under tiden och för det tredje att arbetsgivaren får tillgång till billig och pålitlig arbetskraft under utbildningstiden. Under lärlingsutbildningen stiger lärlingens marginalproduktivitet. I början får lärlingen mer betalt än sin (alternativ-) marginalproduktivitet, mot slutet är lönen lägre än den nästan färdigutbildade lärlingens (alternativ-) marginalproduktivitet. Det ska ge arbetsgivaren en möjlighet att tjäna in kostnaderna som varit förknippade utbildningen.¹¹²

Både arbetsgivare och lärling kan fuska. Vissa former av fusk kan ge upphov till något som brukar kallas externa effekter (*externalities*). En extern effekt innebär att en persons eller organisations agerande påverkar någon annan samt att personen som påverkas inte får någon ersättning (om den påverkas negativt) eller inte betalar (om den påverkas positivt). Detta kan leda till marknadsmisslyckande.¹¹³

I lärlingsutbildningen kan arbetsgivaren exploatera lärlingen genom att maximera hans arbetsinsats och minimera utbildningen. Lärlingen kan lämna arbetsgivaren mot slutet av utbildningen, när lönen är lägre än lärlingens marginalproduktivitet, för att istället bli anställd med högre lön hos någon annan. Även denna andra arbetsgivare har anledning till att fuska på detta sätt (*freeriding*) eftersom hen inte buri några kostnader för utbildningen och då kan betala en högre lön till arbetaren och ändå komma lindrigt undan, kostnadsmässigt. Det här, att locka bort andras yrkesskickliga arbetskraft, kallas på engelska för *poaching* och kan ge upphov till en eller flera externa effekter (*poaching externality/-ies*). Den arbetsgivare som lärt upp lärlingen påverkas negativt om lärlingen lämnar anställningen i förtid, eftersom arbetsgivaren inte hinner tjäna in sina kostnader. Den andra arbetsgivare som lockat bort lärlingen påverkas positivt (eftersom hen inte behöver betala

¹¹² Becker, Gary S. (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis, *Journal of Political Economy*, 70:5, s. 9–49. Becker, Gary S. (1993). *Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. 3:e upplagan. Chicago: The University of Chicago Press, s. 15–51. Elbaum & Singh (1995), s. 595. Gospel, Howard (1994). The survival of apprenticeship training: A British, American, Australian comparison, *British Journal of Industrial Relations*, 32:4, s. 505–522. Thelen (2004), s. 17–18.

¹¹³ Mankiw, Gregory N. (2004). *Principles of economics*. 3:e upplagan. Cincinnati, Ohio: South-Western, s. 11, 204.

utbildningskostnaden). I slutändan kan samhällsekonomin påverkas negativt, om risken för fusk leder till att färre arbetsgivare lär upp lärlingar. Det här är en av anledningarna till den stora betydelse som trovärdiga åtaganden, *credible commitment*, har när det gäller lärlingsavtal.¹¹⁴

Inom nationalekonomin förstås lärlingsutbildning som en investering i humankapital eller, med andra ord, något som ökar värdet på arbetskraften. Gary Becker menade på 1960-talet att all utbildning kan delas upp i generell och specifikt humankapital. *Generellt* humankapital var då all kunskap eller skicklighet som var användbar i (en mycket stor del av) alla företag. *Specifikt* humankapital var användbart i ett enda företag, det var *företagsspecifikt*.¹¹⁵

Becker visade, med den här uppdelningen (och ett antagande om perfekt konkurrens) att individen skulle betala för all generell utbildning. Efter utbildning skulle hen tjäna in kostnaden genom en lön som motsvarade hans marginalproduktivitet, eftersom det skulle råda konkurrens om hans arbetskraft. Det råder däremot ingen konkurrens om den sortens skicklighet eller kunskap som bara är användbar i ett specifikt företag. Här kan arbetsgivaren räkna hem en del av vinsten av utbildningen och är därmed villig att betala en del av kostnaden. Arbetaren får samtidigt ofta en lite högre lön (som dock inte motsvarar marginalproduktiviteten) som ett incitament att stanna hos arbetsgivaren. Vad som är generell kunskap och vad som är företagsspecifikt kunskap är beroende av marknadsförhållandena. Där det är hög konkurrens är få kunskaper företagsspecifika, men om det råder i det närmaste monopsoni är många kunskaper företagsspecifika.¹¹⁶

I Beckers modell finns det inget problem med underinvestering, båda sorters kunskap produceras i en kvantitet som ligger nära det samhällsligt optimala. Det enda utpekade problemet är istället svårigheten för unga människor att ta ett lån för att utbilda sig, eftersom skicklighet och kunskap inte utgör någon bra säkerhet för lån. Lärlingsavtalet är ett sätt att komma runt problemet med finansiering, eftersom den unga arbetaren betalar för sin utbildning genom en låg lön och ett löfte om att stanna hos en och samma arbetsgivare under hela utbildningen. Det ger arbetsgivaren tillgång till billig och pålitlig arbetskraft och lärlingen tillgång till ett sätt att finansiera investeringen.¹¹⁷

¹¹⁴ Elbaum & Singh (1995), s. 595. Gospel (1994), s. 2. Thelen (2004), s. 17–18.

¹¹⁵ Becker (1993), s. 15–51.

¹¹⁶ Becker (1962), s. 18, 20. Becker (1993), s. 15–51. Mincer, Jacob (1962). On-the-job training: Costs, returns, and some implications, *Journal of Political Economy*, 70:5, s. 69.

¹¹⁷ Becker, Gary (1993), s. 15–51, 91–94. Se också: Acemoglu, Daron. (1996). Credit constraints, investment externalities and growth. I: Booth, Alison L. & Snower, Dennis J., red, (1996). *Acquiring skills: Market failures, their symptoms and policy responses*. Cambridge: Cambridge University Press. Ericson, Thomas (2008). The effects of wage compression on general and firm-specific training, *Applied Economics Letters*, 15:3.

Andra forskare menar dock att underinvestering ändå är ett problem. Särskilt två perspektivskiften har bidragit till en ändrad förståelse av lärlingsutbildningens ekonomi. Det ena är att en tredje kategori humankapital introducerats, bransch- eller yrkesspecifikt kunskap, som inte är användbar i alla företag och inte heller endast i ett företag, utan i ett mindre antal företag inom samma yrke eller bransch. Det andra är att arbetsmarknadens nivå av konkurrens ifrågasätts genom att marknadsimperfectioner lyfts fram och studeras. Att lägga till bransch- eller yrkesspecifikt humankapital och att uppmärksamma marknadsimperfectioner får i stort samma konsekvenser, att konkurrensen begränsas (utan att helt uttraderas). Då kan en arbetare inte driva upp sin lön till att motsvara hela sin marginalproduktivitet vilket kan leda till minskad investeringsvilja. Det kan i sin tur göra att arbetsgivaren betalar en del av investeringen i utbildningen. När arbetsgivaren betalar en del av utbildningskostnaderna för annat än företagspecifikt humankapital uppstår incitament till freerider-problematiken (*poaching externalities*).¹¹⁸

Att inte kunna driva upp sin lön (tillräckligt högt) efter flera år som lärling kan göra arbetare obenägna att bära hela kostnaden för en lärlingsutbildning. Att inte kunna skydda sig mot att andra företag lockar bort de upplärda arbetarna kan göra företag mindre villiga att stå för kostnaden för utbildningen. I en sådan situation kan underinvestering uppstå, det vill säga att det inte utbildas tillräckligt många arbetare för att uppnå en samhällsekonomiskt optimal situation. Det används också ofta som ett argument för institutionell förändring till exempel i form av statliga ingripanden i marknaden och gör att frågor om lärlingsutbildningens ekonomi är starkt kopplat till politik. Exempel på institutioner som under vissa omständigheter anses kunna minska risken för underinvestering är till exempel avgifter eller skatter som fördelar kostnaden för att utbilda lärlingar på alla arbetsgivare, certifiering som gör investeringen mer värd för lärlingen och lagstiftningen som

¹¹⁸ Acemoglu, Daron, & Pischke, Jorn Steffen (1999). Beyond Becker: Training in imperfect labour markets, *The Economic Journal*, 109. Acemoglu, Daron, & Pischke, Jorn-Steffen (1998). Why do firms train? Theory and evidence, *The Quarterly Journal of Economics*, 113:1. Booth, Alison L., & Katic, P. (2011). Men at work in a land down-under: Testing some predictions of human capital theory. *British Journal of Industrial Relations*, 49:1. Booth, Alison L., & Snower, Dennis J. (1996). Introduction. I: Booth, Alison L. & Snower, Dennis J., red, (1996). *Acquiring skills: Market failures, their symptoms and policy responses*. Cambridge: Cambridge University Press. Muehlemann, Samuel & Wolter, Stefan C. (2011). Firm-sponsored training and poaching externalities in regional labor markets, *Regional Science and Urban Economics*, 41:6. Olofsson & Wadensjö (2006), s. 58–59, 62–63. Schöne, Pål (2004). Firm-financed training: Firm-specific or general skills?, *Empirical Economics*, 29:4, s. 886–887, 896–897. Booth, Alison L., & Bryan, Mark L. (2007). Who pays for general training in private sector Britain? I: Polachek, Solomon W. & Bargain, Olivier, red. (2007). *Research in labor economics: Aspects of worker well-being*. Amsterdam: Elsevier JAI. Stevens, Margaret (1996). Transferable training and poaching externalities. I: Booth, Alison L. & Snower, Dennis J., red, (1996). *Acquiring skills: Market failures, their symptoms and policy responses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 23. Thelen (2004), s. 14–19, 265–266.

stärker lärlingsavtalets ställning och gör parternas löften mer trovärdiga. Detta ekonomiska ramverk är en etablerad bakgrund till många studier av lärlingsutbildningens politik och institutioner, på grund av att politiken så att säga trätt tillbaka in frågan i och med de senare utvecklingarna inom den nationalekonomiska förståelsen av lärlingsutbildning.¹¹⁹

Den nationalekonomiska, teoretiskt inriktade forskningen om lärlingsutbildningens ekonomi kan förstås som en beskrivning av hur en potentiell, allmän lärlingsutbildning frikopplad från någon specifik tid eller plats kan tänkas fungera, utifrån vissa antaganden. På grund av det är dessa teorier ett lämpligt verktyg att använda för att identifiera ekonomiska föreställningar i den dåtida debatten. Förutom de ekonomiska element som kan identifieras med hjälp av teorierna, eftersöks ekonomiska föreställningar också på ett mer öppet sätt genom att analysera beskrivningar av utbytet mellan parterna i lärlingsavtalet, de förväntade inkomsterna och kostnaderna, både på individ- och samhällsnivå och beskrivningarna av incitament och risker.

Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan från ett begreppshistoriskt perspektiv

Den tredje artikeln, *Mästare, idkare, arbetsgivare? Yrke, fack och klass i lärlingsfrågan i Sverige 1891–1913*, har ett begreppshistoriskt perspektiv som framför allt utifrån Reinhart Kosellecks arbete. Här finns inte någon teori som tillämpas på materialet, istället utgör de begreppshistoriska verktygen och antagandena en kombination av teori och metod. I det begreppshistoriska perspektivet betonas hur alla mänskliga upplevelser filtreras genom språket. Studieobjektet inom detta teoretiska fält är begrepp. Dessa skiljer sig från ord genom att de aldrig förlorar sin tvetydighet. Alla ord är tvetydiga när de är tagna ur sitt sammanhang, men ord – till skillnad från begrepp – förlorar sin tvetydighet när de används i ett specifikt sammanhang. Begrepp, däremot, förblir tvetydiga även när de används. De utgör en sorts koncentrat av politiska och sociala aspekter. Tvetydigheten kan i sin tur motsvara en tvetydighet i det historiska fenomenet som åsyftas. Genom att undersöka begrepps tvetydighet och förändring går det att komma närmare dåtidens specifika perspektiv på olika samhällsfenomen.¹²⁰

¹¹⁹ Acemoglu & Pischke (1998). Acemoglu & Pischke (1999), s. 122–123. Booth & Bryan (2007). Thelen, 2004, s. 17–19. Finegold & Soskice (1988), s. 37–38, 41. Elbaum & Singh (1995), s. 595. Gospel (1994), s. 2.

¹²⁰ Jordheim, Helge (2004), s. 9, 11. Förord till: Koselleck, R. (2004a). *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tidens semantik*. Göteborg: Daidalos. Koselleck (2004a), s. 109–110. Koselleck, Reinhart (2004b). *Futures past: on the semantics of historical time*. 2:a upplagan. New York: Columbia University Press, s. 84–5. Marjanen (2018), s. 97–98, 101–112. Ifversen, Jan (2011). About key concepts and how to study them, *Contributions to the History of Concepts*, 6:1, s. 68–76. Se även: Ifversen, Jan (2017). Conceptual history: The history of

Begreppet åsyftar själva den bakomliggande betydelsen, denna betydelse uttrycks sedan i ett eller flera ord. Över tid kan det ord som används för att beskriva begreppet bytas ut mot ett annat, det är en sorts begreppslig förändring. En annan variant är när ett och samma ord byter betydelse, det vill säga börjar åsyfta ett annat bakomliggande begrepp. En tredje form av begreppslig förändring är när ett nytt begrepp och ett nytt ord börjar användas. Förhållandet mellan begrepp och ord gör att begreppshistoriska analyser kan göras genom att följa ett visst begrepp (oavsett vilket ord som används för att beskriva det) eller genom att följa ett visst ord (oavsett vilket bakomliggande begrepp som det åsyftar). I undersökningen ingår båda dessa sorters analys.¹²¹

Studien undersöker partsrelationernas *semantiska fält* i lärlingsfrågan. Ett semantiskt fält är en grupp begrepp som är starkt relaterade till varandra. Det kan vara nära synonymer eller begrepp som står i motsatsförhållande till varandra.¹²² De övergripande begreppen yrke, fack, klass och stånd är alla på olika sätt relaterade till partsrelationerna, det vill säga relationerna mellan parterna i ett lärlings-/arbetsavtal eller parterna på arbetsmarknaden. Här följs dessa ord i materialet (inklusive sammansättning eller böjningar). Alla fyra begreppen är också knutna till den pågående samhällsomvandlingen. Förutom yrke, fack, klass och stånd ingår ett antal begrepp som på olika sätt är knutna till dessa fyra. Urvalet av dessa begrepp baserar sig på roller, relationer och grupper. Här ingår (1) parterna i ett lärlingsavtal och parterna på arbetsmarknaden samt beskrivningar av relationen dem emellan och (2) vilka grupperingar hantverksarbetsgivarna anser sig tillhöra (och vilka de *inte* anser sig tillhöra). Här följs bakomliggande begrepp för till exempel parterna, oavsett vilka ord som används för att beskriva dessa roller, relationer eller grupper. Därför går det inte heller att skapa en uttömmande lista i förväg över vilka ord som ingår. Ofta är den här sortens ord också begrepp, exempelvis ingår begreppen *Arbeiter* (arbetare) och *Angestellter* (ungefär tjänsteperson) i *Geschichtliche Grundbegriffe*.¹²³ Många av begreppen för anställande och anställd part är även potentiellt kopplade till de övergripande yrke, fack, klass och stånd. Begreppen lärling (eller lärgosse), gesäll och

basic concepts. I. Wodak, Ruth & Forchtner, Bernard, red. (2017). *The Routledge handbook of language and politics*. Abingdon: Routledge. För en diskussion om språk och verklighet se även: Koselleck, Reinhart (1989). Social history and conceptual history, *Politics, Culture and Society*, 2:3, s. 310–317.

¹²¹ Jordheim, H. (2004), s. 9, 11. Koselleck (2004b), s. 109–110. Koselleck (2004b), s. 84–5. Marjanen (2018), s. 97–98, 101–112. Ifversen (2011), s. 68–76.

¹²² Marjanen (2018), s. 97–98, 101–112. Ifversen (2011), s. 68–76. Ifversen (2017).

¹²³ Kocka, Jürgen (1972). *Angestellter*. I: Brunner, Otto, red. (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, A–D, s. 110–128. Stuttgart: Klett-Cotta. Conze, Werner (1972). *Arbeiter*. I: Brunner, Otto, red. (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, A–D, s. 216–242. Stuttgart: Klett-Cotta.

mästare kan till exempel vara relaterade till såväl stånd (borgarståndet, medelstånd), yrke (skråsystemets yrkesbaserade organisering), men också klass i sin hierarkiska ordning. Samtidigt är det viktigt att ha i åtanke att vi inte vet hur dessa begrepp användes eller kopplades ihop med varandra i hantverksarbetsgivarnas debatter av lärlingsfrågan. Det går inte att på rak hand säga hur användandet av ett visst begrepp för att beskriva den anställande parten i ett lärlingsavtal ska förstås i termer av yrke, fack, klass och stånd. Det är något som måste undersöka empiriskt.

De begrepp som hantverksarbetsgivarna använder för att beskriva sina motparter skulle ibland kunna ha karaktären av *asymmetriska motbegrepp*. Det vill säga begrepp som används ensidigt och ojämnt för att beskriva en motpart. Till exempel är det möjligt att hantverksarbetsgivarna använder nedlåtande eller förminskande begrepp för arbetarparten som inte skulle användas av arbetarna själva. Asymmetriska motbegrepp rör alltid begreppspar.¹²⁴ Som Koselleck själv påpekar (med direkt relevans för partsrelationer) ”[...] it makes a difference if certain functions are defined as ‘employer’ and ‘employee’ or as ‘exploiter’ and ‘human material’.”¹²⁵

För att kunna sätta in begreppsbruket i en bredare kontext fokuserar analysen också på erfarenheter och förväntningar. Koselleck har utvecklat de teoretiska begreppen *erfarenhetsrum*, *förväntanshorisont* och *förfluten framtid*. Koselleck ser erfarenhet och förväntan som grundläggande för allt mänskligt agerande. Erfarenhetsrummet är fyllt av både de egna erfarenheterna och nedärvda eller delade erfarenheter. Förväntanshorisonten består av det som de då levande människorna förväntade sig eller såg som möjligt. Det kan också förstås som en *förfluten framtid*, som behöver hållas åtskild från vad vi idag vet hände efteråt, vilket går att knyta direkt till viljan att undvika historia-baklänges.¹²⁶ I artikeln innebär detta att analysen också innehåller hantverksarbetsgivarnas (och i viss mån riksdagsledamöternas) beskrivningar av dåtid, nutid och deras förväntningar på framtiden. Dessa beskrivningar kan ses som ett narrativ som ramar in både lärlingsfrågan och begreppsbruket kopplat till yrke, fack, klass och stånd.

¹²⁴ Koselleck (2004b), s. 155–161

¹²⁵ Koselleck (2004b), s. 155.

¹²⁶ Koselleck (2004b), s. 255–275.

Material

Text och språk är i fokus i alla tre artiklar och källorna till avhandlingsprojektet består i huvudsak av två olika typer av material. Det ena typen är källor kopplade till de riksdagsbeslut och utredningar som gjordes i lärlingsfrågan och den andra är källor knutna till hantverksarbetsgivarnas organisering och organisationer.

Material knutet till frågan om en lärlingslag

Hantverksarbetsgivarnas organisering som skedde successivt under 1890-talet och framåt gav upphov till tryckt material som är centralt för lärlingsfrågan, olyckligtvis går det dock inte alltid att hitta dokumentation från alla sammanhang. Det äldsta materialet i studien består av protokoll från ett nationellt industriidkaremöte, en sorts riksmöten för (huvudsakligen) arbetsgivare inom hantverket och den mindre industrin. På ett sådant möte, år 1891, utsågs en kommitté för att ta fram ett förslag till lärlingslag för hantverkssektorn. Två år senare, 1893, lades förslaget fram och godkändes på ett nytt industriidkaremöte. Ett protokoll från 1891 års möte finns bevarat och ingår i undersökningen, medan protokollet från 1893 års industriidkaremöte tyvärr inte hittats, även om senare material ger en bild av vad som hände på detta möte, så finns inte protokollet tillgängligt för textanalys.¹²⁷

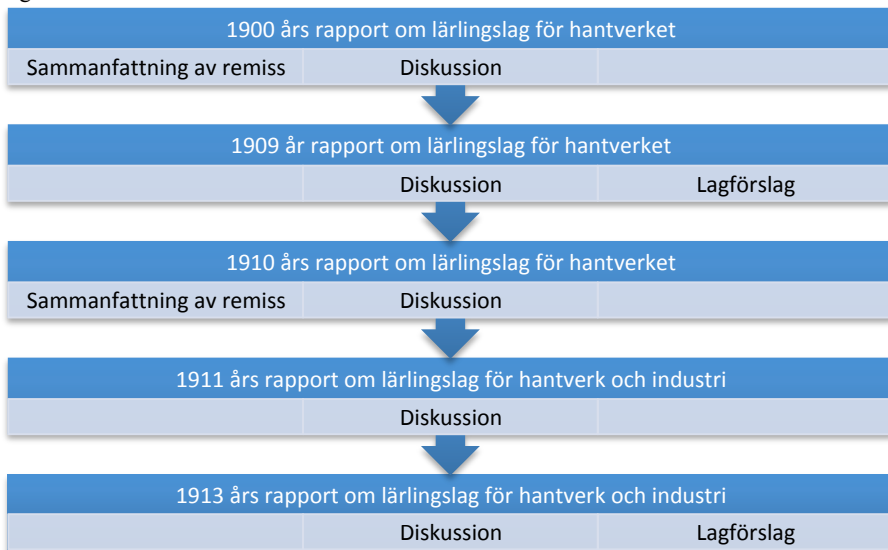
År 1895 övertalade hantverksarbetsgivarna två riksdagsmän att lägga fram en motion om att utreda behovet av en lärlingslag och 1893 års hantverksarbetsgivarförslag inkluderades i motionen. Ett motförslag om utredning av en mer begränsad lärlingslag lades fram av utskottet som behandlade motionen och det mer begränsade förslaget röstades igenom. Riksdagstrycket kring detta beslut är omfattande, där finns både motionen, skrivelse från det riksdagsutskott som behandlade motionen innan den lades fram i Första och Andra kammaren, protokollet från en lång och livlig debatt i Andra kammaren och riksdagens skrivelse (resultatet av riksdagens beslut). I Första kammaren fördes ingen diskussion, de röstade i enlighet med Andra kamma-

¹²⁷ *Förhandlingar vid sjetta allmänna industriidkaremötet i Göteborg den 19, 20 och 21 augusti 1891* (1892). Göteborg: Göteborgs handelstidnings aktiebolags tryckeri.

rens beslut. Trots materialets omfattning har det inte analyserats i särskilt stor utsträckning i tidigare forskning.¹²⁸

Riksdagsbeslutet blev utgångspunkten för flera utredningar och remissrundor.¹²⁹ För att göra innehållet i de olika statliga rapporterna mer överskådligt finns de listade i nedanstående figur 1. ”Sammanfattning av remiss” innebär att en remissomgång genomfördes och en rapport som sammanfattar yttrandenas innehåll publicerades. ”Diskussion” innebär att det som publicerades var en diskussion av olika varianter av regleringar och deras önskvärldhet i sammanhanget. ”Lagförslag” i sin tur innebär att rapporten innehöll ett färdigt lagförslag, formulerat på ett formellt korrekt sätt.

Figur 1. Innehållet i publicerade rapporter om lärlingslag med utgångspunkt i 1895 års riksdagsbeslut.

¹²⁸ Riksdagstryck (1895a). Motion, Andra kammaren, nr 164. Riksdagstryck (1985b). Andra kammaren, Tillfälliga utskottet nr 4, utlåtande nr 15. Riksdagstryck (1895c). Protokoll, Andra kammaren, nr 26. Riksdagstryck (1895d). Protokoll, Andra kammaren, nr 27. Riksdagstryck (1895e). Protokoll, Första kammaren, nr 33, s. 55. Riksdagstryck (1895f). Riksdagens skrivelse, nr 91. Ett av Första kammarens utskott behandlade också frågan, men deras utlåtande är en kopia på motionen och utlåtandet från Andra kammarens utskott: Riksdagstryck (1895g). Första kammaren, Tillfälliga utskottet nr 1, utlåtande nr 14.

¹²⁹ *Lärlingsfrågan inför regeringen* (1900). Stockholm: Iduns kungliga boktryckeri. *Förslag till lag om vissa lärlingsaftal* (1909). Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag. *Kommerskollegium* (1910). *Kungl. Maj:ts och rikets Kommerskollegii underdåniga utlåtande öfver det af särskildt utsedda kommitterade den 14 januari 1909 afgifna betänkande med Förslag till lag om vissa lärlingsaftal*. Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag. *Betänkande med förslag till lag om vissa lärlingsavtal I: Allmänna grunder* (1911). Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag. *Förslag till lag om lärlingsväsendet i vissa yrken* (1913). Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag.

Ett längre uppehåll mellan utredningarna infann sig mellan 1900 (då första rapporten publicerades) och 1907 (då nästa kommitté utsågs). Från 1907 och framåt pågick utredningsarbetet kontinuerligt, om än med väldigt varierande intensitet. År 1910 utvidgades uppdraget från att ha rört enbart hantverkssektorn till att inkludera även industrin, detta efter propåer från Verkstadsförningen, arbetsgivarorganisationen inom den mekaniska verkstadsindustrin.

Efter 1913 fortgick arbetet med att revidera lagförslaget och en del av revisionen bestod av en återgång till ett lagförslag som endast rörde hantverkssektorn, men arbetet blev fördröjt och hann aldrig bli färdigt förrän ett nytt uppdrag att utreda lärlingslagstiftning utfärdades 1921. Den utredningen ligger, som sagt, utanför denna undersökning. Mellan 1907–1924 pågick dock sett hela tiden någon form av utredningsarbete, även om det tycks ha varit nedprioriterat och kanske delvis avstannat under delar av perioden mellan 1913–1921. Vilka sektorer som utredningar omfattade ändrades under tiden från att första ha gällt endast hantverkssektor (1895–1910), till att täcka både hantverk och industri (1910–1913) tillbaka till enbart hantverk (1913–1921) och expanderades sedan, efter denna studies tidsperiod, till att gälla både hantverk, industri, handel och husligt arbete (1921–1924), det vill säga samma utsträckning som det nybildade systemet av praktiska ungdomsskolor.¹³⁰ Nedan följer en beskrivning av de enskilda rapporterna i denna ström av utredningar och remisser.

Den första utredningen av en lärlingslag för hantverket, som sattes i gång efter 1895 års riksdagsbeslut, föregicks av en remissrunda, där fackföreningar, arbetsgivare, lokala hantverks- och industriföreningar (som samlade arbetsgivare inom hantverket och den mindre industrin ortsvis) och lokala myndigheter fick yttra sig över både motionen, inklusive hantverksarbetsgivarnas förslag till lag, och riksdagens skrivelse. Efter att yttranden kommit in sammanställde en kommitté vid Kommerskollegium remissvaren och gjorde vissa rekommendationer kring innehållet i en eventuell lärlingslag i en kort rapport. Denna rapport publicerades aldrig av Kommerskollegium och arkiverades inte heller, däremot publicerades den som ett särtryck till *Handtverks- och industri-tidning*, Centralorganisation för Sveriges handtverks- och industriföreningars tidskrift. Det är detta särtryck, som finns bevarat dels separat på Kungliga biblioteket och dels på Statens biblioteksdepå ihop med tidskriften i sin helhet.¹³¹ Tidigare forskning har inte uppmärksammat att rapporten finns bevarad i den här formen, medan däremot en sammanfatt-

¹³⁰ SOU 1924:41. Riksarkivet Marieberg (RA M), Kommerskollegium (KK), FI aa, 921, P.M. angående behandlingen av 1913 års förslag till lärlingslag inom Kommerskollegium och Socialstyrelsen, 26:e oktober, 1921.

¹³¹ *Lärlingsfrågan inför regeringen* (1900).

ning av rapporten från 1906¹³² har fått viss uppmärksamhet. En konsekvens av detta är att det inte heller framkommit i tidigare forskning hur den här undersökningen gick till, att remissrundan utfördes innan rapporten skrevs och därmed inte egentligen behandlade förslagen i rapporten från år 1900, utan istället var remissvaren inriktade på de föreslagna regleringar i materialet från Riksdagen, inklusive en motion skriven av hantverksarbetsgivare, vilket nog kan ha bidragit till den starkt negativa reaktionen från fackföreningarna.

Nästa kommitté som skulle utreda en lärlingslag för hantverket tillsattes 1907 efter propåer från Sveriges handtverksorganisation. Den här gången bestod kommittén av en tjänsteman från Kommerskollegium, en representant från hantverksarbetsgivarna, J. F. Nyström, och en representant från fackföreningarna, Herman Lindqvist, LO:s ordförande. Kommittén presenterade sitt förslag till lag år 1909. Utredningen var mycket mer grundlig och omfattande än 1900 års rapport och innehöll ett komplett lagförslag.¹³³

Under tiden som utredningen genomfördes hann det inkomma två propåer från Sveriges verkstadsförening, som samlade arbetsgivare inom den mekaniska verkstadsindustrin, om att den föreslagna lärlingslagen borde täcka industrin likväl som hantverket. När 1909 års utredning gick ut på remiss, bifogades en skrivelse från Verkstadsföreningen om behovet av en lärlingslag även för industrin.¹³⁴

Efter remissrundan sammanställde Kommerskollegium svaren och gjorde vissa egna förslag till justeringar av 1909 års förslag i en remissrapport som gavs ut 1910. En ny kommitté utsågs sedan för att utarbeta ett förslag till lärlingslag som täckte både hantverkssektorn och industrin och den första rapporten, som även den var relativt omfattande, publicerades 1911, men innehöll inte något färdigt lagförslag och var till formen mer av ett delbetänkande. År 1913 publicerades ytterligare en rapport, denna gång med komplett lagförslag. Remissrunda genomfördes, men det publicerades aldrig någon sammanställning av svaren, däremot arkiverades remissyttrandena i original i Kommerskollegiums arkiv. Där finns också en skrivelse som visar att arbetet med att revidera lagförslaget i enlighet med de kritiska inlagorna i remissen fortgick, om än fördröjt eller med uppehåll, fram till dess att uppdraget år 1921 gick vidare till nästa kommitté som skulle utreda en lärlingslag. Den utredningen, som publicerades 1924, ligger dock utanför den här undersökningen, delvis på grund av att den föranleddes av helt andra omständigheter, i och med att ett nationellt system för yrkesskolor skapats 1918. 1924 års utredning riktade in sig på att den oreglerade lärlingsutbildning

¹³² Elmquist, Henning (1906). *Åtgärder för ordnande af lärlingsväsendet inom det svenska handtverket: en sammanfattande redogörelse*. Kristianstad: Sveriges handtverksorganisation.

¹³³ *Förslag till lag* (1909).

¹³⁴ Lärlingsfrågan: Verkstadsföreningen vänder sig direkt till Kgl. Maj:t (1908, 15:e december). *Verkstäderna*, 12. Lärlingsfrågan (1909, 15:e februari). *Verkstäderna*, 2, s. 36–37.

gjorde det svårt att kombinera lärlingsutbildning och kurser i yrkesskolor på det sätt som det var tänkt och initiativet kom från Skolöverstyrelsen.¹³⁵ Mellan 1913 och 1921 kan det därmed sägas ha inträtt en genomgripande förändring i lärlingsfrågans dynamik. Där det tidigare varit hantverksarbetsgivarna som drivit på och efterfrågat lärlingslagstiftning initierades reformförslaget nu av en skolmyndighet och riktade till stor del in sig på att anpassa lärlingsutbildningen till skolundervisningens behov.

Material knutet till frågan om statsbidrag till lärlingsutbildning inom hantverket

Mängdmässigt är läget ett helt annat när det gäller 1917 års beslut att införa ett begränsat statligt bidrag till hantverksarbetsgivare som utbildade lärlingar än när det gäller lärlingslagen.

Även detta riksdagsbeslut föregicks av propåer från hantverksarbetsgivarna, i form av deras paraplyorganisation Sveriges handtverksorganisation (SHO). SHO skickade år 1911 in en fråga om det inte, som på vissa andra ställen i Europa, skulle gå att stödja lärlingsutbildning dels genom bidrag till hantverkarsbetsgivare för deras arbete med att utbilda lärlingar och dels genom statspremier, det vill säga en sorts belöningar eller priser, till lärlingar som utförde framstående (frivilliga) läroprov i slutet av sin utbildning. Därefter följde ett par år av bollande mellan SHO, regeringen, Kommerskollegium och Riksdagen. Regeringen lade bland annat en proposition om statsbidraget redan 1914, men Riksdagen ansåg att det behövdes bättre underlag för beslutet och eftersökte vidare utredning. När förslaget lades fram igen 1917 i en ny proposition, med utvidgat underlag, så gick det igenom utan debatt.¹³⁶ Underlaget till beslutet blev därmed i slutändan relativt omfattande och där finns en grundlig förberedande utredning från Kommerskollegium. Däri ingick också i totalt citat det mesta av vad som sades i frågan år 1914, med undantag för en kortare ordväxling i Andra kammaren där några yrkade bifall redan år 1914.¹³⁷ Dessa källor kopplade till frågan om statsbidrag har heller inte använts i särskilt stor utsträckning i tidigare forskning.

¹³⁵ RA M, KK, FI aa, 921, P.M. angående behandlingen av 1913 års förslag till lärlingslag inom Kommerskollegium och Socialstyrelsen, 26:e Oktober, 1921. SOU 1924:41, s. 11.

¹³⁶ Riksdagstryck (1917a). Proposition, nr 206. Riksdagstryck (1917b). Statsutskottet, utlåtande nr 80. Riksdagstryck (1917c). Protokoll, Första kammaren, nr 38, s. 10–11. Riksdagstryck (1917d). Protokoll, Andra kammaren, nr 52, s. 11–12. Riksdagstryck (1917). Riksdagens skrivelse nr 7, s. 20.

¹³⁷ Riksdagstryck (1917a). Riksdagstryck (1914a). Proposition, nr 1:7, s. 256–266. Riksdagstryck (1914b). Statsutskottets utlåtande, nr 7, s. 27–28. Riksdagstryck (1914c). Protokoll, Första kammaren, nr 28, s. 16. Riksdagstryck (1914d). Protokoll, Andra kammaren, nr 30, s. 38–41. Riksdagstryck (1914e). Riksdagens skrivelse, nr 7, s. 18.

Reformen införde ett begränsat statsbidrag till hantverksarbetsgivare som utbildade lärlingar, statliga premier för framstående läroprov, liksom en del andra mindre bidrag riktade till hantverksarbetsgivarnas nationella och lokala organisationer kopplat till deras arbete med att främja frivilliga läroprov i slutet av lärlingsutbildningen. Bidraget var begränsat både när det gällde summan och antalet mottagare, men fanns kvar (och höjdes vid ett antal tillfällen) ända in på 1980-talet.

Material kopplat till hantverksarbetsgivarnas organisering och organisationer

Förutom källor kopplade till de statliga utredningarna och besluten om lärlingsutbildningen mellan 1890–1917 ingår också i studien material som har sitt ursprung i hantverksarbetsgivarnas organisering och organisationer. Dels för att det gör det möjligt att följa lärlingsfrågan mer kontinuerligt under perioden, till exempel under perioder då det inte pågick någon utredning eller remissrunda. Dels för att hantverksarbetsgivarna är av särskilt intresse när det gäller lärlingsfrågan, på grund av att hantverket var den största sektorn för lärlingsutbildning och att hantverksarbetsgivarna var de huvudsakliga förespråkarna för både lärlingslagstiftning och statsbidrag till lärlingar. Utifrån hantverksrörelsen material går det också att fånga upp frågor om intern enighet eller oenighet samt strategiska beslut på ett annat sätt än gällande de andra aktörerna, där det enda materialet består av extern kommunikation. Det är dock viktigt att ha i åtanke att slutsatserna om hantverksarbetsgivarnas ställningstaganden och språk är mer grundligt undersökta än det som tillhör de aktörer som täcks genom remissrundorna (som till exempel industriarbetsgivarna och fackföreningarna).

Hantverksarbetsgivarnas organisering hade en rad olika skepnader mellan 1891 och 1917. Inledningsvis fanns lokala hantverks- och industriföreningar som var en rest från 1846 års reform då skråna upplöstes och ersattes av lokala föreningar som samlade alla arbetsgivare inom hantverket på en viss ort. Dessa föreningar var i många fall (men inte alla) insomnade eller helt upplösta under en mellanperiod, men återuppstod eller återuppväcktes i viss mån under 1890-talet och därefter. Utöver den lokala organiseringen så anordnade hantverksarbetsgivarna, som tidigare nämnts, nationella industriidkaremöten där, namnet till trots, framför allt hantverksarbetsgivare och i viss mån arbetsgivare från den mindre industrin¹³⁸ samlades med ett par års mellanrum för att diskutera frågor som berörde dem. Det är inte alltid så lätt att

¹³⁸ Begreppet industri kunde vid denna tid också syfta på hantverket. Det som vi idag kallar industri kallades då ibland bara industri, men ofta storindustri eller den större industrin för att särskilja den från den mindre industrin eller småindustrin – hantverket. Ibland gjordes en distinktion mellan den mindre industrin och hantverket, men den var inte tydlig.

hitta bevarade, publicerade protokoll från dessa sammankomster, men från industriidkaremötena 1891, 1897 och 1899 finns det protokoll som ingår i undersökningen, medan det saknas protokoll från 1893 års möte.¹³⁹

Tätt sammankopplat med lärlingsfrågan började hantverksarbetsgivarna också en process för att organisera sig på nationell nivå. Den kommitté som utsågs för att skriva lärlingslagförslaget 1891 blev också ursprunget till Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar, den första, kontinuerliga nationella organiseringen (till skillnad från de sporadiska industriidkaremötena). Centralstyrelsen utvecklades sedan till Centralorganisationen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (CSHI). Från dessa tidiga organisationer finns det bara ett fläckvist bevarat källmaterial i form av tryckta protokoll¹⁴⁰, fram till mitten av år 1898 då organisationen startade en tidskrift, Handtverks- och industri-tidning. Den publicerades kontinuerligt under hela tidsperioden, även om den byter namn till Svensk handverkstidning från år 1911. Hur ofta den har getts ut har varierat en del under tidsperioden, men det har hela tiden varit relativt tätt mellan utgåvorna, oftast 1–2 veckor. I tidskriften behandlas dels organisationsfrågor som stadgar och medlemskap och dylikt, dels frågor som berörde hantverksarbetsgivare inklusive yrkesutbildning, teknikutveckling, export och många andra relativt breda samhällsfrågor. Varje årgång motsvarar uppskattningsvis i genomsnitt ca 3–5 hyllcentimeter. Inom tidskriften har ett vidare urval gjorts, utifrån om artiklarna eller notiserna handlat huvudsakligen om lärlingsutbildning eller inte. Det urvalet gjordes genom rubrikerna eller, om rubriken var otydlig, genom att skumma texten för att avgöra om den rörde lärlingsfrågan eller inte.

Det sker ett intressant skifte i hantverksarbetsgivarnas organisering och därmed även i tidskriften och övrigt material från deras riksorganisation år 1905. Fram till dess agerade den både part på arbetsmarknaden och allmän intresseorganisation för hantverksarbetsgivare mer i linje med arvet från de obligatoriska (och sedan frivilliga) hantverksföreningarna. Det vill säga, Centralorganisationen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (CSHI) förhandlade med fackföreningar (eller var rådgivare till sina med-

¹³⁹ *Förhandlingar* (1892) *Allmänna skandinaviska handtverks- och konst-industriidkaremötet i Stockholm d. 5–8 juli 1897* (1897). Stockholm. Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (1899). *Protokoll öfver förhandlingarna vid Centralstyrelsens årsmöte i Sthlm d. 3–4 juli, 9:e allm.sv.industriidkaremötet i Gefle d. 6–7 och 8 juli samt Centralstyrelsens konstituerande sammanträde d. 19–20 okt: 1899*. Stockholm. Från år 1898 och framåt förekommer också rapportering från dessa industriidkaremöten i Handtverks- och industritidning.

¹⁴⁰ Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (1895–1896). *Årsberättelse och protokoll med bilagor*. Stockholm: Andréens boktryckeri-aktiebolag. Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (1897). *Protokoll och förhandlingar vid Centralstyrelsens årssammanträde i Sthlm d. 26–27 april 1897*. Stockholm: Andréens boktryckeri-aktiebolag.

lemmar som förhandlade), men samtidigt var det också en organisation som bevakade hantverkssektorns intressen (såsom dessa formulerades och förstods av arbetsgivarna). Från 1905 så splittrades organisationen i två, där de två nya organisationerna tog över varsin del av detta dubbla uppdrag. Sveriges handtverksorganisation (SHO) skulle bevaka de allmänna hantverksintressena, inklusive yrkesutbildningsfrågorna, medan Centrala arbetsgivarförbundet (CA) tog över funktionen som en av arbetsmarknadens parter.¹⁴¹

Den förändringen i materialet, framför allt i tidskriften Sveriges handtverks- och industri-tidning har en central betydelse i avhandlingens begreppshistoriska artikel. Där det blir möjligt att undersöka om begreppsanvändningen kopplat till lärlingsutbildning förändras när organisationen ändrar karaktär. Innehållet i tidskriften genomgick ett tydligt skifte, där artiklar om konflikter, lockouter och strejker på arbetsmarknaden i stort sett försvann, liksom diskussioner om kollektivavtal, skiljedomstolar och dylikt när tidskriften gick över till att vara ett organ för Sveriges handtverksorganisation (SHO).

Från Centrala arbetsgivarförbundet (CA), som kom att organisera framför allt företag i byggsektorn och i viss även hantverket i allmänhet, finns det inte särskilt mycket material bevarat, medan Sveriges handtverksorganisation efterlämnat både tidskriften och arkivmaterial. Mot slutet av 1910-talet uppgick CA i Svenska arbetsgivarförbundet (SAF) ungefär samtidigt som Sveriges verkstadsförening (VF). Först då omvandlades SAF från en arbetsgivarorganisation som organiserade ett särskilt segment av de svenska arbetsgivarna (de stora, massproducerande industriföreningen) till en bredare arbetsgivarorganisation där även mindre hantverksföretag och den mekaniska verkstadsindustrin ingick.

Det är viktigt att ha i åtanke att under hela tidsperioden så representerade hantverksarbetsgivarnas rörelse och organisationer bara en del av Sveriges hantverksarbetsgivare. Det är sannolikt att det fanns en övervikt mot de något större arbetsgivarna.¹⁴²

Sveriges handtverksorganisation producerade mycket material som också i stor utsträckning är bevarat. På Riksarkivet finns både årsmötesprotokoll och styrelseprotokoll. Tidskriften publicerades kontinuerligt och organisationen gav även ute en del småskrifter i broschyrform samt (under vissa år) en hantverksskalender. I studien ingår i huvudsak tidskriften och årsmötesprotokollen. Styrelseprotokollen ingår inte, eftersom dessa i stor utsträckning har karaktären av beslutsprotokoll och därmed inte ger insyn i hur olika beslut motiverades.¹⁴³ Årsmötesprotokollen och framför allt de tryckta årsmö-

¹⁴¹ Sveriges handtverksorganisations uppdrag påminner förmodligen om Industriförbundets uppdrag inom industrisektorn, när det skapades år 1910.

¹⁴² Edgren (2003), s. 149, 171, 177.

¹⁴³ Det fåtal styrelseprotokoll som finns bevarade i arkivet från tiden innan 1905 har dock en lite annan karaktär.

teshandlingarna är däremot ett material som är rikt på argumentation och i viss mån debatt, till exempel i form av motionerna som de lokala hantverksföreningarna lade fram till årsmötet och styrelsens svar på dessa. Där finns oftast även kopior på de skrivelser som styrelsen skickat till olika statliga myndigheter i ett försöka att påverka politiken.

Andra organisationer

Även om Sveriges handtverksorganisation och dess föregångare är den enda organisation som studeras för sig så förekommer andra organisationer i materialet genom remissrundorna före 1900 års utredning publicerades och efter att 1909 och 1913 års utredningar presenterades. Det är endast 1913 års remissyttranden som finns bevarade i original, medan de två tidigare remissomgångarna bara finns sammanfattade i publicerade rapporter.

Remissmaterial ger inte så stora möjligheter att följa någon annan organisation kontinuerligt. Det sker många organisatoriska förändringar under tidsperioden och när det gäller exempelvis arbetarnas och arbetsgivarnas organisering såg läget helt annorlunda ut mellan år 1895–1900 (när den första remissomgången genomfördes) och år 1909–1910 (då den andra remissomgången genomfördes). Dessutom skiftar utredningarnas område från hantverk till både hantverk och industri.

En aktör som ändå förekommer mer än en gång är Sveriges verkstadsförening (VF) som tack vare sina aktiva propåer om lärlingslagstiftning även för industrin, finns representerad flera gånger i materialet och dessutom yttrade sig i remissomgångarna efter 1909- och 1913-års rapporter.¹⁴⁴

Antalet remissvar år 1913 är stort och ett urval har gjorts med fokus på arbetsgivar- och arbetarorganisationer. Det betyder till exempel att yttranden från olika lokala myndigheter, skolor och andra sorters föreningar inte ingått i undersökningen. Motsvarande avgränsning har tillämpats även gällande de remisser som det endast finns sammanfattningar från.

Variationer i källanvändning

I de olika artiklarna används i viss mån olika material. Framför allt i den tredje studien har ett snävare urval gjorts. Hantverksarbetsgivarnas be-

¹⁴⁴ Ett visst avsteg från den generellt avgränsningen i materialet har också skett där två artiklar från Sveriges verkstadsförenings tidskrift *Verkstäderna* ingår. Dessa artiklar återtrycktes eller hänvisades till i *Handtverks- och industri-tidning* och givet den centrala rollen som VF:s agerande spelar i lärlingsfrågans utveckling, så undersöktes de i original, för att det inte skulle riskera att bli fel på grund av eventuella ändringar som *Handtverks- och industri-tidning* gjort. Lärlingsfrågan: Verkstadsföreningen vänder sig direkt till Kgl. Maj:t (1908, 15:e december). *Verkstäderna*, 12. Lärlingsfrågan (1909, 15:e februari). *Verkstäderna*, 2, s. 36–37.

greppsbruk är i centrum av analysen i ett antal nedslag på industriidkaremöten och årsmöten. Riksdagsmaterialet utgör en jämförelsepunkt. Även tre förslag till lärlingslag ingår som jämförelsematerial. Det första är hantverksarbetsgivarnas eget förslag från år 1893, det andra 1909 års förslag till lärlingslag för hantverket från den statliga utredningskommittén och det tredje 1913 års förslag till lärlingslag för både hantverk och industri, även det avgivet av en statlig utredningskommitté.

Inom det omfattande materialet från hantverksarbetsgivarna har i samtliga studier ett vidare urval gjorts utifrån när lärlingsfrågan diskuteras. Det gäller både industriidkaremötenas protokoll, årsmöteshandlingar och tidsningsartiklar. Som framkommit ovan diskuterades många andra frågor än just lärlingsfrågan på möten och i tidskriften. Undersökningarna säger därför inget om hur arbetsgivarna positionerade sig, argumenterade eller uttryckte sig med hjälp av olika begrepp i andra frågor. Inte minst innan år 1905 diskuterades många aspekter av relationerna till fackföreningar och andra arbetsgivarorganisationer, som inte inkluderats i undersökningarna. Yrkesskolor var ett annat ämne med starka kopplingar till lärlingsfrågan, men material om skolorna ingår endast i den mån även lärlingsfrågan var central i texterna. Detta är viktigt att ha i åtanke om bredare slutsatser ska dras om hantverksarbetsgivarnas inställning till olika samhällsfenomen.

Metod

Sammantaget bygger avhandlingen på studier av språket i lärlingsdebatten och alla tre artiklarna fokuserar på olika sätt på de beskrivningar, argument eller begrepp som används i källorna, även om detta också kompletteras med resultaten från tidigare forskning. Genomgående i avhandlingen används olika varianter av kvalitativ textanalys, där stor vikt läggs vid formuleringar, argument och ordval i textmaterialet som i hög grad består av primärkällor. Medan den första artikeln med institutionellt perspektiv och den andra, som fokuserar på föreställningar om ekonomi bygger på liknande varianter av textanalys där argumentation och språkbruk får stor betydelse, så används en annan metod i den tredje, begreppshistoriska artikeln där valet av begrepp i sig hamnar mer i fokus i kombination med beskrivningar av erfarenheter och förväntningar.

Tidigare forskning om den svenska lärlingsutbildningen har generellt inte utgått från språket. Fokus har istället legat på politiska besluten (eller avsaknad av politiska beslut). Teoretiska antaganden om intressen har spelat en större roll i de undersökningar som gjorts än formuleringarna och ordvalen i sig. På det sättet kan denna avhandling bidra med nya infallsvinklar och resultat. Samtidigt innebär metodvalet att den här undersökningen inte ger samma möjligheter att skapa generellt tillämpbara modeller, vilket är något tidigare – framför allt komparativ – forskning varit inriktad på. Det historiskt och geografiskt specifika får istället stort utrymme i avhandlingens artiklar.

Textanalysen i den första artikeln, *Attempting institutional change: Swedish apprenticeship, 1890–1917*, är inriktad på (1) politiska krav från hantverksarbetsgivarna och andra aktörer, (2) förslagna regleringar och (3) argumentationen för kraven och regleringarna. De politiska kraven kan vara breda, övergripande ställningstaganden för eller emot lärlingslagstiftning, men också mer specifika detaljfrågor. Särskilt fokus ligger på enighet och oenighet, som en grund för koalitionsbyggande. Eftersom hantverksarbetsgivarna är i fokus och deras ställningstaganden och argument studeras i en större mängd material som också täcker en lång tidsperiod, vilar slutsatserna om deras perspektiv på en starkare grund. Andra aktörers perspektiv analyseras i ett mer begränsat material. Den skillnaden är viktig att ha i åtanke när resultaten diskuteras.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Sjöberg (2018), s. 69–77, 81–87, 94–95.

Textanalysen i den andra artikeln ligger också nära argumentationsanalys. Det som undersöks är både argumenten i sig och de antaganden (premiss) som de vilar på. Analysen utgår från (1) den ekonomiska dynamik som beskrivs gällande lärlingsutbildning (eller on-the-job training) i nationalekonomisk teori och (2) andra beskrivningar av ekonomin i lärlingsutbildningen. De nationalekonomiska teorierna används som ett raster för att göra de ekonomiska föreställningarna i materialet mer synliga. När det gäller andra beskrivningar av lärlingsutbildningens ekonomi har jag fokuserat på föreställningar om utbyte, vinster eller förluster (för enskilda eller på samhällsnivå), risker och incitament. Att diskutera lärlingsutbildningens ekonomi är bara i undantagsfall syftet med texterna som analyseras. Därför handlar analysen i vissa fall om att hitta beskrivningar som trots detta säger något om vilka ekonomiska antaganden som fanns kring lärlingsutbildningen, ett sådant exempel är om lärlingen förväntades stanna hos samma arbetsgivare efter slutförd utbildning. Det kan sedan kopplas till de nationalekonomiska teoriernas förutsägelser om hur specifik och generell kunskap (humankapital) fungerar på arbetsmarknaden. På det sättet kan något sägas om exempelvis hur specifika (eller generella) kunskaperna som förvärvades i lärlingsutbildningen ansågs vara.

Den begreppshistoriska analysen i den tredje artikeln *Mästare, idkare, arbetsgivare? Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan 1891–1913*, har fyra delar (1) erfarenhetsrum och förväntanshorisont eller annorlunda uttryckt idéer om dåtid, nutid och framtid, (2) begreppen yrke, fack, klass och stånd och (3) begrepp för att beskriva den anställande och anställda parten i ett lärlingsavtal, till exempel mästare och gesäll eller arbetsgivare och arbetare samt (4) vilka grupperingar eller gemenskaper som hantverksarbetsgivarna anser sig tillhöra och vilka de inte anser sig tillhöra, vilket i viss mån överlappar med den föregående kategorin. De tre sistnämnda kan också sägas vara en del av partsrelationernas semantiska fält. Det här är olika sätt att undersöka samhällsomvandlingens språkliga avtryck i lärlingsfrågan.

Det är endast texter som i hög grad berör lärlingsfrågan som analyseras. Det innebär att det inte, utifrån denna studie, går att säga något om vilka begrepp hantverksarbetsgivarna använde sig av när de diskuterade andra frågor. Detsamma gäller deras beskrivningar av erfarenheter och förväntningar, det är möjligt att de knöt an till andra förlopp och framtidsutsikter i andra debatter.

I ännu högre grad än i de tidigare artiklarna är det just hantverksarbetsgivarna som är i centrum här. På grund av det – och den närläsning som den begreppshistoriska metoden kräver – begränsas urvalet av källor. Jämförelsepunkter utgörs endast av riksdagsdebatten och tre förslag till lagtext för en lärlingslag. Hur hantverksarbetsgivarnas begreppsbruk skilde sig från till exempel industriarbetsgivare eller fackföreningar är därför inte möjligt att säga, annat än i de fall där tidigare forskning kan ge någon vägledning.

Resultaten i relation till tidigare forskning

Detta avsnitt ger en överblick över hur artiklarna uppfyller sina syften och vad deras bidrag är i relation till tidigare forskning. Uppslag för vidare forskning diskuteras för respektive artikel efter att resultaten presenterats.

Attempting institutional change: Apprenticeship in Sweden, 1890–1917

Enligt Thelens institutionella teori som används som ett ramverk i den första artikeln, kräver ett yrkesutbildningssystem med starka inslag av lärlingsutbildning någon form av reglering. Oftast sker den regleringen genom lärlingslagstiftning (även om det potentiellt skulle kunna vara någon annan form av reglering). För att skapa ett sådant yrkesutbildningssystem krävs, enligt Thelen, en koalition mellan två eller flera av aktörerna stat, arbetsgivare och arbetare. Särskilt betonas arbetsgivarnas roll och då särskilt de arbetsgivare som är verksamma inom kunskapsintensiva sektorer eller branscher.¹⁴⁶

Syftet med denna studie är att bidra till svensk yrkesutbildningshistoria i ett europeiskt perspektiv genom att nyansera bilden av varför Sverige inte får någon lärlingslag under tidsperioden 1890–1917 utifrån aktörernas ställningstaganden (enighet/oenighet) och möjlighet att bygga koalitioner.

Tidigare forskning om den politiska utvecklingen av den svenska lärlingsutbildningen tecknar bilden av kontinuerligt och utbrett motstånd mot lärlingslagstiftning från både industriarbetsgivare och fackföreningar, medan hantverksarbetsgivarna setts som de enda förespråkarna.¹⁴⁷ Det har i sin tur angetts som förklaring till varför Sverige inte fick någon lärlingslag under denna tidsperiod. Artikelns resultat visar att det snarare fanns samsyn, bland arbetsgivarorganisationer och fackföreningar kring *behovet* av en lärlingslag, åtminstone vid vissa tillfällen, men oenighet kring *inhållet* i den föreslagna lagstiftningen. Flera frågor var mycket laddade och kontroversiella. Obligatorisk lärlingsutbildning för alla unga arbetare, obligatoriska eller frivilliga läroprov, lärlingars rätt att gå med i en fackförening, lärlingskon-

¹⁴⁶ Thelen (2004), s. 15–20, 46, 278–282. Se även: Culpepper & Thelen, s. 26–27, 29.

¹⁴⁷ Pettersson (2013), 155–161, 178–181. Nilsson (2010), s. 86–92. Nilsson (2008), s. 120–123. Lindell (1993), s. 35, 38–40. Se även: Pettersson (2006).

traktets maximala längd, arbetsgivares åtaganden för sjuka lärlingar och om lagen borde täcka enbart hantverk eller även industrin, var några av de områden där det fanns olika meningar mellan både arbetare och arbetsgivare och mellan hantverks- och industriarbetsgivare.

Undersökningen visar att ingen av de inblandade aktörerna tycks ha varit totala motståndare till lärlingslagstiftning under denna tidsperiod, med undantag för en minoritet av riksdagsledamöter i 1895 års riksdag, som inte ville att det skulle införas (eller utredas) någon lärlingslagstiftning. De litade istället till arbetets frihet och det fria avtalet som avgörande principerna på den svenska arbetsmarknaden.

Thelen pekar ut arbetsgivarna i de kunskapsintensiva sektorerna, det vill säga hantverkssektorn och den mekaniska verkstadsindustrin, som centrala aktörer.¹⁴⁸ I Sverige krävde båda dessa grupper lärlingslagstiftning för sina respektive områden. Trots det var de två grupperna av arbetsgivare, från det att frågan om lärlingslag även för industrin väcktes år 1908, oense om innehållet i lärlingslagförslagen. Samtidigt fanns det också en kamp mellan fackföreningar och arbetsgivarorganisationer om utformningen av den tilltänkta lagstiftningen. Inte minst fanns en stark misstänksamhet hos fackföreningsrörelsen mot industriarbetsgivarnas motiv, när de förespråkade lärlingslagstiftning. På det sättet var reglering av lärlingsutbildningen i Sverige inte bara en konfliktyta mellan fack och arbetsgivare, utan också mellan hantverk och industri.

Samtidigt visade sig den svenska staten vara ovillig eller oförmögen att driva på för lärlingslagstiftning så länge det fanns så pass stor oenighet omkring förslagen. Det är en markant skillnad mot hur det var i Tyskland, där den tyska staten drev igenom lärlingslagstiftning med stöd enbart av hantverksarbetsgivarna.¹⁴⁹

Den svenska staten var dock inte en enskild aktör, utan olika delar av staten gjorde olika ställningstaganden. I riksdagen tycks det inte ha funnits något starkt stöd för lärlingslagstiftning. De olika regeringarnas hållning är inte något som framgår i denna studie, men det finns antydningar om att de i första hand efterfrågade enighet mellan fackföreningar och arbetsgivare i frågan. Kommerskollegium, som var den statliga myndighet vars anställda deltog i utredningar samt sammanfattade och kommenterade remissomgångar, tycks ha varit positivt inställd till lärlingslagstiftning.

Det blev ingen svensk lärlingslag. Samtidigt växte kollektivavtalens tillämpningsområde och lärlingsutbildningen reglerades i viss mån även där, men oftast i mycket begränsad utsträckning. I ett tiotal yrken med ursprung i hantverkssektorn reglerades dock lärlingsutbildningen systematiskt. År 1917

¹⁴⁸ Thelen (2004), s. xi, 20–23, 278–281.

¹⁴⁹ Thelen (2004), s. 39–55, 279. Se angående att den svenska staten inte lagstiftade på arbetsmarknadens område under denna period även: Michelsen (2018), s. 192–194, 200–206.

infördes också begränsade årliga statsbidrag till ett mindre antal hantverksarbetsgivare som utbildade lärlingar.

I relation till litteraturen visar denna närstudie av tidigare debatter om lärlingsfrågan att aktörer som annars setts som motståndare till lärlingslagstiftning, det vill säga främst SAF, men även i viss mån LO, på vissa sätt ställde sig mer positiva till lagstiftning. Innehållet i den föreslagna lagstiftningen var dock en källa till konflikt både mellan hantverkssektorns och industrisektorns arbetsgivare samt mellan arbetsgivare och arbetare. Särskilt den senare sortens konflikt har, enligt Thelen, ansett minska chanserna för lärlingslagstiftning och det bidrog sannolikt även till att det inte blev någon svensk lärlingslag.¹⁵⁰

Ett par bredare insikter från studien är vikten av de grundläggande frågorna *när* och *hur*. I och med att tidsperioden 1890–1917 tidigare bara behandlats mer översiktligt finns det vissa aspekter av *när* och *hur* som kan ha haft en påverkan på utfallet, som inte uppmärksammats i tidigare forskning.

När det gäller fackföreningarnas inställning till lärlingslagstiftning finns flera sidor av *när* och *hur* som försvårar tolkningen av deras position. Det ena är att efter 1895 års riksdagsbeslut om att utreda en lärlingslag gjordes inte en utredning initialt, utan en sorts remiss.¹⁵¹ Där fick fackföreningar (samt hantverksföreningar och enskilda arbetsgivare) ta del av hantverksarbetsgivarnas motion samt riksdagens skrivelse och yttra sig.¹⁵² Fackföreningarna var överlag starkt negativa, vilket delvis uppmärksammats i tidigare forskning. Det har dock inte varit tydligt att fackföreningarna konsulterades delvis på ett förslag skrivet av arbetsgivare, utan har istället tolkats som att fackföreningarna var negativa till 1900 års lagförslag. Utredningsrapporten från år 1900 var i själva verket en sammanfattning av remissyttrandena som kombinerades med ett begränsat förslag på hur en lärlingslag borde vara beskaffad, som tillmötesgick många av de krav fackföreningarna ställt i sina remissutlåtanden. Efter rapporten publicerades verkar ingen remiss ha genomförts.

År 1909 påverkades fackföreningarnas respons på remissen av det nya lagförslaget sannolikt av storstrejken. Trots att LO:s ordförande varit en av tre ledamöterna i kommittén så svarade endast ett fåtal mindre fackföreningar på remissen. Det innebär att det är svårt att veta hur fackföreningsrörelsen ställde sig till förslaget. Det fåtal remissvar som kom in var positiva och innehöll bara mer begränsad kritik av förslaget. År 1913 svarade fackföreningarna i högre grad på remissen och LO:s utlåtande vara starkt kritiskt, men främst mot lärlingslagstiftning för industrin, inte för hantverket. Givet

¹⁵⁰ Thelen (2004), s. 20–23, 31–32. Culpepper & Thelen (2008).

¹⁵¹ Vilket liknar tillvägagångssättet även år 1876, när hantverksarbetsgivarna gjorde ett tidigare försök att väcka frågan. Edgren (2004), s. 155–156.

¹⁵² En del regionala statliga myndigheter fick också uttala sig, men det görs ingen närmare analys av deras svar i denna avhandling.

att remissmaterialet ser ut så här för fackföreningsrörelsen, kan en översiktlig behandling av aktörernas inställning till lärlingslagstiftning bli snedvriden om inte källornas tillkomst tas i beaktande.

Denna undersökning antyder att betydelsen av *när* också gäller breda, teoretiska kategoriseringar. I det internationella, komparativa forskningsfältet betonas särskilt vissa nationellt utmärkande drag, såsom dominans av små hantverksföretag eller stora industriföretag, och regleringsmässig tillhörighet till koordinerade marknadsekonomier (CMEs) eller liberala marknadsekonomier (LMEs). Likaledes sorteras länder in i olika typologier baserat på vilken sorts yrkesutbildningsmodell de utvecklats. Gemensamt för dessa är att de i vissa fall appliceras statistiskt, kanske delvis på grund av svårigheten att både fånga ett förlopp över tid och samtidigt göra en jämförelse mellan länder.

När undersökningar går längre tillbaka i tiden, bortom efterkrigstidens olika varianter av välfärdsstat är det värt att ställa frågan *när*. När blev Sverige en koordinerad marknadsekonomi (CME)? När började undervisning i yrkesskolor dominera det svenska yrkesutbildningssystemet? När började svensk ekonomi att utmärkas av stora, massproducerande företag? När gick SAF från att vara en arbetsgivarorganisation för stora, massproducerande industriföretag till att bli en bred arbetsgivarorganisation för i stort sett alla branscher av svenska företag? När enades LO och SAF om att motsätta sig lagstiftning för arbetsmarknaden?

Frågor för vidare forskning

Fokus för denna studie och hela avhandlingen är framför allt hantverksarbetsgivarna, men via remissmaterialet och med hjälp av tidigare forskning kommer dels industriarbetsgivare och dels fackföreningar in i analysen. Dessa aktörer har inte undersökts fullt lika grundligt som hantverksarbetsgivare. Viktiga frågor återstår att undersöka gällande industriarbetsgivare och fackföreningar.

Till exempel framkommer i artikeln att SAF uttryckte en positiv inställning till idén om en lärlingslag i remissen år 1913. SAF har i tidigare forskning mestadels setts som en motståndare till lärlingslagstiftning. I forskning om processen inför yrkesskolreformen år 1918 har det emellertid påpekats att SAF under en period på 1910-talet var (tillfälligt) mer intresserade av frågor om yrkesskicklighet.¹⁵³ Från 1920-talet och framåt är det tydligare att de var negativt inställda till lärlingslagstiftning.¹⁵⁴ En närmare undersökning av SAF:s inställning till lärlingsutbildningen och dess eventuella reglering över tid skulle därmed kunna vara av intresse. I samband med detta kan en intressant aspekt vara att 1913 års yttrande skrevs i ett samarbetsorgan mel-

¹⁵³ Hedman (2001), s. 41, 246. Dobbins & Busemeyer (2015), s. 269–70, 276–77.

¹⁵⁴ Olofsson (2005), s. 56–58.

lan olika arbetsgivarorganisationer, bland annat Centrala arbetsgivareförbundet (CA), som bestod mestadels av arbetsgivare inom byggbranschen (och andra hantverkare) och som eftersträvade lagreglering av lärlingsutbildningen. I slutet av 1910-talet gick både CA och Verkstadsföreningen, (VF), som även de förespråkade lagstiftning, in som branschföreningar i SAF.¹⁵⁵ Vidare forskning behövs för att klargöra huruvida förhandlingarna mellan de olika arbetsgivarorganisationerna påverkade inställningen till lärlingslagen.

Hur fackföreningarna såg på lärlingsfrågan är inte heller undersökt i någon större omfattning. På detta område kan det behövas undersökningar av både fackföreningar inom hantverket, den mekaniska verkstadsindustrin och andra, mindre kunskapsintensiva industribranscher. Även den potentiella skillnaden mellan yrkesförbund och industriförbund bör beaktas.

Perceptions of the economics of apprenticeship in Sweden c. 1900

Denna artikel tar sin utgångspunkt i ekonomiska teorier om lärlingsutbildningen som ett raster för att undersöka dåtida uppfattningar om lärlingsutbildningens ekonomi. De ekonomiska teorierna är baserade på humankapitalteori och institutionell ekonomi. Några centrala frågor inom teorierna är: vem eller vilka som betalar för utbildningen; om den skicklighet som utbildningen ger upphov till företagsspecifik, yrkesspecifik eller användbar inom i stort sett alla företag; hur riskerna i ett lärlingsavtal kan hanteras; och om det råder en samhällsekonomiskt optimal tillgång på yrkesskicklig arbetskraft eller om det finns en underinvestering (vilket i sin tur kan motivera statliga ingripanden). Skillnader i tolkning och perspektiv kan påverka möjligheten till att bilda koalitioner för att reglera lärlingsutbildningen, dels i sig själva och dels också beroende på enighet eller oenighet om lärlingsutbildningens ekonomiska dynamik.

Artikeln bidrar till den existerande forskningen om den svenska lärlingsutbildningen efter skråtidens slut genom att analysera dåtida föreställningar om lärlingsutbildningens ekonomi, med utgångspunkt i nationalekonomiska teorier om arbetsplatsbaserad utbildning.

Aktörerna uppvisar stora likheter i sin syn på lärlingsutbildningens ekonomi som kommer till uttryck i dagens ekonomiska teorier. Det gäller till exempel förståelse av lärlingskontraktet. Det gäller till exempel förståelse av lärlingskontraktet som ett blandat utbildnings- och anställningskontrakt. Kontraktet hade flera syften (1) att lärlingen skulle få utbildning, (2) att ar-

¹⁵⁵ Swenson, Peter A. (2002). *Capitalists against markets: The making of labor markets and welfare states in the United States and Sweden*. New York: Oxford university press, s. 104–105.

betsgivarna skulle få tillgång till billig och pålitlig arbetskraft samt (3) att lärlingen skulle få en lön. Likheter finns också i en betoning på att det var svårt för många lärlingar att finansiera sin utbildning och att lärlingskontraktet var ett sätt för lärlingar och arbetsgivare att dela på kostnaderna för utbildningen.

Närvaron av en sorts trovärdighetsproblematik (*credible commitment problems*) finns i både teorierna och i sekelskiftesdebatten. De stora problemen med att göra lärlingskontraktets löften trovärdiga löper som en röd tråd genom källmaterialet. Arbetsgivarens löfte var att utbilda lärlingen och lärlingens löfte var att stanna under hela utbildningstiden. Två återkommande aspekter var överutnyttjande av lärlingars arbetskraft på bekostnad av deras möjligheter att utbilda sig och lärlingars tendens att lämna arbetsgivaren i förtid. Fackföreningar tenderade att betona det förstnämnda, medan arbetsgivare i högre grad betonade det sistnämnda.

Något som lyfts som ett specifikt problem i materialet från sekelskiftets lärlingsdebatt är den ojämna fördelningen mellan olika hantverksyrken när det gäller tillgången på okvalificerade bisysslor. Lärlingen sysselsattes med okvalificerat arbete innan hen lärt sig de mer krävande uppgifterna. Detta skapade en skev dynamik med kvalitetsproblem i de yrken där det fanns gott om bisysslor och en kombination av rekryteringsproblem och brist på yrkeskicklig arbetskraft i de yrken där lärlingarna behövde sysselsättas med svårt och komplicerat arbete från början. Detta var ett av skälen bakom 1917 års beslut att införa ett begränsat statsbidrag till utbildning av lärlingar.

Två teman från de ekonomiska teorierna som inte diskuterades på samma sätt i sekelskiftets lärlingsfråga var specificiteten i de förmågor som lärlingarna förvärvade, det vill säga hur pass brett eller smalt tillämpbara kvalifikationerna var samt i vilken utsträckning det rädde fri konkurrens på arbetsmarknaden. Dessa teman framkommer inte i källorna från sekelskiftet.

Gällande många aspekter av lärlingsutbildningen ekonomi rädde samstämmighet mellan olika aktörer, men vilket problem som betonades skilde sig ibland mellan fack och arbetsgivareorganisationer.

Artikeln resultat bidrar med en djupare förståelse av aktörernas uppfattningar om framför allt problemen förknippade med dåtidens lärlingsutbildning, men också i viss mån potentiella lösningar. Artikeln utgör ett exempel på hur kvalitativa metoder kan utnyttjas för att studera ekonomiska fenomen, särskilt då utifrån ett aktörsperspektiv, där de föreställningar som ligger till grund för olika gruppers agerande kan åskådliggöras. Det kan skapa en plats- och tidsspecifik förståelse av ett fenomen, där de ekonomiska teorierna erbjuder en mer abstrakt beskrivning av den generella dynamiken i lärlingsutbildningens ekonomi.

Frågor för vidare forskning

En studie över längre tidsperiod på de ekonomiska föreställningarna om lärlingsutbildningen skulle belysa hur de ekonomiska föreställningarna hänger samman med den politiska utvecklingen i lärlingsfrågan. Det skulle kunna göras genom att studera föreställningar om lärlingsutbildningens ekonomi innan skråordningen försvann (år 1846), under perioden med föreningstvång 1846–1864 och fram till de mer nutida försöken att återintroducera lärlingsutbildning (till exempel inom ramen för gymnasieskolan).

Mästare, idkare, arbetsgivare? Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan i Sverige 1891–1913

Både tidigare forskning och avhandlingens två första artiklar har visat att vissa av de pågående samhällsförändringarna hade en direkt påverkan på lärlingsfrågan, till exempel i form av arbetare och arbetsgivares organisering och industrisektorns tillväxt.¹⁵⁶ I denna artikel, som ger ett begreppshistoriskt bidrag till svensk yrkesutbildningshistoria, fördjupas dessa aspekter med hjälp av den metod som utvecklats av Reinhart Koselleck. Det centrala materialet i undersökningen är debatten om lärlingsfrågan på ett urval av de svenska hantverksarbetsgivarnas nationella möten.¹⁵⁷ Hantverksarbetsgivarnas begreppsbruk på dessa möten jämförs med dels debatten i riksdagens andra kammare år 1895 och dels texten till tre olika förslagna lärlingslagar.

Det som analyseras är, för det första, hantverksarbetsgivarnas erfarenhetsrum och förväntanshorisont gällande lärlingsfrågan eller annorlunda uttryckt deras beskrivningar av dåtid, nutid och framtid. För det andra, partsrelationernas semantiska fält, som undersöks via (1) hantverksarbetsgivarnas beskrivning av ett *vi* och ett *de*, det vill säga vilka gemenskaper de ansåg sig tillhöra och vilka de *inte* ansåg sig tillhöra, (2) begreppen yrke, fack, klass och stånd, (3) olika uttryck för den anställande och anställda parten i ett lärlingskontrakt och på arbetsmarknaden i allmänhet. Syftet är att fördjupa förståelsen av hur debatten av lärlingsfrågan färgades av den pågående samhällsomvandlingen. De aspekter av samhällsomvandlingen som i första hand analyseras är industrisektorns tillväxt och parternas organisering.

Resultaten visar på flera aspekter av förändringar i lärlingsdebattens språkbruk kopplat till samhällsomvandlingen, till exempel gällande yrkesbegreppet, partsrelationerna och åtskillnaden mellan hantverk och industri. Samtidigt finns också en hög grad av kontinuitet.

¹⁵⁶ Till exempel: Culpepper & Thelen (2008), 25–26, 29, 43. Thelen (2004), s. xi, 20–23, 39–47, 92–93, 100–2, 109–10, 145–47. Pettersson (2013), s. 155–167, 178–181. Dobbins & Busemeyer (2015), s. 269–70, 276–77.

¹⁵⁷ I vissa fall rör det sig om skandinaviska eller nordiska möten, men det är endast debatterna om den svenska situationen som analyseras.

När det gäller hantverksarbetsgivarnas beskrivningar av sin dåtid, nutid och framtid skapas ett särskilt narrativ åt lärlingsfrågan. Ingen förespråkade en återgång till skråsystemet, men lärlingsutbildningen ansågs ha fungerat bättre då, liksom under perioden av föreningstvång och fortsatt särreglering av hantverket 1846–1864.¹⁵⁸ Därefter, när näringsfriheten infördes, menade hantverksarbetsgivarna, blev läget påtagligt försämrat för både lärlingsutbildningen, hantverkssektorn och hantverksarbetsgivarnas status.

Att lärlingsutbildningen inte fungerade bra, i kombination med att även icke-yrkeslärdade personer kunde bli hantverksarbetsgivare kopplades av hantverksarbetsgivarna direkt till de samtida konflikterna på arbetsmarknaden. De ansåg att de yrkesskickliga arbetarna knappast kunde ha någon respekt för en arbetsgivare som inte själv besatt samma yrkesskicklighet. Detta ansågs ha brutit upp en gemenskap och ersatt den med fiendskap. Hantverksarbetsgivarna betonade också att dåligt fungerande lärlingsutbildning innebar en bristande fostran (som inom forskningen kommit att kallas för socialisering eller disciplinering) av de yngre arbetarna.¹⁵⁹ Det här var deras erfarenhetsrum som bestod av både nedärvda och egna erfarenheter.

Hantverksarbetsgivarnas nu förflutna framtid, deras förväntningshorisont, var dubbel. Om en lärlingslag infördes och kombinerades med etablerandet av fler yrkesskolor skulle lärlingsutbildningen och hantverket få ett lyft. Om detta inte skedde, förväntade sig hantverksarbetsgivare ett fortsatt hot mot hantverkets överlevnad och deras egen status i samhället.

Inom partsrelationernas semantiska fält var yrke var ett mycket centralt begrepp. Till exempel var *yrkena* i bestämd form plural, en synonym för hantverkssektorn (eller som det då oftare kallades *hantverkerierna* eller *hantverksindustrin*). När hantverksarbetsgivarna, som fortfarande kallade sig *mästare*, eller *yrkesidkare* (men också mindre yrkesanknutna begrepp som *arbetsgivare* och *fabrikör*), beskrev vilka gemenskaper de tillhörde så spelade yrke en central roll. Yrket skapade en gemenskap som inkluderade även de yrkesskickliga arbetarna, ofta kallade *yrkesmännen*, och de blivande yrkesskickliga arbetarna, *lärlingarna*. Men hantverksarbetsgivarna såg sig själva som uttolkare av yrkets intressen. Yrkesbegreppets centralitet stämmer väl med forskningen som visat att idén om yrket kring år 1900 var stark bland både hantverksarbetsgivare och sektorns fackföreningar.¹⁶⁰ Det är också intressant i ljuset av den forskning som betonat betydelsen av ett starkt yrkesbegrepp för yrkesutbildningssystem med betydande inslag av lärlingsutbildning. Ofta betonas i dessa forskningssammanhang att Sverige saknar

¹⁵⁸ Se även: Edgren (2004), s. 152.

¹⁵⁹ Jämför till exempel med Lindell (1992) om disciplinering som motiv till reformen som introducerade ett nationellt system av yrkesskolor år 1918, s. 35–36, 46, 71–72, 211–12, 214–28.

¹⁶⁰ Skarin Frykman (1987), s. 16–22, 29, 57–58, 66–68, 127, 131, 172–177. Edgren, Lars (1990). Hantverkarna och arbetarkulturen: En aspekt av klassformering. *Scania*, 56:2, s. 250. Söderberg (1965), s. 246, 262.

ett sådant, men resultatet i denna studie visar på att det svenska yrkesbegreppets svaghet sannolikt, precis som kan förväntas, är en historisk utveckling. Även om det kan användas som förklaring till varför mer sentida försök att förstärka inslaget av lärlingsutbildning i det svenska yrkesutbildningssystemet i fått större genomslag, så kan det sannolikt inte förklara varför Sverige inte fick någon lärlingslag.¹⁶¹ Precis som betonats angående resultaten i den första artikeln, blir det då viktigt att ställa sig frågan *när* den utvecklingen skedde, för att undvika historia baklänges. En fråga som väcks här är huruvida uppluckringen av yrkesbegreppet skedde samtidigt inom arbetar- och arbetsgivarorganisationer.

Begreppen klass och stånd förekom inte i någon stor utsträckning i materialet, men i de fall dessa begrepp används så åsyftas *hantverket* (oftast i form av hantverksarbetsgivarna själva). Att klass-begreppet inte var mer centralt i de texter som legat till grund för denna studie beror sannolikt på att de härrör från främst arbetsgivarsidan. Den gemenskap som i forskningen hänvisas till som medelstånd, det vill säga små självständiga arbetsgivare eller företagare inom hantverk och handel, användes vid ett tillfälle på 1890-talet, men utan användning av begreppet medelstånd.

Fack var ett begrepp som användes mycket sällan, och när det användes var det i huvudsak för att referera till arbetarnas organisationer. Avsaknaden är intressant, med tanke på att det snarlika begreppet yrke var påtaglig närvarande. Troligtvis var det själva associationen med arbetarorganisationerna som gjorde att *yrke* sällan byttes ut mot sin nära synonym *fack*.

När det gäller begreppet för den anställande parten varierade det mycket under perioden. Någon entydig utveckling över tid går inte att se: arbetsgivare, yrkesidkare och mästarsamexisterade i materialet från alla analyserade möten. Olika begrepp användes ofta av en och samma talare. Även andra än hantverksarbetsgivarna använde alla tre begreppen. Ändå finns det skillnader i hur de användes. Till exempel kommenterade talare både på hantverksarbetsgivarnas möten och i riksdagen sitt eget begreppsbruk för att markera en skillnad i relationen mellan *arbetsgivare* och *arbetare* jämfört med *mästare* och *lärling*.

De tre lagförslagens begreppsbruk ger också stöd för en skillnad i hur begreppen mästarsamexisterade och arbetsgivare användes. Hantverksarbetsgivarna ville gärna se begreppet mästarsamexisterade, i form av *läromästare* återinfört i lagstiftningen i samband med lärlingslagen, vilket framgick i deras förslag till lag från 1893. I de statliga lagförslagen var den anställande parten *yrkesidkare* år 1909, utom i en paragraf som berörde maktmissbruk, då det blev tydligt att *yrkesidkaren* också hade en roll som *arbetsgivare*. År 1913 beskrevs den anställande parten genomgående som *arbetsgivare*, vilket sannolikt förklaras

¹⁶¹ Olofsson (2014), s. 14–15, 44, 56, 71. Jørgensen, Christian Helms (2013), s. 170–175. 181–182, 188–187, 190–194. Deissinger (1994), s. 22–27. Deissinger (2008), s. 34–36, 39. Se även: Greinert (2007).

av att lagen då utvidgats till att omfatta även industrin, inte bara hantverket. Att det skulle skett en förändring över tid på de fyra åren är inte troligt eftersom begreppet arbetsgivare var vanligt redan år 1891. Begreppet mästare återfanns inte i de statliga lagförslagen, men det användes ändå inte bara av hantverksarbetsgivarna, utan även i riksdagen och hos den tjänsteperson från Kommerskollegium som var inbjuden talare år 1909.

Att den som anställde en lärling ansågs vara en yrkesidkare inom hantverket, men en arbetsgivare inom industrin, kan kopplas till den forskning som påtalat att partsrelationerna såg olika ut i dessa två sektorer, med mer samarbetsinriktning inom hantverket och mer konfliktbetonat inom industrin.¹⁶² Den första artikeln i denna avhandling visar också att fackföreningsrörelsen hade en mer positiv inställning till lärlingslagstiftning för hantverket eller i varje fall en mer negativ syn på en lärlingslag för industrin. Den begreppshistoriska undersökningens resultat antyder att detta skulle kunna handla om skillnader i partsrelationerna mellan hantverkssektor och industri-sektorn.

Genomgående, med mycket få undantag, antogs alla inblandade vara män. Beskrivningar av lärlingarna tydliggjorde också att denna position var knuten till att vara ung och av manligt kön. Det här ger ytterligare stöd till det som både svensk och internationell forskning visat tidigare, det vill säga att skicklighet, manlighet, ålder och yrke kopplades samman, trots att kvinnor under den period som undersöks här formellt hade tillgång till samma positioner som männen. Lagförslagen år 1909 och 1913 är egentligen de enda texterna där det framkom att lärlingen kunde vara en kvinna.

Artikeln resultat kan vara intressant bidrar till svensk yrkesutbildningshistoria, men har även betydelse för en bredare krets historiker som på olika sätt är beroende av att förstå hur dåtida begrepps användning skiljer sig från den nutida eller hur dåtida begrepps användning skiljer sig från de vetenskapliga definitionerna av till exempel klass. Studien indikerar hur sekelskiftets begreppsglidningar utgör fruktbara teman för framtida forskning.

Frågor för vidare forskning

Artikeln resultat inbjuder till vidare forskning i flera olika riktningar. Bredare begreppshistoriska undersökningar, över längre tid av begreppen yrke, fack, klass och stånd samt partsrelationerna i bredare bemärkelse skulle bidra till ökad insikt i den samhällsomvandling som pågick under 1800-talet och början av 1900-talet. Detta har särskild relevans för forskningen om den svenska modellen på arbetsmarknaden.

I relation till yrkesutbildningshistoria framstår det som intressant att undersöka särskilt yrkesbegreppet över längre tid och i relation till både lärlingsutbildning och yrkesskolor. Detta i och med att begreppet pekats ut som

¹⁶² Kjellberg (2000), s. 170–172.

centralt både för utvecklingen av olika yrkesutbildningssystem och för förändring över tid inom ett och samma yrkesutbildningssystem i internationell forskning, samtidigt som denna studie påvisar begreppets centrala roll i debatten om lärlingsfrågan. En sådan ansats skulle stärkas av jämförande studier kring arbetarnas begreppsbruk i lärlingsfrågan, samt arbetarrörelsens förhållande till lärlingsutbildning inom både hantverket och industrin.

Det vore också angeläget att fånga arbetarnas begreppsbruk i lärlingsfrågan för att möjliggöra en jämförelse. Inte minst vore det intressant att se eventuella skillnader i arbetarnas diskussioner av lärlingsutbildning inom hantverk och industrin.

Sammanfattande slutsatser

Syftet med avhandlingen är att undersöka varför Sverige inte fick någon lärlingslag trots att lärlingsfrågan sågs som tillräckligt betydelsefullt för att utredas upprepade gånger under perioden 1890–1917. Avhandlingen åskådliggör också lärlingsfrågans nyanser genom att lyfta fram de alternativ till lärlingslagstiftning som togs upp i den historiska debatten.

I ett bredare perspektiv ger avhandlingen insikt om vad som kan göra att ett lärlingsutbildningssystem som ses som värdefullt, men som inte anses fungera bra, ändå inte reformeras. Detta är en aktuell fråga även idag i och med att lärlingsutbildning ibland ses som en lösning på många problem inom den nutida yrkesutbildningen.¹⁶³

Den internationella komparativa forskningen har tagit upp flera aspekter som betydelsefulla för utvecklingen av olika europeiska yrkesutbildningssystem. Det har till exempel varit (1) utvecklingen av hantverksarbetsgivarnas organisering efter att skråna upplöstes, (2) huruvida det bland arbetsgivarna och fackföreningarna i kunskapsintensiva sektorer och staten uppstod en koalition mellan två eller fler av dessa aktörer som stöd för lärlingslagstiftning, (3) om hantverksarbetsgivare eller arbetarnas yrkesförbund inom hantverket använde sig av lärlingsutbildning som ett sätt att avgränsa medlemskap eller skapa inflytande, (4) om lärlingsutbildningen var en konfliktlinje mellan sektorer hantverk och industri eller mellan arbetare och arbetsgivare, (5) om landet var (eller blev) en koordinerad marknadsekonomi (CME) eller en liberal marknadsekonomi (LME) och (6) hur industrialiseringsprocessen såg ut.¹⁶⁴

Utifrån (bland annat) detta har tidigare forskning som berört frågan om varför Sverige inte fick någon lärlingslag hävdats att det berodde på att den

¹⁶³ Olofsson & Wadensjö (2006), s. 3–4, 31–37. Nilsson (2010), s. 100–102. Hellstrand & Lundh Nilsson (2015), s. 168–170.

¹⁶⁴ Thelen (2004), s. xi–xiii, 1–5, 20–23, 278–285. Culpepper & Thelen (2008). Trampusch (2010). Dobbins & Busemeyer (2015).

svenska ekonomin var dominerad av stora, massproducerande företag i industrier som inte i särskilt stor utsträckning var beroende av yrkesskicklig arbetskraft.¹⁶⁵ En annan förklaring har varit att arbetsgivarna inom hantverket och industrin inte lyckades kombinera sina intressen.¹⁶⁶ Med grund framför allt i senare perioders förutsättningar, men utan tydliggörande av tidsgränserna för påståendet, så har det lyfts fram att i första hand SAF och viss mån även LO var motståndare till lärlingslagstiftning.¹⁶⁷ Hantverksarbetsgivarna, de huvudsakliga förespråkarna för lärlingslagstiftning, har påstått tappa intresset för lärlingsfrågan år 1913 och istället övergått till att se införandet av ett nationellt system av yrkesskolor som det viktigaste inom yrkesutbildningen.¹⁶⁸ Ytterligare en anledning som angetts är att hantverksarbetsgivarernas organisationer var för svaga för att driva igenom lärlingslagstiftning.¹⁶⁹ När det gäller arbetarnas position har tidigare forskning också betonat industriförbundsprincipen som en orsak till att det inte fanns intresse för lärlingsfrågan bland fackföreningarna.¹⁷⁰

Svaren på frågan om varför Sverige inte fick någon lärlingslag har därmed hittills varit inriktade på motstånd och ointresse bland alla aktörer och grupper – utom hantverksarbetsgivarna – och strukturella förklaringar till detta motstånd och ointresse. Ett bidrag som avhandlingen gör är att visa att det bland både hantverksarbetsgivare, industriarbetsgivare och arbetare samt inom delar av staten, åtminstone periodvis fanns stöd för lärlingslagstiftning. Kort sagt sågs lärlingsutbildningen som värdefull, men problemtyngd och lagstiftning framstod som åtminstone en potentiell lösning. Samtidigt fanns det inte något starkt stöd i riksdagen för att via lagstiftning försöka åtgärda problem. Den politiska splittringen var stor och bland alla de parter som i någon mån förespråkade eller menade sig kunna acceptera lärlingslagstiftning fanns väldigt olika idéer om hur den lagstiftningen skulle se ut. Det här mönstret av enighet och oenighet bidrar i sin tur till en ny bild av möjligheterna till den sortens koalitionsbygge som lyfts fram när det gäller reglering av lärlingsutbildning. Inte minst har klasskonflikter ansetts vara skadligt för sannolikheten att det ska skapas ett yrkesutbildningssystem med starka inslag av lärlingsutbildning. När det gällde innehållet i de förslagna lärlingslagarna så visar sig både en splittring mellan arbetsgivarna inom hantverk och industri och mellan arbetsgivarernas och arbetarens organisationer. Det här kommer jag nedan, i den vidare diskussion om vad alla tre artiklarna som

¹⁶⁵ Pettersson (2013), s. 155–169, 178–181. Dobbins & Busemeyer (2015), s. 269–70, 276–77. Wederhake (2016), s. 23–28, 53–55, 157–8, 164, 174, 200–201, 219, 224–225. Se även: Nilsson (2008), s. 120–123.

¹⁶⁶ Nilsson (2010), s. 86–92. Nilsson (2008), s. 120–123.

¹⁶⁷ Olofsson (2005), s. 56–58.

¹⁶⁸ Söderberg (1965), s. 248–49.

¹⁶⁹ Dobbins och Busemeyer (2015), s. 269–70, 276–77. Se även: Wederhake (2016), s. 22–23, 254–255.

¹⁷⁰ Wederhake (2016), s. 23–28, 53–55, 157–8, 164, 174, 200–201, 219, 224–225.

helhet bidrar med, att hänvisa till som skiljelinjen hantverk-industri, respektive skiljelinjen arbetsgivare-arbetare.

När det gäller de strukturella faktorerna är *när* en viktig fråga. Det gäller till exempel i fråga om vilken sorts produktionsform som dominerar ekonomin, stora industriföretag eller små hantverksföretag och i vilken grad dessa var beroende av yrkesskicklig arbetskraft. Detsamma kan sägas om hur arbetare och arbetsgivare var organiserade (yrkes- eller industriorganisationer) och hela ekonomins uppbyggnad i form av koordinerad marknadsekonomi eller liberala marknadsekonomi. I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet förändrades många av dessa aspekter i Sverige. I början av tidsperioden, år 1890 var inget av detta entydigt avgjort, medan många, men inte alla av dessa frågor hade tydligare svar år 1917, för att sedan vara starkt och sedan länge etablerade under den efterkrigstid då Sverige utvecklade det statsstyrda yrkesskolsystem som utmärker det svenska yrkesutbildningssystemet idag.

Den komparativa forskningen om yrkesutbildningssystemens utveckling har producerat förklaringsmodeller som svarar på frågan varför länder skiljer sig så mycket åt när det gäller yrkesutbildningen i generella drag. Studier av ett enskilt fall, som Sverige mellan 1890 och 1917, kan bidra med nyansering kring de aspekter som pekas ut i de komparativa förklaringsmodellerna. Redan tidigare har frågan väckts om det svenska yrkesutbildningssystemet verkligen utmärks av den sortens spårbundenhet som ofta betonas de typologier som används i den komparativa forskningen eller om Sverige bytt modell flera gånger sedan sekelskiftet 1900. Avhandlingens resultat betonar denna temporala aspekt även när det gäller de strukturella faktorerna som lyfts fram inom till exempel *Varieties of capitalism*-perspektivet (VoC). Det finns risk för en sorts historia-baklänges. Ett induktivt arbetssätt, ett fokus på språket och hur dåtidens människor och organisationer uttryckte sig i lärlingsfrågan underlättar däremot skrivandet av historia-framlänges.

Den nationalekonomiskt inriktade forskningen om lärlingsutbildningen, eller mer generellt arbetsplatsbaserat lärande, *on-the-job training*, har på vissa sätt en liknande fördelning av styrkor och svagheter som den internationella, komparativa forskningen om yrkesutbildningens institutioner. Det vill säga, den ger en förståelse för hur lärlingsutbildningens ekonomiska dynamik ser ut i allmänhet, teoretiskt sett. Den här avhandlingen bidrar med kunskap om tids- och rumsspecifika uppfattning om lärlingsutbildningens ekonomi. De svenska uppfattningarna från sekelskiftet 1900 visar sig på många sätt spegla de nationalekonomiska teorierna, samtidigt som det finns inslag av särdrag. I de fall ekonomiska faktorer ska bidra till att förklara varför människor och organisationer agerade som de gjorde är det tids- och rumsspecifika centralt. Det vill säga, kopplingen mellan det ekonomiska och det politiska är de antaganden som människor gör och de uppfattningar som de har. Exempelvis visar resultatet från avhandlingens andra artikel att det fanns bred enighet om problemen i den dåtida lärlingsutbildningen. Detta kombinerades dock med en viss skillnad mellan arbetsgivare och arbetare i

hur de rangordnade problemen, till exempel betonade arbetsgivare mer problemet med att lärlingar lämnade sina arbetsgivare i förtid och fackföreningarna betonade mer problemet med att lärlingars arbetskraft överutnyttjades.

Det fanns också samsyn kring målet *yrkesskicklighetens höjande* (även om det är oklart om det fanns någon bred uppfattning om underinvestering eller brist på yrkesskickliga arbetare), men när det gällde lösningen på problemen och vägen till att nå målet saknades i hög grad enighet. I riksdagen menade till exempel en del av representanterna att statligt ingripande i form av en lärlingslag bara skulle göra saken värre, medan parterna på arbetsmarknaden och Kommerskollegiums tjänstemän i hög grad åtminstone periodvis uttalade sig positivt om statliga åtgärder som lärlingslagstiftning eller det begränsade statsbidrag till arbetsgivare som utbildade lärlingar som infördes år 1917.

Oenigheten om vilket problem som skulle prioriteras (lärlingar som lämnade sina arbetsgivare eller arbetsgivare som överutnyttjade lärlingars arbetskraft) och hur problemen skulle lösas ger ytterligare stöd till slutsatsen i den första artikeln kring enighet och oenighet och skiljelinjen arbetsgivare-arbetare.

Något som kommer fram i alla tre artiklarna är hur lärlingsfrågan ofta knöts till hantverkets överlevnad, hur detta ska tolkas var ofta tvetydigt, det kunde röra sig både om sektorns möjligheter att konkurrera med industrin och om hantverksarbetsgivarnas ställning och status, kanske även statusen och värdet hos själva hantverksarbetet (och den skicklighet det krävde). Att industrin och hantverket uppfattades stå för olika värden blir tydligt både i den första och den tredje artikeln. De skilda partsrelationerna i de två sektorerna yttrade sig dels i begreppsbruket i lärlingsfrågan, i form av skillnaden mellan att vara en *mästare*, en *yrkesidkare* eller en *arbetsgivare*, och dels påverkade lärlingsfrågans utveckling när fackföreningarna år 1913 protesterade kraftigt mot förslaget om en lärlingslag som skulle gälla även för industrin (inte bara hantverket). Det i sin tur ledde till ett beslut om att lärlingslagförslaget skulle omarbetas i ett försök att få fackföreningarnas stöd för lagförslaget, vilket innebar att den föreslagna lagen skulle återgå till att gälla endast hantverk. På det här sättet gick skiljelinjerna mellan hantverk-industri och arbetsgivare-arbetare in i varandra.

Beslutet efter 1913 års utredning om att en revidering skulle ske för att fackföreningarna skulle stödja förslaget, sätter fingret på något annat som utmärker det svenska fallet, nämligen statens roll. Det tycks inte någonsin under tiden 1890–1917 ha funnits något starkt stöd för lärlingslagstiftning i riksdagen. Riksdagsbeslutet år 1895 som även det nästan röstades ned, handlade om att utreda en ganska begränsad lärlingslag. Utvecklingen därefter och framåt i lärlingsfrågan skedde framför allt utanför riksdagen. Hos tjänstemännen vid Kommerskollegium som ofta beredde olika frågor kopplade till lärlingsutbildning verkar läget ha varit delvis ett annat. Utredningar och sammanfattningar av remisser där tjänstemän från Kommerskollegium del-

tog drog hela tiden slutsatsen att det fanns ett behov av en lärlingslag. Hantverksarbetsgivarna fick också visst gehör hos Kommerskollegium för sina idéer om hur en lärlingslag borde se ut både år 1900 och år 1910. Hur periodens många regeringar ställde sig till lärlingsfrågan är i detta läge oklart, men det verkar ha funnits en uppfattning från regeringshåll, både strax efter sekelskiftet och år 1913, om att lärlingslagen behövde stöd från både arbetsgivare och arbetare för att kunna bli verklighet. Att ensidigt liera sig med hantverksarbetsgivarna, som tidigare skett i Tyskland, verkade inte vara aktuellt i en svensk kontext. I framtiden kan det vara intressant att närmare undersöka skillnaderna i de politiska systemen, när det gäller till exempel den demokratiska utvecklingen, partibildning och olika politiska ideologiers relativa inflytande. Att studera det framväxande partisystemet i Sverige och partiernas hållning i lärlingsfrågan skulle kunna ge insikt i om (och i sådana fall på vilket sätt) dessa ändrade politiska omständigheter påverkade lärlingsfrågans utveckling.¹⁷¹

De alternativ till eller komplement till lärlingslagstiftning som debatterades var (1) yrkesskolor (men dessa sågs av de flesta som yttrade sig i debatten om lärlingsfrågan, som ett komplement till, inte en ersättning för, lärlingsutbildningen), (2) kollektivavtalsförhandlingar, (3) det begränsade statsbidraget till arbetsgivare som utbildade lärlingar (även det tänkt huvudsakligen som komplement), (4) gemensamma, ideella åtgärder inom ramen för hantverksföreningarnas nationella organisering och (framför allt för en grupp riksdagsmän) (4) status quo, det vill säga *det fria avtalet*. Av dessa var kollektivavtalsförhandlingar och i viss mån även ett starkt utbyggt yrkesskolsystem, två alternativ som vid ett mindre antal tillfällen lyftes fram som något som potentiellt kunde ersätta lärlingslagstiftning, men detta var inte något som fick särskilt stor utrymme i debatten om lärlingsfrågan. Istället var lärlingslagstiftningens vara eller icke vara den centrala frågan.

Under andra halvan av 1900-talet och början av 2000-talet har det återkommande hörts röster som vill återinföra eller förstärka inslaget av lärlingsutbildning i det svenska yrkesutbildningssystemet. Det ses till exempel som en lösning dels på den höga andelen skoltrötta ungdomar och dels på den brist på yrkesskicklig arbetskraft som vissa företag eller branscher periodvis upplever. Avhandlingens resultat kan sägas åskådliggöra de många förutsättningar som ett välutvecklat, starkt lärlingsutbildningssystem krävde runt sekelskiftet 1900. Både i kulturella termer, som till exempel, i fråga om yrkesbegreppet, men också när det gäller till exempel de många parterna som är inblandade. Problemen med att skapa trovärdiga åtaganden är också en aspekt som sannolikt är relevant än idag.

¹⁷¹ På en övergripande nivå har detta gjorts för Sverige, Norge, Danmark och Finland i: Michelsen (2018). Dobbins och Busemeyer (2015) gör det också på ett generellt plan i sin jämförelse mellan Danmark och Sverige.

Självklart skiljer sig situationen idag och vid sekelskiftet 1900 åt på många sätt och att det skulle vara exakt samma villkor som behöver uppfyllas idag som då är inte sannolikt. Samtidigt så var lärlingsutbildningen då fortfarande en del av en utbredd tradition (även om samhällsomvandlingen och avsaknaden av reglering utsatte den traditionen för ett starkt förändringstryck). Många aktörer såg också ett värde i lärlingsutbildningen, ändå kom ingen stor reform av lärlingsutbildningssystemet till stånd.

Summary

At the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, apprentice training was frequently debated in Sweden, just as it was in many other parts of Europe. Even though the apprentice question was seen as important enough to be repeatedly examined in public inquiries in the decades around 1900, however, Sweden did not get an apprenticeship law.

The purpose of this thesis is to investigate why Sweden did not get an apprenticeship law in the period 1890–1917, with a focus on the debate about what, if anything, to do about apprentice training. Through a focus on language-oriented analysis, the thesis contributes new knowledge on the development of the Swedish system of vocational education and training. More specifically, the three articles analyse: (a) agreement and disagreement in political argumentation; (b) economic perceptions of apprentice training; and (c) the historical concepts connected to *yrke* and *fack* (both of which can be roughly translated as vocation, occupation or trade, although *fack* or *fack-förening* is also a Swedish term for trade union), *klass* (class) and *stånd* (estate) in the debate on apprenticeship. The investigation is based on qualitative analysis of primary sources – materials produced by the craft employers' organisations, the reports of public inquiries, replies to consultations and parliamentary material. Although the study examines several actors in the shape of parliament, government agencies, unions and industry employers, the main focus is on the craft employers – the main proponents of apprentice legislation – from the sector of the economy where most apprentices were trained.

From a broader societal perspective, the dissertation provides insights into why an apprenticeship system that is perceived as valuable but not particularly well functioning is not reformed. The issue remains relevant today, as apprenticeship is sometimes cited as a solution to many contemporary problems in vocational education.

While Sweden, along with for example the United Kingdom, did not regulate apprentice training through legislation after the introduction of freedom of trade in 1864, many other European countries, such as Germany, Denmark and Norway introduced apprenticeship laws at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. In those countries, apprentice training often still plays a central role in the system of vocational education and training. In Sweden, apprentice legislation was investigated and debated through-

out the period 1890–1917 and beyond, and unregulated apprenticeships remained the main form of vocational education and training within the crafts and industry. There was a shift in the 1950s, however, and from then on Swedish vocational education and training came to be dominated by full-time teaching in vocational schools. This occurred after decades of more modest increases in this type of educational provision and a gradual decrease in apprenticeships, as well as quality problems. It also happened despite the stated ambition among many parties to maintain apprenticeships as the main type of vocational education and training, coupled with part-time education in schools. Today, apprenticeship plays only a marginal role in vocational education and training in Sweden.

Previous research into the development of the Swedish system of vocational education and training has focused mainly on later time periods, covered both vocational schools and apprenticeship or studied long time periods, with less attention directed towards the turn of the 20th century. At the same time, comparative studies of post-guild skill formation regard the end of the 19th and the beginning of the 20th century as a key period in the evolution of modern systems of skill formation. It is also a time of rapid industrialisation and increased class conflict as workers and employers mobilised in new-fangled unions and employer organisations. This is of itself an important characteristic of the chosen time period, as coalitions between two or more out of the state, employers and unions in skill-intensive sectors (mainly the crafts and the metal working industry) are regarded in existing comparative research as a requirement for the introduction of formal regulation, such as apprentice laws. Some form of formal regulation is, in turn, considered necessary to ensure that apprentice training remains the dominant type of vocational education and training. The state's interaction with craft employers is another key aspect in these comparative analyses.

Earlier research into the Swedish case has focused on opposition to legislation from industry employers and labour unions, with the craft employers as the only proponents. This study instead makes the main proponents, the craft employers, the centre of attention. The craft employers were responsible for training in the sector where apprenticeships were most widespread, although industry apprenticeships were on the rise. A focus on the craft employers also provides an opportunity to follow the development of the debate continuously, since apprenticeship training was always high on their agenda. This focus on the craft employers, with their continuous coverage of the debate and the politics of apprenticeship, leads to new insights into how the apprentice issue unfolded as well as new source material, such as the 1900 public inquiry report on apprenticeship legislation.

The thesis contains three articles, each with different research questions, theoretical approaches and methods that contribute one part of the answer to the question of why Sweden never got an apprentice law.

In the first article, *Attempting institutional change: Swedish apprenticeship, 1890–1917*, the pattern of agreement and disagreement in the political struggle over apprenticeships in the Swedish case from 1890 to 1917 is analysed. The theoretical framework of the study is Kathleen Thelen's model of institutional change, which is used to shed new light on developments in the Swedish case. The case is also discussed in comparison with the British and German cases. The model states that any apprentice law requires a coalition of two or more out of the state, the crafts and the metalworking industries, divided into employers and workers. According to this model, employers in knowledge-intensive sectors such as the crafts and metalworking industries are particularly important. Apprentice legislation, in turn, is almost a prerequisite for the survival of strong apprenticeship. In Germany, an apprentice law was passed in 1897, while in the UK no modern apprentice law was ever passed. Similarities can be found between both these cases and the Swedish case. In the article, the focus is on agreement and disagreement as factors underlying possible political alliances, but not on coalition building per se. To analyse the similarities and differences in political demands and argumentation, qualitative text analyses were undertaken of primary sources, in this case materials from the craft employers' organisations, public inquiries, statements made during the rounds of consultations and parliamentary material, produced between 1890 and 1917.

The conclusions reveal that the opposition from industry employers and unions that is emphasised in previous research was not that uniform, but nor was the support from the craft employers undivided. Instead, there was near agreement among the actors that there was a *need* for apprentice legislation. What created conflict, however, were the widely disparate views on the *content* of any regulations. The fact that none of the actors were avid opponents of legislation reveals that the positions of the actors were more fluid than previously thought. The exception to this widespread support for legislation was a relatively large minority among the 1895 Members of Parliament, who insisted on a more liberal perspective, where legal coercion was viewed with suspicion and the emphasis was placed on free mutual agreement (and hence the status quo) as the preferred solution.

As for the content of the proposed legislation, the main dividing lines were the costs to the employer (for example in the case of illness of apprentices), union membership for apprentices, whether the law ought to cover both craft and industry or just the craft sector, and to what extent different elements of the regulations ought to be mandatory; for example, whether apprenticeship training should be mandatory for all young employees and whether the test at the end of the training should be voluntary or mandatory. There did seem to be agreement among the actors on the need for mandatory apprenticeship contracts and sanctions against breach of contract, and on the idea that more apprentices ought to take the voluntary test at the end of training.

The results also emphasise that the Swedish state was either unable or unwilling to enter into a coalition solely with the craft employers in the way that the German state did when introducing its 1897 apprentice law. Instead, leading politicians seem to have held a pre-existing coalition to be a requirement for pushing for legislation. Such a coalition was at the same time hindered by the presence of an element of class conflict over apprentice training, which is something that has been regarded as particularly detrimental to apprentice regulations in previous research. The article also devotes some attention to the alternative institutions that were developing, such as collective bargaining agreements on apprentice training and limited state financial support to employers that trained apprentices.

From the first article, it is also clear that many of the arguments in the debate had an economic aspect. Furthermore, previous research has emphasised the economic dynamic of apprentice training and, via the question of whether skilled workers are trained in volumes close to societal optimum or if there is underinvestment in skills and hence a need for state intervention, connected these economic issues to political ones. That is the background to the theme of the second article, *Perceptions of the economics of apprenticeship in Sweden c. 1900*, which analyses the economic perceptions of apprenticeships, taking economic theories of apprenticeship as a point of comparison. Economic theories, from Becker's human capital theory to institutional perspectives, are used as a tool to identify economic perceptions in the turn-of-the-century debate. The focus is on how contemporary actors understood the economics of apprenticeship, which helps us to understand the conditions of Swedish post-guild apprenticeship and how they were perceived.

The results found both similarities and differences between the contemporary descriptions and the economic theories of on-the-job training. The differences can be regarded as historically specific aspects of the economic perceptions of apprenticeship. The perceived problems of apprenticeship were frequently used as a justification for the proposed, but never realised, apprentice laws, as well as other forms of state intervention, such as the limited state financial support for training that was instituted in 1917.

The similarities between the economic theories and the turn-of-the-century perceptions of the economics of apprentice training included for example an understanding of the apprentice contract as a multifaceted cost-sharing agreement, and the negative impact of credit-constraints among young people on the number of apprentices – the less well-off could not afford the lower wages that resulted from the cost-sharing embedded in the apprenticeship contract. To a limited extent, the skills acquired in apprenticeships were also seen as a type of capital, although the term 'human capital' was not used. Problems of over-use of apprentice labour and apprentices leaving their employers before the end of training are ubiquitous elements in the debate on the apprenticeship issue, although which problem was put at the fore varied, to some degree, between employers and unions. These per-

ceptions match well those economic theories that in different ways emphasised market imperfections and poaching externalities, but less well with Becker's model of on-the-job training. In the end of the 19th and beginning of the 20th century debate (as well as in the economic theories), this led to a common focus on the need for state intervention to maintain a societally optimal level of skill and to avoid potential underinvestment in skills, although the term underinvestment was not used.

Whether there was in some sense *enough* skill was a contentious issue. Proponents of institutional change – which formed, over time, quite a diverse group that included craft employers, industry employers, state committees and labour unions – argued in one form or another that there was a problem with skill formation in Sweden, although this was often described in terms of the need for a *higher* skill level and only more rarely in terms of a decreasing level of skill. Defenders of the status quo claimed that there was no such problem.

A more historically specific aspect was an emphasis on the unequal availability of ancillary tasks, that is, unskilled assignments that did not further the training of the apprentice, between different craft trades and how this in turn created a skewed distribution of apprentices between different trades.

The study lends further support to the claim in the first article that industry employers were at times positive towards legislation, and takes a closer look at the economic perceptions behind that position, as well as the positions of other actors. The results also demonstrate the usefulness of complementing statistics and theoretical assumptions with historical studies of the perceptions of the economics of apprenticeship. These perceptions are likely to have influenced the actors' political positions covered in the first article, while it is also clear that the description of the economic dynamics of contemporary apprenticeship to some degree depended on the perspective of the actor in question. There were, for example, as is to be expected, differences of emphasis between employer and worker organisations.

Previous research has emphasised that ongoing structural changes, involving new labour market relations and the growth of industry as a sector, influenced the evolution of vocational education and training. The first article in this thesis confirmed that there were conflicts between employers and workers on the apprentice issue, but the shape of those conflicts varied between sectors of industry and crafts. Therefore, the third article, *Mästare, idkare, arbetsgivar? Yrke, fack, klass och stånd i lärlingsfrågan 1891–1913*, takes a closer look at issues of labour market relations, class conflict and structural change in society in the language of the debate on apprenticeship among the craft employers at their national meetings and, as a point of comparison, in parliament and the legal texts for proposed apprentice laws. Koselleck's conceptual history method serves as a tool to explore how the structural changes in society during this formative period are imprinted on the use of concepts, and the descriptions of experience and expectation in the craft

employers' discussion of apprentice training, *lärlingsfrågan*. Based on previous research, the concepts of *yrke* and *fack* (both of which refer to trade, vocation or occupation), *klass* (class) and *stånd* (estate) were selected to be at the centre of the analysis, along with concepts used to describe the parties to an apprenticeship agreement, the labour market parties and how the craft employers describe themselves in the sense of what group in society they see themselves as belonging to. Going into the analysis it was already clear that the craft employers imagined a future very different from the one that unfolded – a future past from Koselleck's perspective.

The results show that the language used by the craft employers in the apprentice debate connected the apprentice issue to ongoing societal changes, for example in the form of descriptions of emerging industrial relations, and how they emphasised the difference between industry and crafts amid industrialisation. However, the main finding is the continuity of the concepts connected to the guild system. For example, there was widespread use of the concept *mästare* (master) 30 to 50 years after the last official title of *mästare* had been bestowed on a craft employer, as the term *mästare* and the required test of skill to become a master, a craft employer, had been removed from the legislation in the 1864 reform introducing freedom of trade.

When it comes to the temporal aspects, the experience of the past and the expectations of the future, the craft employers placed the apprentice issue in a narrative that started, according to them, with a mostly well-functioning apprenticeship system within an otherwise out-dated guild system, pre-1846, followed by a golden era of still-regulated crafts but with the problematic guilds replaced by mandatory local craft associations for craft employers in each town, which were sector- rather than occupation-based organisations. The period post-1864 was seen by the craft employers as a type of continuous present (1891–1913), during which, in their view, freedom of trade and deregulated apprenticeship had strongly negative effects on apprentice training. The expectations among the turn-of-the-century craft employers of the future for apprenticeship and the crafts were dual: either a continued deterioration; or, with the introduction of apprentice legislation complemented by part-time vocational schools, a reinstated *ordning* (order), a raising of the skills level and a raising of the status of the crafts, for which they saw themselves as spokespeople.

As for overarching communities, *yrke* was a central concept for the craft employers, as a community for themselves, the apprentices and skilled workers, but also as a near synonym for the crafts (the trades), *yrkena*. The craft employers did not use the concepts of class or estate to any great degree and in the few instances where it was used, it was connected to the crafts, in expressions such as the craft class or the craft estate, mostly intended to encompass the craft employers themselves. That the craft employers, unlike the workers, did not use the concept of class very often is, perhaps, unsurprising. Besides the craft (employer) community, they sometimes expressed a sense

of belonging to a societal group of small businessmen or producers, *idkare*, of crafts and retail. This mirrors the groups included in the concept of *medelstånd* (middle estate, or in German, *Mittelstand*), but without, in these sources, the use of that specific concept. *Fack* was also rarely used, which is interesting, since the near synonym *yrke* is ubiquitous. Perhaps this concept was already too strongly associated with the trade unions to be widely used by the employers.

The use of concepts that varied most widely in the materials studied was in those used to describe the labour market parties and the parties to an apprentice contract. The apprentice is almost always denoted as *lärling*, but the employing party is called *mästare* (master), *idkare* (producer or small, independent businessman) or *arbetsgivare* (employer or, literally, giver of work). All three of these coexist in the material throughout the period 1891–1913, but with some variations in use. For example, the concept *arbetsgivare* seems to have been more strongly associated with power imbalances than *idkare* (and this also holds true for the state material). In addition, while the craft employer could be a *mästare*, *idkare* or *arbetsgivare* the industrial employer seems only to have been an *arbetsgivare*, which reveals a craft/industry divide in industrial relations. It is also interesting that not only the craft employers, but also politicians and state employees saw the concept of *mästare* as current, despite the fact that there had not been any official master examinations performed since 1864. Still, the official inquiries were unwilling to allow the concept of *mästare* re-enter the legal framework.

Something else that varied was the craft employers' tendency to connect the apprentice issue with the ongoing conflicts with the trade unions. The two issues were strongly intertwined in the discussions of the craft employers in 1897 and 1900.

An assumption that changed barely at all in all the material studied was the assumption that all the parties involved were men. The apprentice position in particular was tied to being a young person of the male gender.

Combined, the three articles show that support for apprenticeship legislation was more widespread than previously thought, but also strongly contingent on the content of the proposed law, and that there were disagreements regarding the content between employers and workers as well as between industry and craft employers.

The existence of a difference in perspective between workers and employers when it comes to apprenticeship, sometimes referred to as apprentice training being contested across the class divide, is evident in different ways in all three articles. In the first article, employers and workers strive for very different types of apprenticeship laws. In the second article, the labour market parties emphasise different problems (over-use of apprentice labour or apprentices leaving before the end of training). In the third article, its even more pronounced focus on the craft employers means that it is not possible

to draw any conclusions about the workers' perspective, but the way in which the craft employers tied the apprentice issue to the conflict between employers and trade unions within the crafts is unlikely to be mirrored in the views of the workers.

Another aspect that emerges clearly from the entire thesis is a craft/industry divide not only regarding the above-mentioned content of the proposed legislation, but also when it comes to relations between the labour market parties and how this divide affected the development of the apprentice issue as a whole. From the first article it is clear that the trade unions strongly opposed any apprentice legislation for industry, while their potential support for an apprentice law for the craft sector was contingent on the specific regulations in question. The analysis of historical concepts also suggests a different pattern of relations between employer and worker within the crafts compared to industry. While a craft employer could be a *mästare* (master craftsman), *idkare* (small, independent craft producer) or *arbetsgivare* (employer), it seems that the industry employer was only just that, an *arbetsgivare*; and in the relations between a worker and an *arbetsgivare*, there may have been a stronger emphasis on the disproportionate distribution of power as well as less of an emphasis on having an occupation in common, as was often implied by the concepts *mästare* and *idkare*. The first was often used in compound nouns with the occupation in question integrated into the word, such as *målaremästare* (master painter), while the second often occurred as a compound noun combined with the concept of *yrke*, as in *yrkesidkare*. This was not the case with the concept of *arbetsgivare*.

Apart from the craft/industry divide, there was also – mainly in those cases where the discussion concerned the apprentice issue within the craft sector – a strong interweaving of the apprentice issue with the question of the future, or even the survival, of the crafts. The economic logic behind providing limited state financial support to some craft employers who trained apprentices shows that the aim was to shore up specific crafts deemed to be in danger of dying out. Political proposals that covered only the craft sector were also framed in terms of ensuring the survival of the crafts.

However, it seems that the Swedish state was either unwilling or unable to enter into a coalition solely with the craft employers, as had already been done in Germany, although the concept of the state may need to be nuanced further. The civil servants who took part in the investigations into the apprentice issue generally saw a need for apprenticeship legislation. Governments implied twice, in the early years of the 1900s and in 1913, that they would not move forward with a proposal for an apprentice law in the absence of a pre-existing agreement between workers and employers. Hence, it was detrimental in the Swedish case, as it was for example in the British case, to employers and unions for them to be in conflict over apprenticeships.

This emphasis on an existing agreement may, in turn, have been linked to the fact that it seemed unlikely that parliament would approve the law unless this requirement was fulfilled. Even the 1895 vote to investigate a relatively limited apprentice law was passed only by a very narrow margin.

Litteraturlista

- Acemoglu, Daron & Pischke, Jorn Steffen (1999). Beyond Becker: Training in imperfect labour markets, *The Economic Journal*, 109, s. 112–142.
- Acemoglu, Daron, & Pischke, Jorn-Steffen (1998). Why do firms train? Theory and evidence, *The Quarterly Journal of Economics*, 113:1, s. 79–119.
- Acemoglu, Daron. (1996). Credit constraints, investment externalities and growth. I: Booth, Alison. L. & Snower, Dennis J., red, (1996). *Acquiring skills: Market failures, their symptoms and policy responses*, s. 41–62. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allmänna skandinaviska handtverks- och konst-industriidkaremötet i Stockholm d. 5–8 juli 1897* (1897). Stockholm.
- Ashton, David, Sung, Johnny & Turbin, Jill (2000). Towards a framework for comparative analysis of national systems of skill formation, *International Journal of Training and Development* 4:1, s. 8–25.
- Becker, Gary (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis, *Journal of Political Economy*, 70:5, s. 9–49.
- Becker, Gary (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. 3:e upplagan. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Berg, Daniel (2016). *Giftets värde: Apotekares förståelse av opium i Sverige, 1870–1925*. Göteborg: Makadam förlag.
- Berg, Jan O. (2011). *På spaning efter en svensk modell: idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Betänkning afgiven af den ifølge kgl. Resolution af 20de september 1875 till undersøgelse af arbejderforholdene i Danmark nedsatte kommission* (1878).
- Betänkande angående fortsättningsskolan, den lägre tekniska undervisningen, den lägre handelsundervisningen och närliggande undervisningsområden*. (1917). Stockholm: Kungliga boktryckeriet
- Betänkande med förslag till lag om vissa lärlingsavtal I: Allmänna grunder* (1911). Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag.
- Blackbourn, David (1977). The Mittelstand in German Society and Politics, 1871–1914, *Social history*, 2:4, s. 409–433.
- Booth, Alison L., & Bryan, Mark L. (2007). Who pays for general training in private sector Britain? I: Polachek, Solomon W. & Bargain, Olivier, red. (2007). *Research in labor economics: Aspects of worker well-being*, s. 85–123. Amsterdam: Elsevier JAI.
- Booth, Alison L., & Snower, Dennis J. (1996). Introduction. I: Booth, Alison. L. & Snower, Dennis J., red, (1996). *Acquiring skills: Market failures, their symptoms and policy responses*, s. 1–16. Cambridge: Cambridge University Press.

- Broberg, Åsa (2014). *Utbildning på gränsen mellan skola och arbete: pedagogisk förändring i svensk yrkesutbildning 1918–1971*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Busemeyer, Marius R. & Trampusch, Christine, red. (2011). *The political economy of collective skill formation*. Oxford: Oxford University Press.
- Busemeyer, Marius R. & Vossiek, Janis (2016). Global convergence or path dependency? Skill formation regimes in the globalized economy. I: Mundy, Karen, Green, Andy, Lingard, Bob & Verger, Antoni, red. (2016). *The handbook of global education policy*, s. 145–161. Hoboken: John Wiley and Sons.
- Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (1895–1896). *Årsberättelse och protokoll med bilagor*. Stockholm: Andréens boktryckeri-aktiebolag.
- Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (1899). *Protokoll öfver förhandlingarna vid Centralstyrelsens årsmöte i Sthlm d. 3–4 juli, 9:e allm.sv.industriidkaremötet i Gefle d. 6–7 och 8 juli samt Centralstyrelsens konstituerande sammanträde d. 19–20 okt: 1899*. Stockholm.
- Centralstyrelsen för Sveriges handtverks- och industriföreningar (1897). *Protokoll och förhandlingar vid Centralstyrelsens årssammanträde i Sthlm d. 26–27 april 1897*. Stockholm: Andréens boktryckeri-aktiebolag.
- Clarke, Linda (2007). The emergence and reinforcement of class and gender divisions through vocational education in England. I: Clarke, Linda & Winch, Christopher (red.) (2007). *Vocational education: international approaches, developments and systems*, s. 62–76. New York, NY: Routledge.
- Conze, Werner (1972). Arbeiter. I: Brunner, Otto, red. (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, A–D, s. 216–242. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Conze, Werner (1972). Beruf. I: Brunner, Otto (red.) (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 1, A–D, s. 490–507. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Culpepper, Pepper D. (2007). Small states and skill specificity: Austria, Switzerland, and interemployer cleavages in coordinated capitalism, *Comparative Political Studies*, 40:6, s. 611–637.
- Culpepper, Pepper D. & Thelen, Kathleen (2008). Institutions and collective actors in the provision of training: Historical and cross-national comparisons. I: Mayer, Karl Ulrich & Solga, Heike, red. (2008). *Skill formation interdisciplinary and cross-national perspectives*, s. 21–49. Cambridge: Cambridge University Press.
- de la Croix, David, Doepke, Matthias & Mokyr, Joel (2018). Clans, guilds, and markets: Apprenticeship institutions and growth in the preindustrial economy, *The Quarterly Journal of Economics*, 133:1, s. 1–70.
- Deissinger, Thomas (1994). The evolution of the modern vocational training systems in England and Germany: a comparative view, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 24:1, s. 17–36.
- Deissinger, Thomas (2008). Cultural patterns underlying apprenticeship: Germany and the UK. I: Aarkrog, Vibe & Jørgensen, Christian Helms, red. (2008). *Divergence and convergence in education and work*, s. 33–55. Bern, Switzerland: Peter Lang.
- Dobbins, Michael & Busemeyer, Marius R. (2015). Socio-economic institutions, organized interests and partisan politics: The development of vocational education in Denmark and Sweden, *Socio-Economic Review* 13:2, s. 259–284.

- Edgren, Lars (1987). *Lärling - gesäll - mästare: hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*. Lund: Dialogos.
- Edgren, Lars (1990). Hantverkarna och arbetarkulturen: En aspekt av klassformering. *Scania*, 56:2, 231–256.
- Edgren, Lars (2004). Craftsmen and political consciousness in Sweden 1850–1900. *The Scandinavian middle classes 1840–1940*. I: Ericsson, Tom, Fink, Jørgen & Myhre, Jan Eivind, red. (2004). *The Scandinavian middle classes 1840–1940*, s. 149–183. Oslo: Unipub forlag - Oslo Academic Press.
- Elbaum, Bernard (1989). Why apprenticeship persisted in Britain but not in the United States, *The Journal of Economic History*, 49:2, s. 337–349.
- Elbaum, Bernard & Singh, Nivikar (1995). The economic rationale of apprenticeship training: Some lessons from British and U.S. experience, *Industrial relations*, 34:4, s. 593–622.
- Elmqvist, Henning (1906). *Åtgärder för ordnande af lärlingsväsendet inom det svenska handverket: en sammanfattande redogörelse*. Kristianstad: Sveriges handverksorganisation.
- Epstein, S. R (1998). Craft guilds, apprenticeship, and technological change in pre-industrial Europe. *The Journal of Economic History*, 58:3, s. 684–713.
- Epstein, S. R. (2008), Craft guilds in the pre-modern economy: a discussion, *Economic History Review*, 61:1, s. 155–174.
- Ericson, Thomas (2008). The effects of wage compression on general and firm-specific training, *Applied Economics Letters*, 15:3, s. 165–169.
- Ericsson, Tom (1984). The Mittelstand in Swedish class society 1870–1914. *Scandinavian journal of history*, 9:4, s. 313–328.
- Ericsson, Tom (1988). *Mellan kapital och arbete: Småborgerligheten i Sverige 1850–1914*. Umeå: Umeå universitet.
- Eriksson, Per (2006). Recension: Tom Ericsson, Jørgen Fink & Jan Eivind Myhre (eds), *The Scandinavian middle classes 1840–1940*, Oslo Academic Press, Oslo 2004. *Historisk tidskrift*, 2006, 4, s. 871–873.
- Erixon, Lennart (1997). *The golden age of the Swedish model: The coherence between capital accumulation and economic policy in Sweden in the early postwar period*. Stockholm: Stockholm University, Department of Economics.
- Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena (2012). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 4:e upplagan. Stockholm: Norstedts juridik, s. 37, 41–42.
- Finegold, David & Soskice, David (1988). The failure of training in Britain: Analysis and prescription, *Oxford Review of Economic Policy*, 4:3, s. 21–53.
- Förhandlingar vid sjetta allmänna industriidkaremötet i Göteborg den 19, 20 och 21 augusti 1891* (1892). Göteborg: Göteborgs handelstidnings aktiebolags tryckeri.
- Förslag till lag om lärlingsväsendet i vissa yrken* (1913). Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag.
- Förslag till lag om vissa lärlingsaftal* (1909). Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag.
- Gospel, Howard (1994). The survival of apprenticeship training: A British, American, Australian comparison, *British Journal of Industrial Relations*, 32:4, s. 505–522.
- Greinert, Wolf-Dietrich (2004). European vocational training "systems": Some thoughts on the theoretical context of their historical development, *European Journal: Vocational Training*, 32, s. 18–25.

- Greinert, Wolf-Dietrich (2005). *Mass Vocational Education and Training in Europe: Classical Models of the 19th Century and Training in England, France and Germany during the First Half of the 20th*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Greinert, Wolf-Dietrich (2007). The German philosophy of vocational education. I: Clarke, Linda & Winch, Christopher, red. (2007). *Vocational education: international approaches, developments and systems*, s. 49–61. New York, NY: Routledge.
- Håkansson, Peter & Nilsson, Anders, red (2013). *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hall, Peter A. & Soskice, David (2001), An introduction to varieties of capitalism. I: Hall, Peter A. & Soskice, David, red. (2001), *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*, s. 2–69. Oxford: Oxford University Press.
- Hamilton, Gillian (1995). Enforcement in apprenticeship contracts: Were runaways a serious problem? Evidence from Montreal. *The Journal of Economic History*, 55:3, s. 551–574.
- Hamilton, Gillian (2000). The Decline of Apprenticeship in North America: Evidence from Montreal. *The Journal of Economic History*, 60:3, s. 627–664.
- Hedman, Anders (2001). *I nationens och det praktiska livets tjänst: Det svenska yrkesskolexsystemets tillkomst och utveckling 1918 till 1940*. Umeå: Umeå universitet.
- Hellstrand, Sandra (2015). Attempting institutional change: Apprentice training in Sweden 1890–1917. *Konferenspapper presenterat vid Sjätte nordiska utbildningshistoria konferensen*, Uppsala, 20–21 augusti 2015.
- Hellstrand, Sandra & Lundh Nilsson, Fay (2015). Yrkesutbildning. I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, red. (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*, s. 155–171. 2:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Hellstrand, Sandra & Lundh Nilsson, Fay (2019). Yrkesutbildning. I: Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, red. (2019). *Utbildningshistoria: en introduktion*, s. 179–198. 3:e upplagan Lund: Studentlitteratur.
- Ifversen, Jan (2011). About key concepts and how to study them, *Contributions to the History of Concepts*, 6:1, s. 65–88.
- Ifversen, Jan (2017). Conceptual history: The history of basic concepts. I: Wodak, Ruth & Forchtner, Bernard, red. (2017). *The Routledge handbook of language and politics*, s. 122–134. Abingdon: Routledge.
- Iversen, Torben & Stephens, John D. (2008). Partisans politics, the welfare state, and three worlds of human capital formation, *Comparative Political Studies* 40:4/5, s. 600–636.
- Jordheim, Helge (2004). Förord till: Koselleck, R. (2004a). *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.
- Jørgensen, Christian Helms (2013). The role and meaning of vocations in the transition from education to work, *International journal of training research*, 11:2, s. 166–183.
- Jørgensen, Christian Helms & Bøndegaard, Gudmund (2018). Historical evolution of vocational education in Denmark until 1945. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 84–101. London & New York: Routledge.

- Karlsson, Tobias, Lundh Nilsson, Fay & Nilsson, Anders (2018). Vocational education and industrial relations: Sweden 1910–1975. *Nordic journal of educational history*, 5:1, s. 27–50.
- Kelly, Morgan, Mokyr, Joel & Ó Gráda, Cormac (2014). Precocious Albion: A new interpretation of the British industrial revolution, *Annual review of Economics*, 6, s. 363–389.
- Kivinen, Osmo & Peltimäki, Mikko (1999). On the job or in the classroom? The apprenticeship in Finland from the 17th century to the 1990s, *Journal of education and work*, 12:1, s. 75–93.
- Kjellberg, Anders (2001). Arbetsgivarstrategier i Sverige under 100 år. I: Strøby Jensen, Carsten & Kjellberg, Anders, red. (2001). *Arbejdsgivere i Norden: En sociologisk analyse af arbejdsgiverorganiseringen i Norge, Sverige, Finland og Danmark*, s. 161–284. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Kocka, Jürgen (1972). Angestellter. I: Brunner, Otto, red. (1972). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, A–D, s. 110–128. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Kommerskollegium (1910). *Kungl. Maj:ts och rikets Kommerskollegii underdåniga utlåtande öfver det af särskildt utsedda kommitterade den 14 januari 1909 afgifna betänkande med Förslag till lag om vissa lärlingsaftal*. Stockholm: Isaac Marcus' boktryckeri-aktiebolag.
- Kommerskollegium. (1916). *Utlåtande angående den lägre tekniska undervisningens ordnande. 1, Utlåtande*. Stockholm: Nord. bokhandel.
- Koselleck, Reinhart (1989). Social history and conceptual history, *Politics, Culture and Society*, 2:3, s. 308–325.
- Koselleck, Reinhart (2004a). *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.
- Koselleck, Reinhart (2004b). *Futures past: on the semantics of historical time*. 2:a upplagan. New York: Columbia University Press
- Kurunmäki, Jussi (2000). *Representation, nation and time: the political rhetoric of the 1866 parliamentary reform in Sweden*. Jyväskylä: Yliopisto.
- Lärlingsfrågan (1909, 15:e februari). *Verkstäderna*, 2, s. 36–37.
- Lärlingsfrågan inför regeringen* (1900). Stockholm: Iduns kungliga boktryckeri.
- Lärlingsfrågan: Verkstadsföreningen vänder sig direkt till Kgl. Maj:t (1908, 15:e december). *Verkstäderna*, 12.
- Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes red. (2011). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 1:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, red. (2015). *Utbildningshistoria: en introduktion*. 2:a upplagan Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Lars (2001). *Industri- och hantverksutbildning under två sekel*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Lindberg, Bo (2007). Begreppshistoria i Sverige, *Historisk tidskrift för Finland*, 92:1, s. 121–129.
- Lindberg, Folke (1964). *Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid* 2:a upplagan. Stockholm: Prisma.
- Lindbom, Tage (1938). *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900*. Stockholm: Tiden.
- Lindell, Ingrid (1992). *Disciplinering och yrkesutbildning: Reformarbetet bakom 1918 års praktiska ungdomsskolereform*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Ljunggren, Carl (1922). *Hantverkets stora problem*. Stockholm: Norstedt.

- Lorenz, Chris (2008), Representations of Identity: Ethnicity, Race, Class, Gender and Religion. An Introduction to Conceptual History. I: Berger, Stefan och Lorenz, Chris, red. (2008) *The contested nation: ethnicity, class, religion and gender in national histories*, s. 24–59. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Lundahl, Lisbeth (1997). *Efter svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken 1944–90*. Umeå: Boréa.
- Lundh Nilsson, Fay (2007). *Lönande lärande: Teknologisk förändring, yrkesskicklighet och lön i svensk verkstadsindustri omkring 1900*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lundh Nilsson, Fay & Nilsson, Anders, red. (2010). *Två sidor av samma mynt?: folkbildning och yrkesutbildning vid de nordiska folkhögskolorna*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lundh, Christer (2010). *Spelets regler: institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2010*. 2:a upplagan. Stockholm: SNS förlag.
- Magnusson, Lars (2000). *An Economic History of Sweden*. London: Routledge.
- Magnusson, Ulf (1996). *Från arbetare till arbetarklass: klassformering och klassrelationer i Fagersta - ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870–1909*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Mankiw, Gregory N. (2004). *Principles of economics*. 3:e upplagan. Cincinnati, Ohio: South-Western.
- Marjanen, Jani (2018). Begreppshistoria. I: Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne, red. (2018). *Metod: guide för historiska studier*, s. 97–132. Lund: Studentlitteratur.
- Michelsen, Svein (2018). Conclusions. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena, red. (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 191–235. London och New York: Routledge.
- Michelsen, Svein & Høst, Håkon (2018). The case of Norwegian VET – origins and early development. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 146–171. London och New York: Routledge.
- Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena, red. (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*. London och New York: Routledge.
- Mincer, Jacob (1962). On-the-job training: Costs, returns, and some implications, *Journal of Political Economy*, 70:5, s. 50–79.
- Muehleman, Samuel & Wolter, Stefan C. (2011). Firm-sponsored training and poaching externalities in regional labor markets, *Regional Science and Urban Economics*, 41:6, s. 560–570.
- Nelson, Moira (2011). Continued collectivism: The role of trade self-management and the social democratic party in Danish vocational education and training. I: Busemeyer, Marius R. & Trampusch, Christine, red. (2011). *The political economy of collective skill formation*, s. 179–199. Oxford: Oxford University Press.
- Nilsson, Anders (2008). *Yrkesutbildningen i Sverige 1850–1910*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Nilsson, Anders (2010). From one model to the other: Swedish vocational education and training in the twentieth century. I: Larsson, Esbjörn & Johannes Westberg, red. (2010). *Utbildningens sociala och kulturella historia: Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*, s. 83–102. Uppsala: SEC, Uppsala universitet.

- Nilsson, Anders (2013). Läringsutbildningen: ett alternativ i yrkesutbildningen 1940–1970. I Håkansson, Peter & Nilsson, Anders, red (2013). *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*, s. 87–120. Lund: Nordic Academic Press.
- Ogilvie, Sheilagh (2004). Guilds, efficiency, and social capital: evidence from German proto-industry, *Economic History Review*, LVII:2, s. 286–333.
- Ogilvie, Sheilagh (2008). Rehabilitating the guilds: a reply, *Economic History Review*, 61:1, s. 175–182.
- Olofsson, Jonas (2005). *Svensk yrkesutbildning: Vägval i internationell belysning*. Stockholm: SNS förlag.
- Olofsson, Jonas (2014). *Läringsutbildning: Svenska erfarenheter och initiativ i europeiskt perspektiv*. Stockholm: Svenska institutet för europapolitiska studier.
- Olofsson, Jonas & Persson Thunqvist, Daniel (2018). Sweden: the formative period for VET 1850–1945. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 46–65. London och New York: Routledge.
- Olofsson, Jonas & Schånberg, Ingela, red. (2000). *Yrkesutbildningen i går och i dag: om tillväxt, välfärd och kön*. Lund: Studentlitteratur.
- Olofsson, Jonas & Wadensjö, Eskil (2006). *Läringsutbildning: Ett återkommande bekymmer eller en oprövad möjlighet?* Stockholm: Finansdepartementet, Regeringskansliet.
- Petersson (2006). *Är Danmark bättre än Sverige? Om dansk och svensk yrkesutbildning sedan industrialiseringen*. Malmö: Öi förlag.
- Petersson, Lars (2013). Därför valde Sverige en annan väg än Danmark. I: Håkansson, Peter & Nilsson, Anders, red. (2013). *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*, s. 155–84. Lund: Nordic Academic Press.
- Riksarkivet Marieberg (RA M), Kommerskollegium (KK), FI aa, 921, P.M. angående behandlingen av 1913 års förslag till läringslag inom Kommerskollegium och Socialstyrelsen, 26:e Oktober, 1921.
- Riksdagstryck (1895a). motion, Andra kammaren, nr 164. Bihang till Riksdagens protokoll 1895. 1:a samlingen, 2:a avdelningen, 2:a band, 41:a häftet.
- Riksdagstryck (1895c). Protokoll, Andra kammaren, nr 26.
- Riksdagstryck (1895d). Protokoll, Andra kammaren, nr 27.
- Riksdagstryck (1895e). Protokoll, Första kammaren, nr 33.
- Riksdagstryck (1895f), Riksdagens skrivelse, nr 91.
- Riksdagstryck (1895g). Första kammaren, Tillfälliga utskottet nr 1, utlåtande nr 14. Bihang till Riksdagens protokoll 1895. 1:a samlingen, 2:a avdelningen, 1:a bandet, 11:e häftet.
- Riksdagstryck (1914a). Proposition, nr 1:7, s. 256–266.
- Riksdagstryck (1914b). Statsutskottets utlåtande, nr 7. Bihang till Riksdagens protokoll 1914. 6:e samlingen, 7:e häftet.
- Riksdagstryck (1914c). Protokoll, Första kammaren, nr 28.
- Riksdagstryck (1914d). Protokoll, Andra kammaren, nr 30.
- Riksdagstryck (1914e). Riksdagens skrivelse, nr 7.
- Riksdagstryck (1917a). Proposition, nr 206.
- Riksdagstryck (1917b). Statsutskottets utlåtande, nr 80. Bihang till Riksdagens protokoll 1917. 6:e samlingen, 1:a avdelningen.
- Riksdagstryck (1917c). Protokoll, Första kammaren, nr 38.
- Riksdagstryck (1917d). Protokoll, Andra kammaren, nr 52.
- Riksdagstryck (1917e). Riksdagens skrivelse nr 7.

- Riksdagstryck (1985b). Andra Kammaren, Tillfälliga utskottet nr 4, utlåtande nr 15. Bihang till Riksdagens protokoll 1895. 1:a samlingen, 2:a avdelningen, 2:a bandet, 14:e häftet.
- Runefelt, Leif (2016). Att tolka en text som man tror man begriper. I: Josephson, Peter & Lundgren, Frans, red. (2016). *Historia i praktiken*, s. 65–78. 1:a upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Salmonsson, Göran (1998). *Den förståndiga viljan: Svenska Järn- och metallarbetsreförbundet 1888–1902*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Schöne, Pål (2004). Firm-financed training: Firm-specific or general skills?, *Empirical Economics*, 29:4, s. 885–900.
- SFS 1918:771.
- SFS 1921:705–707.
- SFS 2010:800, *Skollag*.
- SFS 2014:421, *Lag om gymnasial lärlingsanställning*.
- Sjöberg, Maria (2018). Textanalys. I: Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne, red. (2018). *Metod: guide för historiska studier*, s. 69–96. Lund: Studentlitteratur.
- Skarin Frykman, Birgitta (1987). *Från yrkesfamilj till klassgemenskap: om bagare i Göteborg 1800–1919*. 2:a upplagan. Göteborg: Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Söderberg, Tom (1965). *Hantverkarna i genombrottsskedet 1870–1920*. Stockholm: Vasatryckeriet.
- Somers, Margaret R. (1992). Narrativity, narrative identity, and social action: Rethinking English working-class formation, *Social Science History*, 16:4, s. 591–630.
- SOU 1924:41, *Utredning med förslag till lag om lärlingsväsendet i vissa yrken*.
- SOU 1938:38, *Betänkande jämte lagförslag angående lärlingsutbildningen inom hantverket och den mindre industrin*.
- SOU 2010:19, *Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv*.
- Stedman Jones, Gareth (1984). *Languages of class: studies in English working class history, 1832–1982*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Stenius, Henrik (2018). Concepts in a Nordic periphery. I: Steinmetz, Willibald, Freeden, Michael & Fernández Sebastián, Javier, red. (2017). *Conceptual history in the European space*, s. 263–280. New York: Berghahn Books.
- Stenström, Marja-Lena & Virolainen, Maarit (2018). The development of Finnish vocational education and training from 1850 to 1945. I: Michelsen, Svein & Stenström, Marja-Leena (2018). *Vocational education in the Nordic countries: The historical evolution*, s. 24–45. London & New York: Routledge.
- Stevens, Margaret (1996). Transferable training and poaching externalities. Booth, Alison. L. & Snower, Dennis J., red. (1996). *Acquiring skills: Market failures, their symptoms and policy responses*, s. 21–40. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stråth, Bo (1983). Workers' radicalism in theory and practice, *Scandinavian Journal of History*, 8:1–4, s. 261–291.
- Stråth, Bo (1990). *Language and the construction of class identities: the struggle for discursive power in social organisation: Scandinavia and Germany after 1800: Report from the DISCO II Conference on Continuity and discontinuity in the Scandinavian democratisation process in Kungälv 7–9 September 1989*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet.

- Streeck, Wolfgang & Thelen, Kathleen (2005). Introduction: Institutional change in advanced political economies. I: Streeck, Wolfgang & Thelen, Kathleen, red. (2005). *Beyond continuity: Institutional change in advanced political economies*, s. 1–39. Oxford: Oxford University Press, Incorporated.
- Swenson, Peter A. (2002). *Capitalists against markets: The making of labor markets and welfare states in the United States and Sweden*. New York: Oxford university press.
- Thelen, Kathleen (2004). *How institutions evolve: the political economy of skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thelen, Kathleen (2011). Foreword. I: Busemeyer, Marius R. & Trampusch, Christine, red. (2011). *The political economy of collective skill formation*, s. v–x. Oxford: Oxford University Press.
- Thelen, Kathleen & Kume, Ikuo (1999). The rise of nonmarket training regimes: Germany and Japan compared. *Journal of Japanese Studies*, 25:1, s. 33–64.
- Thompson, Edward Palmer (1980). *The making of the English working class*. 2:a upplagan. Harmondsworth: Penguin.
- Trampusch, Christine (2010). Co-evolution of skills and welfare in coordinated market economies? A comparative historical analysis of Denmark, the Netherlands and Switzerland, *European Journal of Industrial Relations* 16:3, s. 197–220.
- Underdånigt betänkande och förslag angående den lägre tekniska undervisningen i riket* (1874). Stockholm: Hæggström.
- Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande. 1, Utlåtande och förslag*. (1912). Örebro.
- Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande. 2, Den lägre tekniska undervisningen i Sverige*. (1911). Örebro.
- Underdånigt utlåtande och förslag till den lägre tekniska undervisningens ordnande. 3, Den lägre tekniska undervisningen i utlandet*. (1912). Örebro.
- von Saldern, Adelheid (1992). The old Mittelstand 1890–1939: How “backward” were the artisans?, *Central European History*, 25:1, s. 27–51.
- Vossiek, Janis (2018). *Collective skill formation in liberal market economies? The Politics of training reforms in Australia, Ireland and the United Kingdom*. Peter Lang Ag, Internationaler.
- Wallis, Patrick (2008). Apprenticeship and training in premodern England, *The Journal of Economic History*, 68:3, s. 832–861.
- Wallis, Patrick (2012). Labor, law, and training in early modern London: Apprenticeship and the city’s institutions, *Journal of British Studies*, 51:Okt, s. 791–819.
- Wallis, Patrick, Webb, Cliff & Minns, Chris (2010). Leaving home and entering service: the age of apprenticeship in early modern London, *Continuity and Change*, 25:3, s. 377–404.
- Walther, Rudolf (1990). Stand, Klasse. I: Brunner, Otto (red.) (1990). *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 6, St-Vert, s. 155–284. 1:a upplagan. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Wederhake, Annika (2016). *Staatszentrierte Berufsbildung in Frankreich und Schweden – Eine historisch-vergleichende Analyse*. Köln: Universität Köln.

- Wolter, Stefan C & Ryan, Paul (2011). Apprenticeship. I: Hanushek, Eric A, Machin, Stephen & Woessmann, Ludger, red. (2011). *Handbook of the economics of education Vol. 3*, s. 522–576. Amsterdam: North-Holland.
- Zeev, Nadav Ben, Mokyr, Joel & van der Beek, Karine (2017). Flexible supply of apprenticeship in the British industrial revolution. *The Journal of Economic History*, 77:1, s. 208–250.